

85.314

П 19

ПАНЖИЕВ ҚУРБОННИЁЗ БЕРДИЕВИЧ

ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА ИЖОДИ

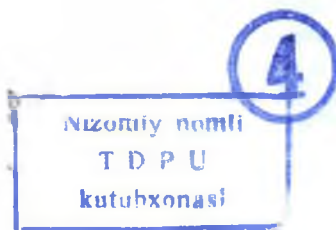

85.314
П19

ПАНЖИЕВ ҚУРБОННИЁЗ БЕРДИЕВИЧ

ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА ИЖОДИ

Ўқув қўлланма

Тошкент
"Innovatsiya-Ziyo"
2022

931 986

УДК: 784.0
ББК: 85.314
П-19

Панжиев Қурбонниёз Бердиевич
Ўзбек халқ мусиқа ижоди. Ўқув қўлланма. – Тошкент:
“Innovatsiya-Ziyo”, 2022, 210 б.

Мазкур қўлланмада ўзбек халқ қўшиқчилиги ижодиёти намуналари бир қадар тизимлаштирилган бўлиб, уларнинг ички тузилиш қонуниятлари, халқ маънавий ҳаётида тутган ўрни маълум даражада ўрганилган ва тадбиқ этилган. Мусиқашунос олимлар томонидан 1965-2010 йиллар давомида уюштирилган мусикий-фольклор экспедициялари натижалари, маҳаллий аҳоли орасида амалий “истеъмом”да бўлган қўшиқ ва куй намуналари, уларнинг этнологияси ва этнографиясига оид муҳим маълумотлар ҳам ўрин олган.

Мазкур ўқув қўлланма Олий таълим муассасаларининг педагогика соҳаси бакалавриат босқичи “Мусиқа таълими” йўналиши талабаларига бағишланган.

Масъул муҳаррир:

О.А.Иброхимов - Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Санъатшунослик институти етакчи илмий ходими, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти профессори, санъатшунослик фанлари доктори, Ўзбекистон Республикаси ОАК Призидиуми аъзоси, “Мехнат шухрати” ордени соҳиби.

Тақризчилар:

Д.Каримова – ТДПУ, “Мусикий таълим” кафедраси профессор;

С.Азизбоев – Ўзбекистон давлат консерваторияси профессори.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020-yil 7-dekabrda 648-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-6764-8-0

© Панжиев Қ., 2022.

© “Innovatsiya-Ziyo”, 2022.

Мавзкур қўлланманинг **биринчи боби** мазмунида Республика маҳаллий қўшиқларини таснифлаш масаласи муҳофиза қилинади. Бунда ўзбек мусиқашунослигида (Ф.Кароматли) кенг эътироф қилинган таснифлаш тамойиллари асосида мусиқий фольклор экспедицияси жараёнида тўпланган қўшиқ намуналари бир қадар тизимлаштирилди. Шулардан аълоҳида эътиборли ва илмий тадқиқот учун “янгилик” дея эътироф этилганлари нота ёзувига қўчирилди ҳамда яратилиши ва ижро этилиши шарт-шароитлари имкон доирасида ёритилди.

Иккинчи бобда ўзбек халқ мусиқасининг маҳаллий услублари ҳамда унинг ўзига хос хусусиятлари мусиқий-шеърый асослари таҳлил қилинган. Уларнинг турлари, шакли, тузилиши, куй-оҳанг, парда тузуклари, хусусиятлари ва ўзаро боғланиш қонуниятлари баён этилган. Мазкур бобни ёритишида Файзулла Музаффарович Кароматлининг кўп йиллар довомида олиб борган тадқиқотлари, шунингдек, Фаргона давлат университети профессори Сўлтонали Маннопов, ЎЗДК профессори Р.Юнусовнинг ўқув қўлланмалари асос бўлиб хизмат қилди.

Учинчи бобда илмий тасниф этилган оилавий маросим, меҳнат, мавсумий ва турли мавзули қўшиқларнинг мусиқий-шеърый асослари таҳлил қилинган. Уларнинг тузилиши хусусиятлари ва ўзаро боғланиш қонуниятлари хусусида сўз юритилган.

1 БОБ. ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЧИЛИК ИЖОДИЁТИ ТАСНИФИ

Ўзбек халқ мусика ижоди тарихи

Ўзбекистон Республикасида Президент Шавкат Мирзиёевнинг бевосита ташаббуси ва раҳбарлигида қабул қилинган ҳамда изчил амалга оширилаётган 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиш бўйича ҳаракатлар стратегияси тараққиётнинг янги босқичини бошлаб берди. Бу жараённинг амалий натижалари, белги ва хусусиятлари бугунги кунда ҳаётимизнинг барча жабҳаларида, энг муҳими, халқимизнинг онгу тафаккури, интилиш ва ҳаракатларида яққол кўзга ташланмоқда. Шу маънода, Ҳаракатлар стратегияси Ўзбекистонни тез суръатлар билан ўзгараётган замон талаблари асосида жадал ривожлантиришнинг илмий-назарий, амалий-конструктив асосларини белгилаб берадиган, тараққиётнинг янги даври учун мўлжалланган муҳим дастуриламал, десак, аини ҳақиқат бўлади. Ҳаракатлар стратегиясининг тўртинчи йўналишида Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишининг тўртинчи ва бешинчи бўлимларида таълим ва фан соҳасини ривожлантириш: узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш, болаларни бўш вақтларини мазмунли ўтказиш, уларни мусика ва санъатга жалб қилиш мақсадида болалар мусика ва санъат мактабларини куриш, мавжудларини реконструкция қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш масалаларига жиддий эътибор қаратиш белгилаб берилган¹лиги Ўзбек халқ мусика ижодини янада ривожлантириш, бу борада самарали илмий тадқиқот ишларини олиб боришни тақазо этмоқда.

Ўзбек халқ мусика меросини ўрганишни, назаримизда, энг аввало ҳар бир маҳаллий услубнинг вилоят, туман ҳудудларида қарор топган қўшиқчилик анъаналарини ўрганишдан бошлаш асносида жуда қўплаб тадқиқотлар натижасида қўлга киритилган қимматли маълумотларни баён этиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, шу тарзда жамланган маълумотлар асосида Республика Ўзбек халқ мусикасининг умумий манзарасини ҳам тасаввур этиш имкони пайдо бўлади. Бунда вилоятлар ва туманларнинг географик жойлашган ўрни, аҳолиси меҳнат фаолияти, ижтимоий ҳаёти, ҳаёт тарзи ва уларнинг бир-бирига ўзаро яқинлиги муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудлари бўйлаб қарийиб бир асрдан буён мусикий фольклор экспедицияси уюштирилиши натижасида аҳолидан жуда қимматли маълумотлар қўлга киритилишига мувофак

¹ “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. 1-илова. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 8 февраль сони ва Интернет ресурси. www.lex.uz

бўлинди. Экспедиция жараёнида маҳаллий аҳолидан оғзаки нутқ орқали олинган маълумотлар мавжуд манбаларга қиёсан таҳлил этилди. Ижрочилар ҳақидаги маълумотлар (туғилган йили, жойи, миллати, уруги, ижро этилаётган қўшиқни қимдан ва қачон, қайси ҳолатда эшитган, олдин қандай айтилган) ҳам тўпланди.

Давлатимиз томонидан белгиланган аниқ мақсадли амалий тадбирлар Ватанимизнинг барча ҳудудлари маданий ҳаётида ҳам яққол кўзга ташланади. Хусусан, 1998 йили Термиз шаҳрида аждодларимизнинг қаҳрамонлик эпоси - “Алпомиш” достони яратилганлигининг 1000 йиллиги халқаро миқёсда кенг нишонланди, шунингдек, 2001 йил вилоятнинг Бойсун тумани ЮНЕСКО халқаро ташкилоти томонидан “Инсониятнинг оғзаки ва номоддий бойликлари дурдонаси” сифатида эътироф этилди. Эндиликда Ватанимизда 2002-2005 йилларда ва ҳатто шу кунларда ўтказиб келинаётган “Бойсун баҳори” очик халқаро фольклор мусика фестивали ўтказилди. Фестивал доирасида Бойсун тумани халқ оғзаки ижодига бағишланган халқаро илмий анжуманлар ташкил этилиб, мавзу доирасида Ўзбекистонлик ва хорижий олимларнинг илмий тадқиқотлари бир қатор эшитилди. Мустақилликка эришилган илк дастлабки йиллардан бошлаб, Самарқандда “Шарқ тароналари” халқаро мусика фестивалининг доврўги бутун дунёда тарқалиб улғурди. Эндиликда дунё халқлари “Шарқ тароналари” халқаро мусика фестивалини нафакат оммавий ахборот воситалари орқали кўриш, билиш, балки, уни ўз кўзлари билан кўриб, эшитишни орзу қиладиганлар салмоғи анчагина. Ўзбекистон мустақил тараққиёт йилларида тарихан қисқа даврни босиб ўтган бўлса-да, халқимиз ўтмиши жуда узок асрларга бориб тақалади. Буни аждодларимизнинг маданий мероси мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Шу боис кейинги йилларда мамлакатимизда ана шу бебаҳо бойлиқни чуқур ўрганиш, тадқиқ этиш ва асраб-авайлашга давлатимиз томонидан қатта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, истиклол шарофати билан Шашмақом, Қатта ашула, Бойсун маданий муҳити, Аския, Наврўз инсониятнинг номоддий маданий мероси сифатида ЮНЕСКОнинг Репрезентатив рўйхатидан жой олди.

Ўзбекистон аҳолиси қадимги даврларда азалдан кўчманчи тарзда ҳаёт кечириб келган (2.49; 2.84; 2.92; 2.108). Бу ҳолат уларнинг мусикий меросига ҳам ўз таъсирини кўрсатган. XX асрда шўролар тузуми юритган “пахта яққа ҳокимлиги” сиёсати миллий қадриятлари билан сўғорилган кўпгина урф-одатларни “диний сарқит” деб қаралганлиги натижасида баъзи маросимлар ўзгарган ҳолда давом этди, баъзиларини аҳолининг ҳаёт фаолиятида қўллаш эса умуман таъқиқланди. Истиклол шарофати туфайли ҳозирда халқнинг азалий урф-одатлари, кўп асрлик қадриятлари, бадий анъаналари жадаллик билан қайта тиклананди ва у Ўзбек халқининг мусикий меросига безак бўлиб хизмат қилмоқда.

Республикаимиз худудларида расм бўлган маҳаллий аҳоли қўшиқчилилик ижодиёти ҳозирга қадар мусикашунослик нуктаи-назаридан олимлар томонидан жуда қўплаб махсус ўрганилган. Республика вилоятларининг турфа мусика аъёналари қўшни маҳаллий аъёналарнинг бир-бири билан умумлаштирилган ҳолда тавсиф этиб келинганлигини қўриш мумкин (2.43; 2.49). “Ҳолбуки, ҳозирги даврда ҳар бир миллий мусикани атрофлича ўрганиш ва бунда энг аввало маҳаллий бадий аъёналарни тадқиқ этиш масаласи кун тартибига қўйилган. Зеро, худди ана шундай тадқиқотлар пировардида миллий мусика қонуниятлари ҳақида тасавурлар узил-кесил шаклланади” (4.10. 3-б.). Шу боис эндиликда мамлакатимизнинг барча худудларини бирма-бир кезиб чиқиб, аҳолидан қўшиқчилилик ижодиётига доир айтим² намуналарини ёзиб олиниб, илмий ўрганиш масаласи давом этмокда. Бунга мисол тарикасида “Республика мусика аъёналари” Ф.Кароматли, И.Ражабов, Т.Ғофурбеков, О.Азимова, Ил. Акбаров, О.Иброҳимов, “Фарғона-Тошкент мусика аъёнлари” Р.Абдуллаев, С.Бекматов, Хоразм мусика аъёналари О.Матёкубов, Б.Матёкубов, “Жиззах вилояти ўзбек халқ қўшиқчили ижодиёти” Н.Тоштемиров, “Сурхондарё вилояти ўзбек халқ қўшиқчилилик ижодиёти” Қ.Панжиев, “Бухоро мусика аъёналари” Ғ.Худоев, Қорақалпоқ мусика аъёналари Х.Қурбонов каби бир қатор мусикашунос олимлар томонидан ўрганилганлигини қўриш мумкин. Шунингдек, бутун бир Республика қўшиқчилилик ижодиёти хусусида узил-кесил илмий тасаввур қилиш борасида ҳар бир вилоят кесимида доимий равишда илмий тадқиқот ишларини бажариб бориш талаб қилинди. Қолаверса, қўп асрлик бой маданиятга эга ўзбек қўшиқчилилик аъёналарини илмий ёритиб бериш асносида аждодларимизнинг маънавий олами ва ижодий салоҳиятини ҳам теран англашга имкон яратади. Келгусида эса бу каби илмий изланишлар ўзбек халқ қўшиқчилилик ижодиёти юзасидан нисбатан тўлиқ илмий манзара ҳосил қилишга ҳамда уни яхлит миллий маданий воқелик сифатида эътирофлашга асос бўлиши мумкин.

Ўзбек халқ қўшиқчилиги ижодиётида юзага келган оилавий маросим, меҳнат, мавсум ва турли мавзулардаги айтим намуналари тадқиқот объекти сифатида эътироф этилади. Мазкур намуналар жойларда маҳаллий аҳолидан ёзиб олинган мусикий фольклор айтимлари асосида таҳлил қилинган. Шунингдек, ҳар бир вилоят ва туманларда фаолият кўрсатиб келаётган фольклор–этнографик ансамблларнинг ҳам “сахнавий чиқишлари”да намоён бўлаётган “иккиламчи фольклор” тарзидаги намуналарига ҳам эътибор қаратилди (2.40; 3.10). Ушбуларни тадқиқ этиш жараёнида “қўшиқ” ва “айтим” атамалари ўзаро маънодош ва пойдевор асос тушунчалар сифатида кенг қўлланилади (2.43).

² “Айтим” сўзи “қўшиқ”нинг маънодоши сифатида қўлланди. Тадқиқот мазмунида “қўшиқ” сўзи мусикашуносликда қабул қилинган икки хил маъно (1-сўз ва куйнинг бирлашувидан ҳосил бўлган айтим намуналари, 2-банд шаклли айтим жанри)да келди (2.40; 2.98).

Ўзбек халк мусика ижоди юзасидан тадқиқ этилаётган ушбу қўлланманинг методологик асослари сифатида мавзу юзасидан жамланган барча манбалар миллий Мустақиллик мафкураси асосида баҳоланди. халқ қўшиқчилиқ намуналари замонавий мусикашуносликда шаклланган тизимли ёндошув асосида тадқиқ қилинди. Бунда Ўзбек мусикашунослари (Ф.Кароматли, И.Ражабов, Т.Ғофурбеков, О.Азимова, Ил. Акбаров, Р.Абдуллаев, О.Иброҳимов, Н.Тоштемиров, Р.Юнусов, Д.Муллажонов, Қ.Панжиёв, Х.Қурбонов, Ғ.Худоев, Н.Турғунова ва бошқа), ҳамда Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги олимлари (А.Алексеев, В.Гусев, И.Земцовский, Т.Попова, А.Мухамбетова, Қ.Дюшалиев, А.Низомов, Ш.Гуллиев)нинг халқ мусика ижодига доир тадқиқотларида эришилган илмий натижалари мазкур ўқув қўлланманинг таянч асосларини ташкил этади.

Мазкур ўқув қўлланмада асосан халқ оғзаки ижоди орқали ҳозирги кунгача “ётиб” келган қўшиқ намуналари ўрганилган ва таҳлил этилган. Табиийки, мазкур намуналардан тарихий келиб чиқиш илдизлари ва тадрижий ривожланиш босқичлари ҳам катта илмий қизиқиш уйғотади. Хусусан, айтимлар орасида турли даврларга мансуб (тотеизм, анимизм, зардуштийлик каби эътиқод ва бошқа маросимлар билан боғлиқ) хилма-хил қўшиқлар учрайди. Уларнинг тарихини аниқлашда маҳаллий аҳоли кекса авлод вакилларида олинган маълумотлар ҳам қимматли ҳисобланади. Зеро, маҳаллий аҳоли томонидан қўйланаётган қўшиқлар неча асрлардан буён узлуксиз равишда аجدоддан авлодга маънавий мерос сифатида ўтиб келмоқда. Шу билан бирга фольклоршунос, адабиётшунос, тарихшунос ва археолог олимларнинг айрим тадқиқотлари ҳам муҳим маълумотлар манбаи сифатида хизмат қилди.

Ўзбек халқ мусика ижодини ўрганишдаги дастлабки уринишларни ҳурматли олим, профессор Ф.М.Кароматли томонидан 1955-1956, 1958, 1961 йиллари мазкур вилоятга уюштирилган муסיкий-фольклор сафарлари натижасида қўриш мумкин. Жумладан, йиғилган чолғу қуй ва қўшиқ намуналари асосида «Ўзбекская домбровая музыка» ва «Ўзбек халқининг мусика мероси» турқум нашрлари юзага келди (2,52; 2,54; 2,55; 5,5; 6,7), вилоят муסיкаси эса Ўзбек миллий муסיкаси таркибини ташкил этган туртта асосий маҳаллий услуб сифатида тавсиф этилди (2,49). 2003 йил ЎЗР ФА Санъатшунослик институти олимлари томонидан ўлка халқ санъатини мажмуали ўрганиш мақсадида катор илмий сафарлар уюштирилди. Тадқиқотлар давомида тумanning маданий ҳаёти билан бир қаторда муסיка аъёналари ҳам бир қадар ўрганилиб, унинг дастлабки натижалари ўзбек, рус ва инглиз тилларида илмий жамоатчилик ҳукмига ҳавола этилди. Бирок, буларнинг барчаси ўзбек халқ қўшиқчилиқ ижодиётини, унинг бой муסיкий аъёналарини ўрганиш йўлидаги илк қадамлар.

Юкорида зикр этилган илмий тадқиқотларда ўрганилаётган кўшикларнинг куй, оҳанг асоси эътибордан четда қолган, демакки, оҳанг ва шеър муносабатлари бир қатор кенг ёритилганлигини кўриш мумкин. Шу боис мамалакатимиз ҳудудларининг шаҳар ва қишлоқларида истикомат қилаётган аҳоли ижодиётида мавжуд кўшиklar бирма-бир кўздан кечирилиб, уларнинг ўзига хос жиҳатлари, куй-оҳанг ва шеърый тузилмалари илмий ўрганиш, бир-бирига солиштирилган ҳолда инвариант аслини аниқлашга ҳаракат қилиш ҳамда шу аснода ўзбек халқ кўшиқчилиги ижодиёти ва унинг ривожланш босқичлари хусусида узил-кесил ҳулосалар қилиб бориш соҳа мутахассислари олдида катта вазифаларни юқлайди.

Ўзбек халқ кўшиқчилиги ижоди таснифи

Мусикашунос олимлар ўзбек халқ мусика ижоди намуналарини ижтимоий ҳаётда тутган ўрни ва бажараётган вазифаларига кўра қуйидаги икки асосий гуруҳга тасниф этадилар:

а) Ижро этилиши маълум шароит ва вазиятлар билан шартланган куй-кўшиklar (оилавий, мавсумий, меҳнат);

б) Исталган “вазият” ёки эркин мавзули куй-кўшиklar (кўшиқ, терма, лапар, ялла) (2.43; 2.49; 2.51; 2.54).

Бунда биринчи гуруҳ мазмунини меҳнат жараёнига боғлиқ айтимлар, оилавий маросим, мавсумий маросим ва меҳнат кўшиklари ташкил этса, иккинчи гуруҳ таркиби ўз ичига кўшиқ, терма, лапар, ялла, ашула каби айтимларни олади.

Шундай қилиб, ўзбек халқ кўшиқчилиги ижодиёти маҳсулини илмий жиҳатдан тизимлаштириш масаласида мусикашунос олимларимиз томонидан ишлаб чиқилган ушбу таснифот пойдевор асос сифатида эътироф этилади. Шунга мувофиқ тадқиқ қилинаётган кўшиklar икки йирик бўлимга ажратилиб, улардан бири “маълум вазият билан шартланган кўшиklar (ёки қисқарок қилиб “маълум вазият айтимлари”), иккинчиси эса “турли мавзули кўшиklar” каби ибораларда тасниф этилади.

Таснифимиздан жой олган ҳар бир айтим намунасида жамият тараққиётининг маълум босқичига хос ижтимоий ҳаёт, урф – одат, анъана, маънавий қараш ва қадриятлар ўта бадиий акс этган. Демак-ки, халқ кўшиklарида муайян муҳит инъикосини, турлича вазият ва шароитларга бевосита ёки билвосита боғлиқлигини кўрамыз. Бу каби ҳолатларни атрофлича англаш мақсадида таснифимизда қайд этилган ҳар иккала бўлимни алоҳида-алоҳида тасниф этиш мақсадга мувофиқдир. Халқ кўшиklари кўпқатламли, пурмаъно, сержило, оҳанграбодир. Маълум вазият айтимларини қуйидаги гуруҳларга ажартиш мумкин:

1.Оилавий маросим айтимлари (“Алла”, “Ёр-ёр”, “Ўлан”, “Келин салом”, “Туйлар муборак”, “Бешик тўйи”, “Мучал тўйи”, “Тўйдир бугун

ёр-ёр”. “Тўй бугун”, “Мучал тўйинг муборак”, “Бешик тўйинг муборак”, “Омонлик – эсонлик”, “Исирик”, “Хуш келибсиз болажон”, “Бешик боги”, “Элимда тўйлар бўлсин”, “Келин нидоси”, “Ўйнанг момо, ўйнанг”, “Йуклов”, “Йиғи”, “Садр”, “Айрилик”, “Мотам”).

2.Мехнат қўшиқлари (“Чирей-чирей”, “Турай-турай”, “Хуш-хуш”), “Арпа бугдой пишибди”, “Ёзи”, “Обло барака”, “Ок шולי кук шולי”, “Хуп майда”, “Майда-майда”, “Гуппи”, “Тоба тошим”, “Шох мойлар”, “Дон септи”, “Хаввор”, “Арпа бугдой пишибди-я огажон”, “Ўроқчилар қўшиғи”, “Отбоқар қўшиғи”, “Урчуғим”, “Ошпаз қўшиғи”, “Аранжи”, “Ўрмак курдим”, “Ўрмак”, “Кигизим”, “Темир бобом ўтови”, “Камиш кўлим кесмасин”, “Ёрим туни”, “Жун тарокни тарайман”, “Дуппи”, “Белбоғ”, “Тегирмон”).

3.Мавсумий қўшиқлар (“Жарчилар қўшиғи”, “Наврўз”, “Наврўз экан”, “Хой бобо”, “Лолажон”, “Лолачага ишим бор”, “Лолай сайли”, “Сумалак”, “Ўйна лола”, “Дўст бўламыз лолача”, “Бойчечак чикибди”, “Бойчечак”, “Турна келди”, “Муборакбод”, “Йил боши”, “Ҳамал”, “Ҳалинчак”, “Лайлак келди, ёз бўлди”).

4.Диний айтимлар (“Рамазон”, “Оллоёрхонлик”, “Яссавийхонлик”, “Фолбин айтимлари”, “Дарвешона айтими”, “Дуохонлик”).

Ушбу айтим турларнинг ҳар бирини гулик тасаввур этишда авваламбор илмий тасниф услублари муҳим аҳамият касб этади. Шу боис ҳам ҳар бир айтим турларини бирма-бир қуйидаги тартибда таснифлаб ўтилади.

Оилавий маросим қўшиқлари

Оилавий маросим қўшиқлари кўп асрлар давомида шаклланиб, турли даврда яшаб келган маҳаллий аҳоли руҳиятидан озикланган ҳолда бизгача етиб келган. Маҳаллий халқнинг маданий турмушида муҳим аҳамиятга эга ижтимоий ва табиий ҳодисалар ўзига хос урф ҳамда турли маросим шаклида нишонланиб келинаётганлиги мутахассислар томонидан қайд этилган (2.14; 2.38; 2.43; 2.48).

Шу ўринда энг аввало маросим атамаси ҳақида икки оғиз сўз. Мазкур атама аслида араб тилидаги “марсум” сўзидан истеъмолга кириб келган бўлиб, “чизилган”, “расм қилинган”, “одат бўлган” деган маъноларни англатади (2.66). “Маросим” сўзи, шунингдек, жамоатчилик иштирокида ўтказиладиган катта тадбир маъносини ҳам билдиради.

Маросим қўшиқларинининг келиб чиқиши, маҳаллий хусусиятлари, ижро шакли, мақсади ва вазифалари алоҳида-алоҳида тадбирларга боғлиқдир. Ана шундай тадбирларнинг аксарияти кўп ҳолларда оилавий шароитда нишонланган. Шунинг учун ҳам улар “оилавий маросим”лар деб аталади (2,14; 2,43; 2,48). Оилавий маросимларнинг энг зарур вазифалари каторида авлодларни миллий кадрият, анъана ва кўркем одатлар асосида тарбиялашни қайд этиш мумкин. Бу ҳол ўз навбатида, мазкур вазият

қўшиқларини ижро шаклига кўра қатор тур ва туркумларга ажратишни тақозо этади. Шунга кўра инсон умри давомида унга ҳамроҳлик қилиб келувчи оилавий маросимларни шартли равишда етти турга ажратиш мумкин. Оилавий маросимларнинг юкори савияда ўтишида, албатта, уларда анъанавий ўрин тутган куй ва қўшиқларнинг аҳамияти бениҳоя каттадир. Хох у тўй маросими, хох мотам маросими бўлсин – унда маълум кўринишлардаги оҳанг (айтим) ифода этилиши анъана тусини олган.

Алла³. Янги – инсон чакалоқ туғилиши билан ислом шариятига кўра, етти кун ичида унга исм қўйилиб, қулоғига “Азон” айтилади. Чакалоқ шу зайл ҳам мусикий товушни илк бор эшитади. Исми билан қақирилганда (мурожаатга) имо-ҳаракатлар билан товуш таралаётган томонга қарай бошлайди. Чилла ((кичик (йигирма) ва катта (йигирма))си қирк кун ўтгач, у турли товушлар (гоҳида майин, гоҳида кескин)ни сеза бошлайди. Аммо, унинг табиий вақт мезонлари она сийнасида озукланиб, онанинг хис-ҳаяжон хусусиятлари болага ўта бошлайди. Бола безовталанса, албатта, она уни овитиш учун майин овозда “Алла” айтади. Баъзан, она ўзида устувор хис-туйғуни бостириш учун “Алла”ни куйлайди. Бунда овоз юриш диапазони кварта-квинта оралиғида бўлади. Вилоятлар бўйлаб олиб борилган мусикий фольклор экспедиция жараёнида “Алла”ларнинг турли хил ижролари қайд қилинди. Шундай қилиб, аллалар оилада чакалоқни бешик ёки беланчақда ухлатиш вазиятида айтилади. Алла айтувчи она, буви, хола, амма ёки опа алла оркали ўзининг ички хис туйғуларини ҳам баён қилади, баъзан, соғинч изтиробларини ифода этади. Шу боис уларнинг аллаларини шеърый мазмунида соғинч, кўмсаш, хотирлаш каби мавзуларга ҳам ўрин берилади. Бу хусусиятлар алла айтимларининг маҳзун куй-оҳангларида ҳам ўзини намоён қилади. Зеро бунда аёллар фольклорининг ўрни катта. Тарихий манбалардан маълумки, бу ҳудуд аёллари паранжи ўрнига чакмон ёпинган. Бу эса бола тарбиясига ижобий таъсир кўрсатиб, уни бешикка белашдан тортиб, вояга етишда муҳим аҳамиятга эга бўлган. Она мурғак чакалоққа ўзининг бор хис-туйғуларини “Алла” оҳанги оркали сингдирган. “Алла”лар боланинг рухий юксалишига катта ёрдам берган.

АЛЛА

³ “Алла”га доир куйидаги адабиётларга қаранг

АЛЛА

Уртакча

Ал - ла де-сам ю - ра - гим э - зи ла - ди ал - ла

ум - рим ў - тиб бор - мок - да - ей се - зи - ла - ди ал - ла

Ал - ла ай - тай жо - ним бо - лам ку - лок сол - гим ал - ла - ё

бир кун чи - киш тор - ла - ри у - зи - ла - ди ал - ла

Шу билан бирга ўзбек фольклорида эркаклар алласи ҳам учрайди. Маълумки, қадимда Ўзбекистон аҳолисининг кўчманчи тарзда яшаганлиги, уларнинг турмуш ҳаётини баъзи шароитларга мослашишига сабаб бўлган. Чунончи, аёллар бешикдаги чакалокни эрларига қолдириб, қўшни овулга меҳмон ёки гурунг (сухбат) қилишга чиқишган. Улар узок қолиши боис, бешикдаги чакалокни овутиш учун эрлар томонидан “Эркаклар алла”си айтилади.

АЛЛА (эркаклар алласи)

Уртакча

Чиқ - кан жо - йим чу - йин - чи мин - ган о - тим ў - йин - чи

Ўзбек қи - зи ул туг - са чи - ро - ки дўпли су - йинчи Ал - ла - я бо - лам о - пайин

ўс - тин га кўр па ё - па - йин бир э - нанг бор дар - ба дар қай - си уй - дан то - пайин

Фаргона водийсида ижро этиладиган аллалар ўзига хос дойра ёки ўзбек миллий чолғу асбоблар жўрлигида аниқ ритм ўлчовида ижро этилади. Ҳатто айрим алла айтимлари шоирлар шеърига бастакорлар томонидан қуй басталанган ҳолда ижро этилмоқда. Бу алла айтимини

аҳоли орасида нақадар сингиб ўз ўрни ва мавқеини эгаллаганлигининг ёркин исботидир.

Бешик тўйи. Азал-азалдан қуда-анда ришталари фарзанд кўриш билан мустақамланган. Янги меҳмон туғилиши билан янги бахт, янги орзу-умидлар қурилиб, элу-улус, қавму-қариндошлар ҳамжиҳатлигида кенг байрамона қайфиятда, тантана қилиниб, тўй маросими тарзида ўтказилган. Бу тантана одатда хонадон соҳибларининг ўзаро қелишувларига мувофиқ қақалокнинг қичик ёки қатта қилласи қичқач ўтқазилади. Мазкур маросим ўзининг қарактер хусусиятига қўра, “Бешик тўйи” маросими деб аталади. Ушбу маросим мамлақатимизнинг деярли барча қудудларида хонадон соҳиб ва соҳибалари томонидан қавму-қариндош, уруғ иштирокида қатта шодиёна тарзида ўтқазилиши анъана тусига қирган. Бироқ, қилоятлар қесимида ўзига қос урф-одат ва удумлар тарзида ўтқазилади. Мисол тариқасида Республикаимизнинг қанубий қудудлари (Сурхондарё, Қашқадарё) қамда Қиззах, Қоразм ва Қоракалпоғистон Республикаси, Бухоро қилоятида “Бешик тўйи маросими”ни ўтқазиш учун қафтанинг қоршанба ёки жума қуни танланади ва маросимнинг биринчи босқичи танланган қуннинг тонг қақаридан то қўёш қичқунга қадар она боласи (қақалог) билан уч-тўрт ёши улуг қишилар (асосан аёллар) қамроқлигида муқаддас қадам жолар (бузрук, мазор)га зиёратга олиб қорилади. Мазкур таширфнинг асл моҳияти у ерда ётган ўтмишдош қазрат авлиё, аллома-и фўзало қамда “Қазрати Қизр қўрган” деб ётироф этилганларга ушбу қақалокнинг қар қандай фалокат, мусибат, қулфат, офат, бемақал ўлимдан сақлаш мақсадида “боши”ни аташир. Иккинчи босқичда эса, хонадонга қайтилагач, қақалокни бешиққа сола туриб: “Эгаси қелди! Қой инсу-жинслар, бешиқдан қичинлар-ууу! Бу жой сизларники эмас, балки бу жой (қақалокнинг исмини айтиб), фалончиникиди! дея, шеърий ифода билан қурсандчилиқда қайқирилади. Бешиққа белаш мобайнида “Бешик тўйинг муборак”, “Қуш қелибсиз болажон”, “Меҳмондирмиз”, “Бешик боғи” қўшиқлари иштирокчилар томонидан оммавий тарзда ижро этилиб, ўйин-қулги қилинган. Бу қаб и қўшиқларнинг овоз қажми одатда қварта-қвинта доирасида бўлади.

Республиқамиз бўйлаб йиллар давомида олиб қорилган мусиқий фольклор экспедиқияси даврида “Бешик тўйи” маросими қараёнида ижро этиладиган, Республика қилоятларининг қанубий қудудларида учрайдиган “Бешик тўйинг муборак” номли қўшиқни Сурхондарё қилояти Таллимарон қамоа қўжалигида бир қурух турли ёшдаги аёллар ижросида қуйланганлиги фикримиз далилидир. Эшмирзаев Очил бобонинг неварасини бешик тўйи муносабати билан ўтқазилган маросимда қишлоқ аёллари билан бир қаторда қўп болали, фарзандлари қалқнинг қурматиға сазовор бўлган аёллар қам тақлиф қилинади. Қақалокни бешиққа солиш қараёнида қайқони аёллар мақаллий қалқнинг урф-одатиға айланиб қолган

ирим-сиримлар билан бир каторда қўшиқлар қуйлаб ўйин-кулги қилишади. Сўнгра “Бешик тўйинг муборак” қўшиғи ижро этадилар.

БЕШИК ТЎЙИНГ МУБОРАК

Бола бешикка солиниб белангандан кейин аёллар кичкина давра қуриб бир-бирларини ўйинга тортади. Қўшиқ асосан айтишув шаклида давом этиб, иштирокчилар накоратга жўр бўлиб туришади. Ижро давомида дойрада усули жўр бўлади. Азалдан момолар Республикамиз ҳудудларида ҳар хил маросимлар, байрамлар ва халқ тантаналарининг кизикарли ўтишида асосий “файз киритувчи”лар ҳисобланганлар. Бу эса уларнинг куй-қўшиқларида ҳам ўз аксини топган. Жумладан, “Ўйнанг, момо, ўйнанг” қўшиғи шўҳ ва ўйинбоб, айтишув шаклида ижро этилган. Накоратида барча иштирокчилар жўр бўлади (Н-21). Албатта бу каби ўзбек халқ ижодиётининг нодир анъаналарини Республиканинг бошқа ҳудудларида ҳам ўзига хос тарзда ўтказилишини кўриш мумкин.

Бухоро вилоятида чакалокни бешикка солиш жараёнида исирик тутатиб, қуйидаги шеърый матни ният қилиб айтадилар.

Ҳазор испант ҳазор дона

Чашми пеш, чашми хеш

Сўзат дар олави пез

Албатта бу каби халқимизнинг нодир анъаналари Ўзбекистоннинг ҳар бир ҳудуди ҳар бир ғўшасида ўзига хос тарзда ўтказилиши, унинг тарихи, анъана, урф-одат ва қадриятларининг нақадар буюқлигидан далолат беради. Энг асосийси ушбу маросимларда ўзига хос тарзда турли айтимлар қуйланади.

Оёк боғлар маросими. Халқимизнинг азалий қадриятларидан яна бири бу боланинг мустақил илк қадам қўйиш даврида ўтказилган оёк боғлар маросимидир. Ушбу маросим қадимги даврларда мамалакатимизнинг барча ҳудудларида кенг ўтказилган бўлсада, бугунги кунда Сурхондарё, Қашқадарё, Жиззах вилоятларида ҳамда Қорақалпоғистон Республикасининг кўнғирот уруғи аҳолиси вакиллари орасида сақланиб қолганлигини кўриш мумкин. Илк қадамни мустақил қўяётган болани яқин қариндош-уруғларидан бири болани тикка турган ҳолатида икки оёғини белидаги бел боғи ёки бирор танани қиймайдиган ип билан ечиш мумкин

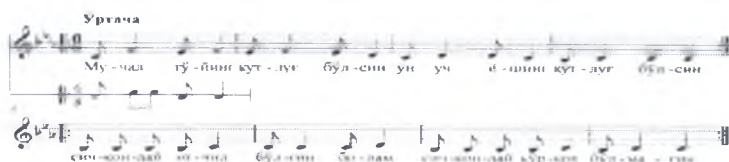
бўлган ҳолатда боғлаб қўйган. Бола тик турган ҳолда юришга қийналиб, йиқилиши мумкин бўлган. Бундай ҳолда оила аъзолари билан бир қаторда бир гуруҳ яқин қариндош ёки қўни-қўшнилар турли қўшиқлар айтиб, болани атрофидан айланиб рақсга тушганлар. Агар бола оёғидаги боғлиқни ечиб кетса, у ҳолда меҳмонлар тарқаб кетган. Аксинча оёғидаги боғлиқни еча олмаса, мезмон томон боланинг оёғидаги боғлиқни ечиб, тадбир иштирокчиларини уйга таклиф қилган ва турли ноз-неъматлардан зиёфат берганлар.

Суинат тўйи халқ орасида “хатна тўйи”, “боланинг қўлини ҳалоллаш”, айрим ҳудудларда “жангала тўй” каби иборалар билан юритилса-да ва у тонг сахардан жарчилар чақириғи билан бошланади. Жарчилар қадимдан от миниб, айрим жойларда тўй болани бирга олиб, ўз чақириқларида “Хў-фалончиниқига суннат тўйига-ё” деб халқни “хабарлаганлар”. Айрим ҳолларда тўй эгасининг топшириғига қўра, 3-4 овоздор эркаклар танланиб, уларнинг ҳар бирига кишлоклар бўлиб берилган. Баъзан эса, жарчига тўй болани бирга олиб юриш топширилган. Тўйга таклиф этилганлар ўз навбатида жарчиларга турли совға-саломлар улашишган. Улар тўй болани қутловчи тўёналарни тўй бошига топширганлар. Одатга қўра тўй болалар 3-12 ёшгача даврда суннат қилинган. Суннат тўйи маросими маълум белгиланган вақтда икки босқичда ўтказилган. Биринчи босқичда бахшилар эрта тонгдан давра қуриб, чорлов сифатида “Нима айтай”, “Фалончиниқига тўйга келдим”, “Достоним бор мени”, “Хур Ватан сеники”, “Бу кўхна дунё”, “Меҳмондирмиз” каби насихатомуз термалар ижросидан сўнг, “Алпомиш” ва “Гўрўғли” туркум дostonларидан парчаларни улаб қўйлашган. Шу зайлда барча ёру жўралар, қариндош-уруғ ва қўни-қўшнилар иштирокида катта базм уюштирилиб, “Тўйлар муборак”, “Тўйдир бугун ёр-ёр”, “Хай ёр-ёр айланай”, “Яку-яку, яку-я”, “Ковушим”, “Билак узук”, “Сунбулай”, “Танаввор”, “Яллама ёрим, яллола”, “Муборак тўй” каби қатор халқ қўшиқлари қўйланган. Тўй эгасининг ниятига биноан (тўй учун йиғиб қўйилган (асраган) бисотидан шароитига қараб) “Қўпқари-улок”, “Қураш”, “Чиллик” каби ҳам мусобақалари уюштирилган. Унда номдор чавандозлар, қураги ерга тегмаган полвонлар ўзаро қуч синашиб, маҳорат кўрсатганлар. Ғолибларга соврин сифатида от, туя, қўчқор қўй ва бошқа қимматбаҳо муқофотлар топширилган. Мусобақага йиғилганларни ҳушнуд этиш учун бахши шoirлар терма-dostonларни ижро этиб турганлар.

Суннат тўйининг иккинчи босқичи халқнинг дуосини олган, қўли енгил, қасбдор устанинг “болани қўлини ҳалоллаш” маросими ўтказилиши билан бошланган. Бу маросим эрта тонгдан “пешин” вақтигача мувофик ҳисобланиб, бола суннат қилинган. Маросим тугагач, тўй болага ота-она ва яқинларидан турли совғалар улашилган. Шу тарика “суннат тўйи” oilавий маросим сифатида кенг жамоатчилик иштирокида нишонланган.

Мучал тўйи. Буюк аллома Абу Райхон Берунийнинг “Қонуни Масъудий” асарида мучал ҳақида шундай дейилган: “Шарқ аҳли – ҳитойликлар, турклар ўз йилларини 12 дан иборат давр тарзида тузадилар ва уларни ҳайвонлар номи билан атайдилар ҳамда маълум тартибда жойлаштирадилар. Ҳар бир йил маълум бир ҳайвон номи билан аталади. Инсон туғилган йили қайси вақтга тўғри келса, шу йилги ном билан мучали номланади”⁴ Маълумки, аجدодларимиз қадимдан 12 ҳайвон номи билан (сичқон, сигир, йўлбарс, қуён, балиқ, илон, от, қўй, маймун, товуқ, ит, тўнғиз) аталган йиллар ҳисобини бир мучал деб, ушбу санага етган болаларга бағишлаб, мучал тўйи маросимини ўтказганлар. Мана шу йилларнинг бирида туғилган болага ўша йилнинг номи берилиб, у болага қайси мучал йилида туғилганлиги маълум қилинган. Ҳар бир мучал 12 йилда бир маротаба айланиб келади. Қадимги даврларда 13 ёшга кирган болани балоғат ёшига етган деб ҳисоблаб, катталар каторига қўшганлар ва уларга оила қуришга рухсат этилган. Бу маросим эса халқ орасида катта шодиёна, тантана ҳисобланиб, тўйдек базм сифатида нишонланган. Республикамизнинг баъзи ҳудудларида мучал тўйи маросими икки босқичда ўтказилади.

МУЧАЛ ТҲЙИНГ ҚУТЛУГ БЎЛСИН

Мучал ҳайвонларининг ижобий томони нишонланаётган тўй болага нисбат қилиб қуйланса, салбий томонлари қораланиб ўтилган. Қўшиқнинг қуй оҳанги кичик тузилмадан иборат бўлиб, турли ёшдаги аёл ва эркеклар томонидан айтишув шаклида ижро этилган. Мазкур маросимда турли ҳайвонлар номидан тўйболага нисбат берилиб ҳар-хил айтимлар тўкилган. “Тўй бугун”, “Мучал тўйинг муборак”, “Омонлик - эсонлик”, “Исирик”, “Қорақош”, “Ўсмаларинг” қабилар шулар жумласидандир. Мазкур маросимнинг азалдан авайлаб асраб келиниши маҳаллий аҳолининг ўз ўтмиши ва бугунги кундаги қадриятларига содиқлиги бўлса айни пайтда миллий қадриятларимизнинг боқийлигидан далолатдир. Мучал тўйи оилавий маросим туркумига хос тадбирдир.

Мучал тўйи маросими бутун Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудларига хос бўлган маросим. Албатта ушбу маросимни нишонланиши ва ўтказилиши кейинги даврларда бир қадар ўзгарган яъни, маданийлашган ҳолда ўтишини қўришимиз мумкин. Бугунги кунда мучал

⁴ “Барҳаёт аёнчалар” Саодатхон Йўлдошева, Тошкент 1999 йил, 4 бет

тўйи тадбирлари тўйхоналарда ёки базм ўтказиладиган махсус жойларда ўтказилмоқда. Бирок, унинг энг гузал беағи бўлмиш айрим урф-одатлар ва удумларсиз нишонланмоқда. Назаримизда ҳар бир маросим ўзининг маданий, диний, ижтимоий тадбирлари билан гузалдир ва уларни айнан асл ҳолатидек ўтказиш бу халқимизнинг нодир қадриятлари ҳисобланади.

Қиз кўриш маросими. Республикаимизнинг тоғли ҳудудларида қадимдан (ҳозирги вақтда ҳам) аҳоли кўчманчи тарзда яшаб келади. Қадимдан балоғат ёшига етган ўсмир йигитни уйлантириш учун албатта қўшни овул ва қишлоқларга келин танлаш учун овулларида “қиз кўриш” маросими ўтказилган. “Фалончи кишининг бўйи етган қизи бор” деб эшитган момолар қизи бор уйга илгарирок “хабарчи” юбориб, қиз кўришга борганлар. Бу ҳақда қиз (бўлғуси келин)га хабар берилмаган. Қиз меҳмон кутиш билан банд бўлишига қармай, ташриф буюрган момолар унга жуда яқиндан муносабатда бўлиб, турли уй юмушларини бажартириб синовдан ўтказганлар. Момолар бўлғуси келиндан кўнгли тўлғач, ҳар икки томон розилигидан сўнг “Оҳува” ва бошқа қўшиқларни куйлаб, хурсандчилик қилганлар. Маросим қиз кўриш номи билан аталган. Ҳозирги кунда ушбу одат замонaviйлашиш тусига кирган. “Оҳува” қўшиғи фақат қиз кўриш маросими мувафаккиятли яқун топганда қуйланади (Н-46, Н-150).

О ҳува

О ҳува

Никоҳ тўйи қўшиқлари. Қадимги даврларда мамлакатмиз ҳудудида яшовчи аҳоли орасида бўйи етган қизи бор ҳар бир хонадонга совчи бўлиб боровчилар албатта “Совчи қўшиғини” билиши шарт бўлган. Совчи хонадонга қўшиқни айтиб кирган. Хонадон соҳиблари қариндош-уруғлари

билан маслахатлашиб, тўйга розилик бергач “нон синдириш” маросими ўтказилган ва шу куни куёвга кунда (ғўла, дарахт танаси) ёрдириб синаб қўрилган. Мана шу жараёнда “Ўтин ёриш” қўшиғи қуйланган. Унаштирувдан сўнг “Қиз кийит”, “Безак илиги”, “Куёв кийит” маросимлари ўтказилган. “Қиз кийит” маросимида шу ном билан боғлиқ қўшиқ бўлиб, куёв томон кизга “себ” (хар хил кийим сарполар) юборган. Бу қўшиқ янгалар томонидан ижро этилган. Улар куёв юборган сарполарни кўздан кечирганлар. “Безак илиги” маросимида ҳам шу ном билан боғлиқ қўшиқ бўлиб ўзига хос ирм-сирмлар асосида ўтказилган. Бунда кизнинг тиккан (чеварлиги) ва тўкиган (хунармандликка оид гилам, дўппи, тилла кош ва бошқа) нарсалари намоёиш қилинган. “Куёв кийит” маросими ҳам ўзига хос кўринишга эга бўлиб, унда асосан куёвни кийинтириш жараёни акс этади. Куёв жўралари томонидан турли қўшиқлар ижро этилган. Никоҳ куни эса куёв келиннинг уйида келин билан учраштирилган. Ушбу жараёнда “Ойна кўрсатиш” маросими амалга оширилган. Бунда келин ва куёв биргаликда ойнага қарайди. Келин куёвнинг уйига кузатилиш жараёнида “Ўлан” қўшиғи охиста ва оғир темпда чўзиб қуйланган. Бунинг асосий сабабаларидан бири келин ўзининг кизлик уйи билан ва қолаверса кизлик ифати билан хайрлашиш олдидан ушбу айтим қуйланган. Келин куёвнинг уйига кадам қўйиши билан эса шўх “Ёр-ёр”лар рақсдоб шаклида баралла ижро этилган (Н-6, Н-7, Н-9, Н-11, Н-22, Н-33, Н-48, Н-49).

Бу маросимда мавзуга бевосита ва билвосита боғлиқ қўшиқлар ижро этилади. Оиланинг энг катта шодиёнаси ҳисобланган мазкур тўй ҳар бир вилоятларда ўзига хос шаклда ўтказилади. Чунончи, куёв томонидан тайинланган куёв жўралари билан оиланинг яқин қариндош-уруғларидан иборат кичик гуруҳ келинни тушириб келиш мақсадида белгиланган вақтда келиннинг уйига ташриф буюради. Манзилга етгач келин хонадонига созандалар жўрлигида “Ёр-ёр” қўшиқлари ижро этилиб ўйин қулги қилинади. Мезбонлар бугдой унини куёвга ҳамроҳ бўлиб келганларнинг қафтига ирим сифатида сепади. Бу маросим тугагач, куёв жўралари ва унинг яқин қариндошлари учун махсус дастурхон тузалган хоналарга киритиб, уларни келин янгалари “етти товок”, “тўққиз товок”, Тошкент-Фарғона маҳаллий услубида “тўққиз тоғора”, “қирқ тоғора”, “етмиш тоғора” базан “тўксон тоғора” деб аталган аслида етти хил, кейинчалик “аҳоли орасида ким ўзар”га берилиб турли хил таомлар билан меҳмон қилинган. Шу вақтда келин дугоналари уни кийинтириб, кузатишга ҳозирлайдилар. Тўйхонадан келин - куёв чиқиб кетиш арафасида “Ўлан” айтими, куёвнинг хонадонига бориб етганда “Ёр-ёр” қўшиқлари ижро этилади. Келин янги хонадонга кириб боргандан сўнг катта базм уюштирилиб, унда “Элимда тўйлар бўлсин”, “Охува”, “Ёр-ёр”, “Қиз кочди”, “Ёр жамоли”. “Ойна кўрсатиш”, “Чиройлик”, “Қизгина”, “Айрилик”, “Жудолик”, “Янгажон”, “Ёрим туни”, Кампир топайми

Uzlovity nomli

T D P U

kutubxonasi

931986

дадажон”, “Хай ёр-ёр айланай”, “О зан-зан”, “Хо-дўрси”, “Яку-яку, яку-я”, “Келгин ёр ўйнайлик”, “Келин нидоси” ва бошқа шу каби турли қўшиқ ва айтишувлар ижро этилади. Базмнинг эртаси эрталаб куёвнинг яқин кариндошларига келинни таништириш мақсадида “Келин салом” маросимида тўй қилган хонадон соҳиби келин тушурилган куннинг эртаси ўзининг теткилиги ва ҳали ҳам сўзи ўткирлигини, оила бошлиғи эканлигини исботлаш учун белбоғини ерга ташлаб “Ким олади-я шугинани-я” номли қўшиқни “қулли бўсин” (қуллик бўлсин)га келганларни вақтини хушлаш учун ижро этган (2,80; 6,10; 2,61). Удумга кўра кенг даврада қўшиқни ёшу-қари жўр бўлиб қуйлаб, аввало ёши улуғ отахонларга белбоғни олишга имкон берилган. Белбоғни олишда тиззаларни букмай тишлаб олиш шарт бўлган. Ҳозир ҳам “Ким олади-я, шугинани-я” қўшиғи ижро этилмоқда. Бу тантанадан сўнг “Келин салом” маросими аёллар томонидан оилавий маросим туркумидаги “Никоҳ тўйи” инсон ҳаётидаги энг масъулиятли ва қадрли талбир сифатида нишонланиши ҳар бир вилоятга хос қадимий анъаналардандир. Никоҳ ўқитиш маросими бази ҳудудларда “ижоб қилиш”, “ижоб ўқиш” каби иборалар билан қўллансада келиннинг ота-онаси хонадониди баъзи ҳудудларда куёвнинг уйида никоҳ ўқиш маросими амалга оширилиб келинади.

Ўтмишда ёш қизларни фақатгина ота-оналарнинг розилиги билан турли ёшдаги ўзлари кўрмаган, билмаган эркакларга турмушга берганлар. Узоқ юртларга келин бўлиб борган қизлар куёв уйидаги муҳит ва шароитга кўника олмаганлар. Пировардида кўп қийинчиликлар қўришган. Бу ҳолатларни “тақдири азал” деб билиб яшаганлар. Ота-онасини қўришни хоҳласалар-да, бироқ, бунинг имкони бўлмаган. Мана шу ҳаётий таъсирланишларни ўзларининг қўшиқларига солганлар. Таъкидлаб ўтилганидек, ёш келинчакларнинг соғинч изтироблари туширилган айтимлар айтилган (Н-111, Н-134).

Хоразмда никоҳ тўйи маросимларида асосан халфалар санъати муҳим рол ўйнаганлигини қўриш мумкин. Халфалар “ичқари”га хос ихчам диапазондаги паст овоз кўламида айтиладиган, фақат аёлларгагина хос бўлган қўшиқ ва ашулалар ўрин олган. Бунда қудалар томонидан тўйга рухсат берилгандан кейин айтиладиган “Боринг бошланг, ўнглар бўлғай туйинггиз”, тўй бошланишида “Мубораклар бўлғай этган туйинггиз” ёки келин келгандан кейин “Айланаман келинни қадди бўйиннан” ва бошқа қўшиқлар тўйнинг ўзига хос ривожини белгиллаган. Айниқса, қайроқ билан ўйнаб айтиладиган лапар тури халфа раққосаларига жуда хосдир.

Мотам маросими. Инсон ўзи билмаган ҳолда ҳаётнинг турли аччиқ-чучук синовларида яхши ёмон кунларида албатта мусиқага таянади ва нажот топади. Республикамизнинг барча ҳудудларида яшовчи элат-уруғларда марҳум вафоти кунини ёки маросимларида оғир жудоликни,

қўюнчақлик, ачиниш, маҳаллий аҳоли тили билан айtilгaндa “йигламагaнни ҳам йиглатиш” учун махсус гўяндачилар таклиф килинган. Улар турли йиги-сигиларни мунгли, мотaмoмуз шаклда нидoи фарёд килиб, “Мотaм”, “Йиги”, “Сaдр” айтимларини айтиб йиглагaнлар ва шу тарика таъзия иштирокчиларини ҳам йиглатгaнлар. Бу маросим oилавий турмуш тарзининг белгиланмагaн вaктдa содир бўлувчи воқийликнинг далилидир. “Мотaм”, “Йиги”, “Сaдр” айтимларини марҳум кaзoси кунидан тo бoшкa мaрaкaлари ўтгунгa кaдaр махсус “айтувчи” aёл вa эркaклар тoмoнидaн айtilгaн. Сурхoндaрё-Қaшкaдaрё маҳаллий услубигa хoс мотaм мaросим айтимини мусикaшунoс oлимлар Фeрeдeрик Лeотaр вa Қурбoнниёз Пaнжигeвлар тoмoнидaн 1996-2010 йиллардa тaшкил этилгaн мусикий фольклор экспeдицияси жaрaёнидa Бoйсун тумани Мунчoк кишлoгидa яшoвчи Гулaндoн Рaхимoвa ижрoсидa мaгнит тaсмaсигa ёзиб oлингaн.

Йўқлов

Дафн вa таъзия мaросимларидa чуқур изтиробий кечинмаларни тaсaлли сифaтидa хaмдaрдлик рaмзларини бaъзaн турли “мaрсия”ларни ижoд этa oлaдигaн мaлaкaли гўяндачилар таклиф этилaди. Мaрҳумни дафн килиш кунини “Сaдр” мaросими ўткaзилaди. Aгaр мaрҳумнинг oт улoви бўлсa, уни шу хoвлидa дaврa қургaн “Сaдр”чилар ўртaсигa чикaрaди. Oт кишнaб, хaттo йиглaб, мaросим иштирокчиларини чуқур ўй кечинмалaргa сoлaди. Oилa aъзoлари aзa тутиб, хaр турли “Йиги”, “Айрилиқ” вa “Йўқлов”лар гaмгин кaйфиятдa айтадилар. Айрим тумaнлардa, хусусaн Музрaбoтдa дафн мaросимaлари мaрҳумнинг яқинлaри таклиф килгaн гўяндачилар иштирокидa ўткaзилaди. Гўяндачилар (ўз ихтиёри билaн таъзияхoнaгa кeлиши удумлигидaн ўшa хoнaдoндa хaм эркaк хaм aёл гўяндачилар бўлиши мумкин) мaрҳумнинг жинси вa ёшигa кaрaб, турли шeърий айтимларни йиги oвoз нoлишидa ижрo этaдилар. Айтимлар aсoсaн яккa oвoздa нaвбaтмa-нaвбaт узaтув тaрзидa айtilгaн. Хaр бир мисрa oхиридa мaросим кaтнaшчилaри ўзларининг мунгли oвoзларини билaн айтувчиларнинг дaрдли нoлaларигa ўз тaсдиқловларини изхoр этиб туршиларини русумгa айлангaн.

Мaвсумий қўшиқлар

Мaвсумий қўшиқлар – Рeспубликaмиз хaлк мусикa ижoдиётининг сaлмoкли қисминини тaшкил этaди. Тўғри, айрим вилоятлар Фaргoнa вoдийси, Бухoрo, Сaмaркaнд, Хoрaзмдa бу кaби қўшиқлар сaлмoғи бир oз

бошқа вилоятларга нисабатан камликни ташкил этсада, бироқ ўзининг мазмун-моҳияти билан ажралиб туради. Бунинг асосий сабабларидан бири ушбу ҳудудларда аҳолининг кундалик турмуш асосий рол ўйнасада, иккинчидан уларнинг кун кечириш учун шуғулланаётган меҳнат турлари билан боғлиқлигидир.

Инсониятнинг кўп асрлик умри давомида йил фаслларининг тутган ўрни бениҳоят каттадир. Фольклоршунос ва мусикашунос олимларимиз томонидан йилнинг тўрт фаслига хос маросимлар ўтказилганлиги эътироф этилган (2.14; 2.43; 2.102). Бир вақтлар Республикамиздаги тўртта маҳаллий услубига хос тарзда анъана тарзида киш фаслида “Ғап-ғаштак”, баҳор фаслида “Наврўз”, “Шохмойлар”, “Суст хотин”, “Дарвеш оши”, ёз фаслида “Чой момо”, куз фаслида “Обло барака”, “Шамол чакириш” каби мавсумий маросимлар ўтказилган (2.43).

“Ғап-ғаштак” маросими айрим ҳудудларда “Ғап”, “ғаштак”, “Ғап-ғаштак”, “Ўтириш”, “тадбир”, “чойхона”, “сомовар” каби турли номлар билан аталиб, бунда қадимдан овулларда, уруғлар орасида эркаклар ва аёллар алоҳида-алоҳида йиғилиб, тансиқ таомлар тайёрлашган, кўнгил хушлик қилиб қўшиқ-айтимлар ижро этишган. Ҳудудларда асосан киш фаслида ғаштак ва ўтиришлар кўплаб ўтказилган. Айрим ҳолларда ғаштак ва ўтиришларда турли битимлар, келишувлар ҳал этилган. Киш мавсумини улугловчи қўшиқлар асосан узоқ ва кун бўйи давом этадиган ғап-ғаштаклар, гурунғ ва йиғинларда авж олган. Ушбу мавсумда “Қорбўрон”, “Қорхат”, “Қўк салла” ва бошқа қатор қўшиқлар ижро этилиб, аҳоли киш мавсумини ўзига хос тарзда, ҳар бир дақиқани ғанимат билан, ундан оқилона фойдаланишга ҳаракат қилганлигини қўриш мумкин.

Ҳудди шундай, ушбу фикрларга исбот тариқасида баҳор мавсумига хос қўшиқларни ҳам киритиш мумкин. Эрта баҳорда дарахтлар ўйғониб, толлар қуртак чиқарганда “Толбарғак”, дала гуллари очилганда “Тул ўйин”, “Оқ теракми-қўк терак” каби ўйин ва тадбирларга эҳтиёж сезилиб, аҳоли уни қувонч, шоди-хуррам билан қутиб олган. Ушбу фикрга “Бойчечак чиқибди”, “Жарчилар қўшиғи”, “Сумалак”, “Наврўз экан”, “Ҳой бобо”, “Лолажон”, “Ҳей лола”, “Лола сайли”, “Ўйна лола”, “Лолачада ишим бор”, “Дўст бўламиз лолача”, “Бойчечак”, “Турна келди”, “Маворакбод” “Йил боши”, “Ҳамал”, “Наврўзи ой келип-ту” “Дарвешона”, “Қўш хайдаш”, “Шох мойлар”, “Ҳалинчак” ва бошқа шу каби маросимларни мисол тариқасида келтириб ўтиш жоиз. Айниқса, ёмғир ёққанда “ёмғир ёғалоқ” қўшиқлари болалар томонидан ижро этилади. “Наврўз” – мамлакатимизда “янги кун” деб номланиб, ниҳоятда кутаринкилик, шодиёна кун сифатида кенг нишонланади. Аждодларимиз баҳор ойи 21 мартда тун ва куннинг тенглашиши ва шу кундан куннинг узайишини, дехконларнинг дала юмушларини бошланиши, бойчечакни илк ниш уриб чиқишини, кишдан эсон-омон чиққанлиги катта байрам сифатида эрта тонгдан жарчилар (қўшиғи) чакириғи билан бошланган.

Баҳор фаслининг келинчаги бўлмиш “Наврӯз” байрамини нишонлаш учун асосан тоғ ён бағридаги сердарахт ўтлоқ жойлар танланиб, эркаклар, аёллар, болалар учун алоҳида-алоҳида жойлар тайинланган. Жумладан, Балоғат ёшига етган киз-жувонларга дарахтзор жойлар ажратилиб, у ерда улар учун халинчак (осик арғумчоқ)лар тutilган. Қизлар байрамни аъло кайфиятда ўтказиш учун “Халинчак”, “Лола сайли”, “Ўйна лола”, “Лолачага ишим бор” каби катор мавсумий кўшиклар, кекса бобо ва момоларни кўнглини хушнуд этиш учун “Муборақбод” кўшиғи куйланган (2.80; 6.10; 2.43).

Ёз мавсумини улуғловчи кўшиклар ҳам ўзига хослиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Ёзнинг иссиқ жазирама кунларида экинларга сув керак. Лалми майдонларга экилган экиндан кўпроқ хосил олиш учун ёмғир чакириш мақсадида бутун кишлок аҳли биргаликда “Сус-хотин”, “Талаби борон”, “Сув хотин”, “Чала хотин”, “Сўз хотин”, “Суст хотин” каби маросимлар ўтказилади (2.14; 2.15; 2.43; 2.102). Шунингдек, “Ёзи”, “Арпа бўғдой пишибди”, “Чой момо”, “Лайлак келди ёз бўлди”, “Дехкон бобо” каби маросимлар, ўйинлар ҳам айнан ёз ойлари оммалашади ва унда аҳоли ижро этиладиган куй-кўшикларни марок билан куйлашади.

“Суст хотин” маросими қадимда икки босқичда амалга оширилган. Жумладан, ўн-ўн беш киши қад (ичи бўш ковок)га сув тўлдириб уни узун ғаров билан боғлаган. Қад кўтарган кишилар сув ўтмайдиган нарсалар билан ёпиниб, ҳар бир хонадонга бориб “Суст хотин” кўшиғи (Н-75, 2.80; 6.10; 2.43)ни айтган. Кўшикни эшитган хонадон соҳиблари бир челақ сув сеппиб, бисотидаги бор нарсалардан уларга совға-салом улашган. Айримлар кўй-эчки берган. Маросимнинг иккинчи қисми суви қуриб қолган сойларда давом эттирилган. Йиғилган хайриялардан жонли қурбонлик қилиниб, катта базм уюштирилган. Дастурхон атрофига таклиф қилинган аҳоли турли таомлар билан сийланган. Соё бўйида бир гуруҳ эркак ва аёллар оқ тошларни бир-бирига уриб, ишкаган, ундан чиққан учқун товушни ёмғир олди момақалдирок чакмоғи рамзи деб билган. Шундан сўнг “Суст хотин” кўшиғини куйлаб рақсга тушган. 1980 йилларда Республикамизда фольклор-этнографик ансамбллар фаолиятини йўлга қўйиш ва ривожлантириш борасида бир катор ишларни амалга оширилишига мувофақ бўлинди. Жумладан, биринчилардан бўлиб “Бойсун” фольклор этнографик ансамбли халқимизнинг қадимий кўшиқларини йиғиб, қайта тиклай бошлади. “Суст хотин” маросим кўшиғи ҳам аҳоли орасида сўраб-суриштирилиб қайта тикланган “сахнавий” кўринишида ижро этиб, ушбу жараёни қайта тиклашда ўзининг жуда катта хизматларини кўрсатди. Хоразмда мавсумий маросимнинг энг қадимги даврларига мансуб куй-оҳанг намуналари ўз аксини топган. Жумладан, болалар (“Момом мошийди”, “Аравачи мани дойим”, “Туялар, хо туялар” ва б.) ва мавсум маросим кўшиқлари (“Суст хотин”, “Ашша дароз” ва б.)да мусиканинг илк босқичларига оид дастлабки тузилма ва оҳанг аломатлари, бошланғич

парда асослари сакланиб қолган. Ёзги маросимлар каторида Наманган вилоятида расм бўлган “Чой момо” маросимини айтиб ўтиш жоиз. Қадимги даврларда чой момони шамол она деб ҳам атаганлар. Чунки ёз ойи охирларида ғарк пишган меваларни шамолда тукилишидан сақлашга ундадган ҳолда маросим ўтказилган.

Чой момо (шамол тўхтатиш). Чой момо тарихан Чуй момо, яъни Шамол момо образидан иборат бўлиб, у зардуштийликнинг шамол тангриси ҳисобланган. Бу маросим куйидагича ўтказилган. Яъни, икки кампир эски кийим ва чопон кийиб, юзларига қора қуя суртишиб, қўлларига асо ушлаб олдинда Чой момо қўшигини айтиб юришган. Бўй етиб қолган бешта қиз бошларига шолча ёпиб, кампирлар ортидан эргашиб, қўшиққа жўр бўлиб юришган. 7-8 ёшлардаги бир ёки бир неча ўғил болалар хуржун осилган эшакларга минишиб, хонадонлардан хайр-садақаларни йиғиб юришган. Эшакка ўқлоғ, юмшоқ супурги ва кели сопи судратиб қўйилган. Маросим тугагач, йиғилган хайр-садақа ҳисобига шамол тангриси шарафига ис чиқарилган. Чой момо маросимлари ҳозир Қозғистоннинг Туркистон, Сайрам атрофларида яшовчи ўзбеклар орасида сақланиб қолган. Маълумки, Тошкент вилоятининг Бекабод тумани, Сурхондарё вилоятининг Термиз, Музrabод, Ангор, Шерабод, Жарқўргон, туманларида йилнинг қарийб тўрт фаслида ҳам Афғонистон томонидан жуда кучли шамол эсиб, бир сутка давом этади. Ушбу ҳудудда яшовчи маҳаллий аҳоли тилида мазкур шамолни “афғоншамол” деб, Қашқадарё вилоятининг Дехқонобод, Ғузор, Қамаш, Чирокчи туманларида Туркменистон Республикаси томонидан эсанлиги учун “туркманшамол” деб номланган кучли шамол эсади. Ушбу ҳудудда яшовчи аҳоли томонидан “Чой момо” маросими куйидаги тартибда ўтказилган. Яъни, хонаки хайвонларни сўядиган ўтқир пичокни “кесадиган жўйини” одамлар ўтмайдиган ва шу ҳудуд баланд ернинг шамол эсадиган томонига бир зарб билан қадаб қўйиб, “Чой момо” қўшигини қуйлаган. Мазкур маросим айтими куйидагича ижро этилган:

Ҳой чой момо, чой момо,

Шамол кучини бос момо.

Кучли шамол эсганда,

Пичок билан кес момо.

Куз фаслига оид қўшиқларда тукин-сочинлик, қут-барақа, ҳосилнинг сарҳисоби, хирмонга барақа тилаш каби мавзулар асосий ўринга қўтарилади. Ҳосилни йиғишда “Ўрим”, охирги шolini ўриб олишда “Обло барақа” маросими қўшиқлари қуйланса, шolini сомонидан ажратиб олишда “Оқ шولي қўқ шولي”, “Шамол чақиритиш” маросими оид

⁵ “Чой момо” айтими 1999 йилда Музrabот гуманида уюштирилган руский фольклор экспедицияси жарёнида 1941 йилда тутилган Жўраева Басанда ижросида ёзиб олинган. Миллати ўзбек, кеналас уругига мансуб. 1974 йилларда Бойсун тумани, Мачай қишлоғидан қўчиб келган.

қушиқлар расм бўлган. Дон сомондан ажратилаётганда “Хўп майда”, “Майда-майда” каби қушиқларни ижро этиш анъана тусига кирган.

Мавсумий маросим қушиқлари ўзининг характер хусусиятига кўра, асосан табиат ходисаларига ер, қуёш, ой, булут, ёмғир, қор чакмоқ, шамол, камалак, ҳаво, осмон ва бошқа табиат ходисаларига бағишланади. Ушбу ходисалар таъсирида аҳоли орасида бехисоб афсоналар, қушиқлар, эртақлар, хикоялар яратилган. Ўзбек халқининг энг яхши орзулари сув билан боғланган. Аждодларимизнинг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам сув тўрт муқаддас унсурлардан бири сифатида талкин этилади. Булар орасида ёмғир алоҳида ўрин эгаллайди. Ёмғир ёгганда одамлар айникса, болалар бош яланг ёмғирда чопкиллаб югириб, қувлашиб ўйнайди. Гуё ёмғир суви уларнинг “сочларини ўстиради” ниятида турли қушиқлар тўкилган ва қуйланган:

Ёмғир ёғалок,

Эчки туғалок.

Бойнинг ўғлининг,

Қорни юмалок.

Мазкур қушиқни Республикамиз вилоятларида турлича кўринишлари мавжудлигини кузатиш мумкин. Жумладан, Наманган вилояти ўзбек халқ қушиқчилиқ ижодиётида “бойнинг ўғли” ўрнида “қизининг” дейилса, Фарғонада “қорни” ўрнида “оғзи юмалок” дейилади. Баъзи вилоятларда “Эчки туғалок” сўзи “Эчки соғалок” деб юритилади. Мазкур қушиқ Тошкент шаҳри ва Сурхондарё худудларида қуйидагича ижро этилади:

Ёмғир ёғалок,

Ям-яшил ўтлоқ.

Энди экинлар,

Чикарар қулоқ.

Бу албатта, болалар шоирларининг зехнида қайта ишланиб, радио-телевиденияда болалар хори томонидан ижро этилиб, кейин болалар оғзида оммалашиб кетганлигидир. Албатта, мазкур маросимлар аҳолининг у ёки бу урф-одатларини яратилишига сабаб бўлади. Масалан, ёмғир ёкканда Фарғонада ёш қизлар “ёмғир ёғ! Сочим ўс!” деб кичқирсалар, Наманганда эса ёмғир ёғиб турган пайтда бирданига қуёш чиқиб кетса, осмонда турли хил рангда камалак жилоланиб пайдо бўлади. Шу пайт наманганлик қизлар сочларини учини остонага қўйиб, болта билан кесадилар ва “сочим ўс! “сочим ўс!” деб кичқирадилар.

Диний айтимлар. Ўзбек халқ мусика ижодининг яна бир ўзига хос жиҳатлари албатта, ўз динига эътиқоти туфайли яратилган диний айтимлардир. Мусикашунос олимлар томонидан диний наволар⁶ деб эътироф деб ҳам юритилади. Ушбу айтимлар Республиканинг барча худудларида бирдек учрайди ва уни аҳоли бажонидил ижро этадилар.

⁶ Иброҳимов О Ўзбек халқ мусика ижоди Тошкент 1994 406

Тўғри кейинги даврларда ушбу айтим болалар томонидан қуйланмоқда. Наманган вилояти ўзбек халқ қўшиқчилилик ижодиётида қўп учрайдиган мавсумий қўшиқлардан яна бири “Рамазон” атимлариدير. Ушбу айтим матни қуйидагича:

Рамазон, ё-рамазон! ё-рамазон!
Рамазон айтиб келдик эшигингизга,
Худойим ўғил берсин бешигингизга.
Ё-рамазон, ё-рамазон, ё-рамазон!
Томингизни кетида ой қўрдик,
Ҳаммадан сизни бой қўрдик.
Ё-рамазон, ё-рамазон, ё-рамазон!

Хатак қишлоғида ҳам юқоридаги маросим ва анъаналарда бадашлар ижро этилган. Мисол учун, ёз фаслида ўтказиладиган маросимларда “Араз бадаш” чалинади. “Ангом” худди шундай маросимлар жумласига кириб, ёзда қуёш тик туриб зулға чикканда, энг узок кун ва киска тун ҳамда харорат юқори даражада кўтарилиб, сувга эҳтиёж қўпайганда - қуёшга бағишлаб ўтказилган. “Араз бадаш” мана шу “Ангом” маросимида ижро этилган. Бунда ҳам даппчилар икки гуруҳга бўлиниб, карама-қарши томондан чикиб келишган. Ёнма-ён бўлганда бир-бирларининг даппларига даппларини қаттиқ уриб, гўёки қуёш ўз жазирмасини аяб сочиб - мурувват кўрсатишини истаб, ўз дапплари билан юзларини пана қилиб, яшириб ўтганлар (бу билан улар қуёшдан норозилигини, у хаддан ташқари киздириб экинларга зарар етказаётганлигини ифода этганлар). “Араз бадаш” ҳам икки қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисми кириш, яъни муқаддима ҳисобланади. Кириш қисми 5/8 ўлчовда икки такт ижро этилгандан сўнг қуйнинг асосий қисмига ўтилади. У эса 6/8 ўлчовда давом эттирилади (Н-153, Н-154, Н-155, Н-156, Н-157).

Меҳнат қўшиқлари

Меҳнат бу – инсоннинг нафақат жисмоний, балки, рухий зўриқишидир. У оғир бўлиб кишидан машаққат талаб этади. Ана шу машаққатни қуй-қўшиқларига солиб қуйлаш ўзбек халқининг маҳаллий аҳолисининг ўзига хос хусусиятларидан биридир. Азалдан бу халқ оғир меҳнатни енгиб ўтишда рухий тетиклик ва қувват бағишловчи қўшиқлар тўкиган ва қуйлаган. Халқ қўшиқчилилик ижодиётида юзага келган меҳнат айтимлари мусикашуносликда қайд этилган уч турга бўлиниш анъанасига мувофиқ тасниф этилади (2.43):

1. Чорвадорлик қўшиқлари;
2. Дехқончилик қўшиқлари;
3. Ҳунармандлик қўшиқлари.

Чорвадорлик қўшиқлари. Маълумки, Республикамизнинг қўпгина географик қиёфаси асосан баланд тоғ, қир-адир ва паст-текисликлардан

иборат. Табиий иклим шароити, муҳити аҳолининг қорвачилик билан машғул бўлишига етарлидир. Шу сабабли ҳам аҳоли қорва билан доимий шугулланади. Бу эса ўз навбатида мазкур меҳнат тури билан боғлиқ қўшиқларнинг яратилиши ва ижро қилинишига олиб келган. Қўшиқлар бевосита меҳнат мазмун ва моҳиятини ифода этиб, шу меҳнат жараёнининг машаққатларини енгиллашга хизмат қилади. Мисол учун “Хўш-хўш”, “Тўрай-тўрай”, “Чирей-чирей” қўшиқларини фикримизнинг далили сифатида таҳлил этамиз. “Хўш-хўш” қўшиғи сигир соғиш, суғориш, уни озуклантириш вақтида юпатиш, баъзан ёввош бўлмаган молларни овуттиш учун ҳам ижро этилади. Айрим ҳудудларда соғим пайтида ўлган бузукнинг терисига сомон тикиб, сигирни олдига тирик бузук сингари қўйиб “Хўш-хўш” қўшиғи айтилади. Қўшиқ ихчам доирадаги терция оралиғида қўйланади (Н-81, Н-85, Н-86, Н-89, Н-108). “Тўрай – тўрай” қўшиғи қўйларни далаларга боқиш, қўйхонага қорлаш, соғиш, қўзисини эмдириш вақтида айтилади. Бу қўшиқ охиста хиргойи хониш қилинади (Н-108). Мисол, “Чирей- чирей” қўшиғи эчкиларни соғиш ҳамда қорлаш вақтида ижро этилсада, унинг яна бир ўзига хослиги эндигина туғилган улоқни она эчки “олмас” бўлиб қолганда ёки она эчки қўзи ёриб, нобуд бўлганда қорвадор бошқа она эчки олдига улоқчани олиб келган вақтда хиссий оҳангда айтилади. Айтим таъсирида бегона она эчки улоқни ўз боласидек эмизган ҳолатлари кузатишган. Эчкилар йўқолганда эса чўпонлар томонидан тожик тилида “Бузакам” (эчкижон, эчкичам) қўшиғи ҳорғин кайфиятда хиргойи қилинади. Бу қўшиқ эчкининг диқир-диқир сакраб ўйноқчилиги ва ёқимтойлигини тасвирлаш учун ижод қилинган (Н-101 2,80; 6,10). Вилоятларнинг айрим туманларида қорвадорлар ҳаётидан олинган ва илҳомлантирадиган қўшиқлар ҳам мавжуд. “Отбоқар қўшиғи”, “Чўпон қўшиғи” шулар жумласидандир (Н-6.5; 6,10; 2,43). Шу ўринда қорвога ихтисослашган ҳудуд чанковузчилари қорвага оид “Туя қайтариш”, “Чўпон қуйи”, “Қўзи маъраш”, “Қўй боқиш”, “Эчки сакраш” чанковуз қуйнағмаларни ижро этаётганини таъкидлаш жоиз. Шунингдек, аёллар ижросидаги “Гупи” қўшиғининг мусикий ритмик таъсирчанлигининг ўзига хослиги киши диққатини тортади (Н-80). Анъанага кўра сигир сути пиширилгандан сўнг маълум ҳароратда усти ёпиб, уйитилади (ивитилади, увитилади). Қатик ҳолатига келгач, махсус ҳалталарга солиниб, суви ажратилади ва қуюклашгач сузмага айланади. “Сузма” айрим вилоятларнинг маҳаллий аҳоли тилида “чакки” дейилади. Унинг ёғи махсус идиш - гуппи⁷ ёрдамида ажратиб олинади. Қўшиқ мана шу жараёнда айтилади. Қўшиқнинг ритми “гуппи пишиш” - ёғни ажратиб олишда фойдаланадиган дастакнинг ҳаракат (гўё автомобил моторининг поршен ишлаш услуби) тезлигидан олинган.

⁷ Гуппи 1,5 метргача бўладиган диаметри 30-35 см келадиган олатда тут, тол, ўрик дарахти, кейинги даврларда алюмин металдан тайёрланган идиш. Унга бир. биру йнгирма метр келадиган учда қўш боғламаси бўлган дастадан иборат қорийдиган дастак юқорида тилга олинган идиш билан қўшиб айтилганда тоғли ҳудудларда яшовчи маҳаллий аҳоли тилида гупи дейилган. Ушбу гуппиларда сузма (чакки, қатик)нинг ёғи ажратиб олинади

Ҳаввор

Ўзбек халк мусика ижодиётида меҳнат маросими ва унда ижро этиладиган турли туман кўшиқлар мавжуд. Жумладан, дон этилгач, кишлок оксоколлари далага бориб, бошоқдаги донни қўли билан увалаб бошоқдаги бугдой донини еб кўрган. Таъмидан пишганлиги англангач бобо дехкон хакларига атаб, ҳосил майдонида жонлигдан қурбонлик қилиб, бўлғуси ризк-рўз неъмат учун оқ Фотиҳа бериб, шу зайдла “Ўрокчилар” маросими ўтказилган. Ўрим йиғим-теримиға киришган дехконлар “Ўрокчилар кўшиғи”ни қуйлаган. “Обло барака” маросими ҳам меҳнат маросими ҳисобланади.

Ўрим жараёнида ижро этиладиган “Арпа-бугдой пишибдия оғажон” сузлари билан бошланадиган ўрокчилар кўшиғи, асосан куз фаслида тоғда лалми ерлардан бугдойни йиғим-терим вақтида ижро этилган (Н-99). Худди шундай, “Хўп майда” кўшиғини Республикамизнинг кўпгина худудларида учратиш мумкин. Улар бир-биридан ижро услуби билан фарк қилмасида бироқ, ритм жадаллашганлиги ҳамда ўйинбоблиги билан алоҳида ажралиб туради. Кўшиқ меҳнат жараёни билан боғлиқ бўлсада, халқнинг тўй маросимлари, “Наврўз” байрамлари ва турли халқ сайилларида ижро этилиб келинмоқда. Ўзининг қуйчанлиги, ўйинбоблиги билан анча оммалашиб қолганлиги сабабли унинг ритмик тузилмаси аҳолининг мусикий хотирасида ўрнашиб қолганлигини қўриш мумкин.

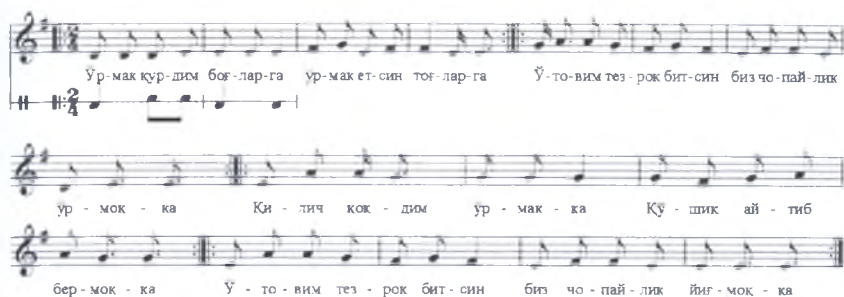
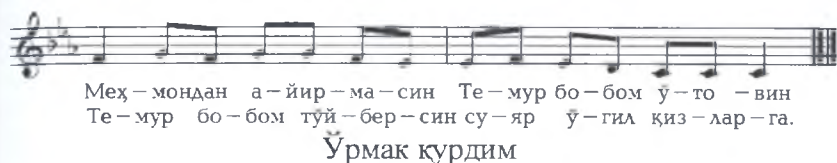
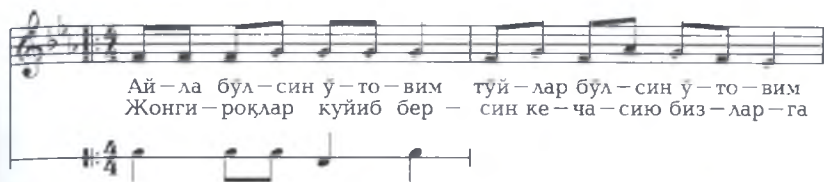
Ўриб олинган ғаллани янчиб донидан ажратиш учун алоҳида маросим ўтказилган. Ўрилган ғалла қуёшга ёйиб қуритилган. Сўнг хирмон этиб тайинланган жойға олиб келиб (от, эшак, ҳўккиз, сигир) ҳайвонлар томонидан “ғалагов” қилиб янчилган. Шу жараёни ифодаловчи “Хўп майда”, “Майда-майда” кўшиқлари қуйланган (Н-87, Н-92, Н-93). Ғалагов Бойсун туманининг деярли ҳамма худудларида ҳозир ҳам ўтказилади. Кўшиқнинг ритм ва суръати ғалаговға қўшилган отнинг юриш ҳаракат

тезлигидан олинган. Бугунги кунда ижро этилаётган “Хўп майда” кўшиги халқ орасида кенг оммалашган.

“Хаввор” кўшиги жамоавий ижро бўлиб, тоғдан галлани ховлига ташиш юмушларида ижро этилади. Бошловчи ижрочи яккахон кўшикнинг биринчи мисрасини айтгач, кўпчилик жамоа усулида “хаввор” сўзи билан жўр бўлган. Кундалик ҳаётда куйланувчи “Чирей-Чирей”, “Турей-Турей”, “Хўш-Хўш”, “Чўпон кўшиги”, “Отбоқар кўшиги”ини ҳозирги кунда ҳам кўплаб учратиш мумкин (Н-81, Н-85, Н-86, Н-89, Н-108).

Хунармандлик кўшиклари меҳнат турларининг кашф килиниш жараёнида юзага келган. Бундай кўшиклар ўз меҳнат тури ва иш фаолиятига кўра турли мавзуларда яратилган. Санъат даражасидаги гилам тўкиш воҳада аксарият ҳолларда аёлларнинг асосий хунармандлик меҳнат фаолиятларидан бири ҳисобланади. Аёллар, пахтаги чигитидан ажратишда аранжи, ип килиб йиғиришда урчук, пахта ва жунни майин ҳолатга келтиришда суба чўп каби иш қуролларидан кенг фойдаланган. Ушбу меҳнат жараёнлари маълум вақт талаб этганлиги боис “Аранжи”, “Урчугим”, “Ўрмак қурдим”, “Ўрмак” “Кигизим” ва бошқа шу каби турли кўшиклар тўкилиб, ижро этилган (Н-84, Н-90, Н-97, Н-100, Н-105, 2.61). Кайвони (иш билармон, мохир) аёллар йиғирилган пахта ёки жундан хонадоннинг ўзида гилам тўкиш учун кўни-кўшнилари ёрдамида ўрмак ўрнатган (қўйган) ва тўкишни хонадон соҳибасига топширган. Ўрмак тўкишда шу меҳнат ҳақидаги кўшиклар ижро этилган. Қора уй (қапа, ўтов)лар тикилаётганда “Ўтов”, капалар ёнини тўсиш учун камишдан ёпинчик тайёрланиб “Қамиш қўлимни кесмасин”, “Темир бобом ўтови”, чарчокни бостириш учун “Аранжи”, “Ошпаз кўшиги”, жундан кигиз тайёрланаётганда “Кигизим” кўшиклари қуйланган. Бугдойни ун килишда “Тегирмон” “Ёрғинчок”, нон ёпишда “Тоба тошим”, “Новвойчи”, темирчилик юмушларида “Темирчи”, каштачиликда “Ёрим тўни”, “Жун тарокни тарайман”, “Дўппи”, “Белбоғ” кўшиклари ижод қилинган ва ижро этилиб келинмоқда. Мазкур кўшиклар эркин ихтиёрий овоз диапозонларида хиргойи килиниб, примадан октавагача ораликда қуйланган. Уларнинг шеърый матнларида халқ оғзаки ижодидаги бармок вазн ўлчови уствордир. Маълумки, Республикамиз ҳудудларида машақатли меҳнатни акс эттирувчи кўшиклар тўкилган ва қуйланган. Улар меҳнатнинг машақатини ўзларининг қуй-оҳангларига солиб кўшик килиб қуйлаб, ўйин-кулгилари билан енгилган. Бу жараёнда ҳам чарчокни бостириш учун “Аранжи” ва бошқа шу каби меҳнатни акс эттирувчи кўшиклар қуйланган. Шунингдек, “Урчугим”, “Ўрмак қурдим”, “Қамиш қўлимни кесмасин”, “Кигизим” ва яқуний қисм яна супориш сифатида “Темир бобом ўтови” билан тугайди. Хунармандлик кўшикларида “Ўрмак” айтими Қорасув жамоа ҳўжалигида яхши сақланган. Кўшик ижро услуби оҳиста 4/4 ўлчовида, асосан ўрмак тўкиш жараёни билан боғлиқ ҳолатда тўқувчи томонидан қуйланган.

Темур бобом ўтови

Маълумки, аждодларимиз Сохибқирон Амир Темир сиймосига жуда чуқур ҳурмат-эҳтиром билан қараганлар ва ул зотни ўзларининг турли хил маросимлари билан боғлиқ қўшиқларида бош қахрамон сифатида васф қилганлар. Меҳнат жараёнини ифодаловчи қўшиқларнинг ўзига хослигини Қорасув жамоа ҳўжалигида ташкил этилган “Бадаш” фольклор этнографик жамоаси ижросидаги “Темир бобом ўтови” қўшиғи аини аждодларимизнинг ижодий маҳсулидир. Қўшиқ меҳнат жараёнида қуйланган бўлсада, бирор вақтлар ўтиши ва ижрочиларнинг ўз ички имкониятларига мослаб қуйлаши қўшиқнинг қуй-оҳанги ва шеърий матнига ўз таъсирини кўрсатган. Қўшиқ 7 та кичик-кичик қисмларга бўлиб қуйланган. Унда асосан меҳнат иш қуроллари, халқимизнинг қапа уйлари асосий объект сифатида тилга олинган. Қўшиқ аниқ ва турли ўлчовларда ижро этилган. Қўшиқнинг бошланғич биринчи қисми “Темир бобом ўтови” номи билан боғлиқ бўлиб 4/4 ўлчовда охиста қуйланади. Бунда асосий диққат Сохибқирон Амир Темирнинг ўтов билан боғлиқ ҳолати акс эттирилган. Қўшиқнинг иккинчи қисми “Аранжи” меҳнат қуроли номи билан боғлиқ. Аранжидан қадимда енгил саноат учун пахтани чигитидан

ажратишда фойдаланилган. Аёллар ушбу меҳнат анжомини 4-5 та ва ундан кўпроқ аранжиларни катор қилиб пахтани чигитидан тозалашган.

Жумладан, ўрмак, кигиз тўқиш жараёнлари, чопон, қорик тикиш ва бошқалар. Бу каби ҳунаремандлик ишларини бажариш аёллардан кўп вақт талаб қилади. Шу сабабли, ушбу меҳнат жараёнини бошлашда маълум маросим ўтказилган бўлиб, унга қайвони, иш билармон аёллар таклиф қилинган. Улар ҳуш қайфиятлик руҳини ифолаш учун махсус қўшиқларни қуйлашган. Худди шундай тарздаги хониш қўшиқлардан “Ёрим тўни”, “Жун тарокни тарайман” кабиларни аёллардан бири радиф сифатида бошлаб, айтишув-мушоира шаклида ижро этишган. Қолган иштирокчилар оҳангга қўшилиб, ўз байтларини айтган (Н-100).

Турли мавзули қўшиқлар

XX асарнинг охирларига келиб, шўролар исканжасидан ўз ҳақ-ҳуқуқи ва эркини қўлга олган Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари орасида энг биринчилардан бўлиб, ўз Мустақиллигини эълон қилган Ўзбекистон Республикаси мамлакатда маданий уйғониш (ривожланиш)нинг янги даврини бошлаб берди. Барча соҳаларда бўлгани каби айниқса, мусиқа, маданият ва санъат соҳасидаги туб ислохотлар давлат, жамият ва халқнинг маданий ривожланишида ҳам ўзига хос имкониятлар эшигини очиб берди. Бутун Республика бўйлаб, илм-фан, маърифат ва таълим тизимида катта-катта ўзгаришлар юз берди. Бир пайтлар “эскилик саркити”, “қашшоқлик белгиси”, “замондан орқага қолиб кетган”, “эскича қараш” деб эътироф этилган ва топталган маданий қадриятларимиз қайта тикланди ва унга бошқача кўз билан қарала бошланди. Аслида улар умумбашарият маданий ўчоқларидан бири эканлиги, асл ижро, асл маданият бу – халқнинг ўзига хослиги эканлиги, унинг маданиятини нақадар буюк эканлигидан, ўзининг асл ҳолатидек сақланиб келаётганлигидан далолат эканлиги одамлар қалби, онги, гурурига бориб етди. Ўзбекистон халқига қилинган пуч, ёлғон ваъдалар аслида бу – миллатни оёқ ости қилиш, бутун бир халқни, миллатни пойдеворига болта уриш билан баробар эканлигини тушуниб етдик. Бошқа соҳаларда бўлгани каби Мустақиллик йилларида ўзбек қўшиқчилиги ижодиётига бўлган эътибор ва назар тобора ошди. Янги-янги овозлар, улуғ устозларнинг улуғ тажрибалари, мактаблари ушбу соҳада ўзига хос юксак кўринишларини намойён этди. Улар томонидан ижро этилган анъанавий қўшиқ, ашула ва бастакорлик ижодиётидаги мусиқа асарлари том маънода халқнинг номоддий маънавий меросига айланиб улғурди ва у аҳолининг қон-қонига, онги-шуурига, бутун қалбига жо бўлди. Анъанавий қўшиқлар ва унинг тарихи, илдизини ўрганар эканмиз энг аввало “анъана”, анъанавийлик”, “қўшиқ”, “ашула”, “катта ашула” “анъанавий қўшиқ” тушунчаларига изоҳ бериб ўтиш лозим. Чунки, кейинги пайтларда ушбу

тушанчаларни қўллашда бир оз чалкашликлар билан баён этиш ҳолатлари учрамоқда.

Анъана тушунчаси “Ўзбек тилининг изоҳли лугатида”⁸ “наслдан наслга ўтувчи қонда”, яъни, ҳаётда қарор топган ва топаётган урф-одат, удум ва бошқа амалларни анъана тарзда такрорланиб келиши деб эътироф этилади. Анъанавийлик эса ўз-ўзидан ушбу жараёни доимий равишда, йиллар мобайнида ўзига хос шаклда такрорланиб келиши демакдир. Шу нуктаи назардан биз тадқиқ этаётган анъанавий қўшиқлар ҳам ҳаётда, кундалик турмуш тарзимида қарор топган ва топаётган урф-одат, удум ва бошқа амалларни авлоддан-авлодга йиллар мобайнида ўтиб келиши ва бу жараёни доимий равишда такрорланишидир. Яна ҳам ойдинроқ айтиладиган бўлса, анъана – авлоддан-авлодга ўтиб борадиган, одамлар ва кенг жамоатчилик томонидан эътироф этилиб, доимий ўтказиладиган ижтимоий ахлоқ муносабатларнинг умумлашган норма ва принципларидир. Шу ўринда қўшиқ⁹ тушунчаси кенг қўлланилган. Адабиётларда кўрсатилишича, қўшиқ атамаси “шлок”, “такшут”, “ир” (йир), “куг” каби номлар билан қадимдан аталиб келган. Дастлаб, Махмуд Қошғарийнинг асарларида “қошуғ” - қўшиқ, қасида, шеър тарзида аталиб, сўзнинг маъносини шарҳлашдаги тўртлик маъносида ишлатилади. Анъанавий қўшиқлар ҳақида гап кетганда бу иборага мутахассислар фикрига таяниб ҳулоса чиқариш лозим бўлади. Атоқли мусикашунос олим Р.Юнусов қўшиқ ҳақида таъриф бериб, мусикий атама, иборалардан фойдаланиш амалиётида тегишли нуксонлар борлиги ҳақида фикр билдириб шундай дейди – “қундалик муомилада тез-тез учрайдиган “қўшиқ” билан “ашула”ни фарқламаслик, фарқлай олмаслик кўзга яққол ташланади”¹⁰. Дарҳақиқат ушбу фикрлар аини ҳақиқат. Қўшиқ атамаси ҳақида маълумот бериб ўтдик. Ашула бу бир оз қўшиққа нисбатан мураккаб жанр. Қўшиқни кундалик ҳаётимишдаги турли тоифадаги одамлар ижро этишлари мумкин. Бироқ, ашула ижрочиси маълум тайёргарликдан ўтган бўлиши ёки устоз сабоқларини олган бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси мусика анъаналари таркибида қўшиқ жанри алоҳида ўрин эгалайди. Ўзбек қўшиқчилиги ижодиётида етакчилик қилаётган ушбу туркумнинг қўшиқ, терма, лапар, ялла каби жанрлари мавжуд. Қўшиқ - овоз пайчаларининг ундош маконларидан маҳраж (ташқари)га чиқувчи оралик масофасидаги уйғунликни янада ёқимли, талаффуз қоида-сиға монанд оҳанг юргизишни таъминлаш ва унга риоя қилиш усул-услубидир. Унда нутқ товушларининг маъно англатиш борасида бўғинларга ажралиш ва ажралиши содир этилаётган қисқа ёки чўзиқ унли товушни кейинги сўзнинг биринчи бўғин бошловчи ундошиға муқобил равишда замин ҳозирлашидан талаффуз этилмиш ритмик чўзим

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси 107-б.

⁹ “қўшиқ” сўзи мусикашуносликда қабул қилинган икки хил маъно (1-сўз ва куйнинг бирлашувидан ҳосил бўлган айтим намуналари, 2-банд шаклли айтим жанри)

¹⁰ Юнусов Р. Анъанавий ўзбек мусика асослари. Маърузалар матни. Тошкент 2000 й, 4-б.

ёки тезлик аникланади. Қўшиқнинг матни халқ оғзаки ижодидаги бармоқ вазн асосида турт (баъзан уч) мисрадан таркиб топади. Ҳар бир мисра 7-11 бўғиндан иборат бўлиши мумкин. Мазкур мисранинг маъно англатган сўзлари кейинги мисрада икки баробар такрорий вазн мувофиқлигида кофияланади. Бу каби турли қўшиқлар изоҳда кўрсатилган шакл қўрилмалари асосида ифодаланади (2.38; 243). Қўшиқлар ижро шароитига кўра вақт, алоҳида расмийатчилик танламайди. Айрим қўшиқлар лирик хусусиятларга эга бўлади. Чунончи, қўшиқларнинг шеърий матни кишининг ички руҳий кечинмалари асосида қўрилиб, ундаги хис – туйғу, лирик кайфият қўшиқнинг куй-оҳанграболигига, ташки муҳит билан ўзаро уйғунлашишига мазмун элтувчи вазифани ўтайди. Бунда куй-оҳанг билан матн сўзларининг ўзаро ажралмас, яхлит, бир бутун эканлиги кузатилади. Бу тур қўшиқлар табиатан авжсиз басталанган бўлиб, ҳамма учун дил исҳор этишга мослиги билан хушдилдир. Айрим қўшиқлар инсон тафаккуридаги идрок этилган воқеликларни турли кўнгил кечинмалар (тональнослар)да аниқ, ёқимли, таъсирчан, гоёвий, фалсафий мушоҳадаларга уналтирувчи тарз ижроларида ўртача авж диапазонида ижро этилиши кузатилади. Овоз диапазони бир октава оралигида ва колорит (ширадорлиги) ижрочи қўшиқларни ўз ижро маҳорати, имконияти даражасида бемалол куйлаши, тингловчини ўзига тортади. Ва шу жиҳатлари билан ушбу қўшиқлар барча учун манзур бўлади. Воҳада катта-кичик авжи ашула сифат қўшиқлар ҳам учраб туради. Бу каби қўшиқлар мустақиллик йилларида ижод этилиб, асосан “Ватан” мавзусида эга бўлади. Ватан ҳақидаги қўшиқлар ўзбек қўшиқчилиги ижодиётида муносиб ўрин тутаяди.

1996-2010 йилларда Сурхондарё вилоятининг қўшиқчилиги ижодиётини ўрганиш юзасидан мусикашунос олим Қ.Панжиев ҳамда Франциялик олим, доктор Фередрик Леотар томонидан олиб борилган мусикий фолклор экспедиция жараёнида Бешкўтон жамоа ҳўжалигида асли Бойсунлик ўтрок бўлиб қолган бир гуруҳ аёллар ижросида ҳайвонлар тилидан (зарбул-масал шаклида) айтилган қўшиқни магнит тасмасига ёзиб олишга мувоффақ бўлган. Унинг матни қуйидаги мазмунларга етаклайди. Бойсун беклиги даврида зикна бойларга қамбағал дехқонлар ёлланиб ишлаганлар. Улар ўз ҳўжайинларининг зикналигини ўзларига очик-ойдин айтишдан қўриқиб, ҳайвонлар номидан улар ҳақида қўшиқ айтган (Н-95, Н-104).

Буюк Ипак йўли бўйлаб Ўзбекистон ҳудудидан ўтган кишлоқларда қарвончилар қўшиғининг турли шакллари ҳозирги кунга қадар сақланиб қолганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, Республикамизнинг Жанубий ҳудудида яшовчи Файзиев Иброҳим томонидан айтилган “Туя қадам”¹¹ қўшиғи далил бўла олади.

¹¹ Темп жиҳатидан оғир, ашула йўлида ижро этилган қўшиқларни Бойсун аҳолиси “Туя қадам” қўшиқлар деб аташган. Қадимда қарвончилар бир юртдан бошқа юртга ҳар хил юмуш билан қатнаб турган йўлдаги

Туя кадам қўшиғи

Ахмедова Кизларгул¹² ижросидаги “Дўстларим айб айламанг” қўшиғи аёлларнинг дил ёзар гурунгларида ижро этилган (Н-125). Қўшиқ овоз ишлатиш диапазони бўйича шакл жиҳатдан кенгрок, хиссалар тартиби ва миқдори бўйича аник ритм ўлчови асосида ижро қилинади. “Ота-она”лар ҳақидаги махсус эркин мавзули қўшиқлар ҳам ўзгача мусикий оҳангдорликка эга (Н-126, Н-129). Уларнинг ўзига хос томони шундаки, қўшиқ матнлари накоратлари билан ҳисобланганда 20, 30 мисрани ташкил этиб, ҳар бир мисрани лозим набзия (ритм ўлчови)га туширилиб, тактларга бўлинган. Ҳар бир даврда қуй оҳанг қўчирилиши кварта, квинта ва секста ораликларида бўлиши қўзга ташланади.

Эркин мавзули қўшиқлар кенг ўрин олган ва асосан анъанавий тусга эга бўлганларидан яна бири “Бойсун уфорисидир”дир. Бу қўшиқ қадимги аجدодларимиз ижоди бўлиб, асосан Бухоро Амирлиги даврида Амир саройида ижро этилган (Н-110). Бойсун фольклорининг ўзига хослиги — аҳолининг рақсбоб қуйлари мавжудлигидир. “Дучава”, “Мавриги” қуйлари шулар жумласидандир. “Дучава” қуйи икки ёғоч бўлагини қўлга олиб, уриштириб ўйналадиган қадимий рақс. Қадимда бу қўйга икки киши қилич билан рақсга тушган. Рақсга тушиш ҳукуки фақатгина жанг майдонида ўзини кўрсатган ботирларга берилган. “Мавриги” қуйи ҳам жуда тарихий бўлиб араблар Марказий Осиёни истёло қилган даврда пайдо бўлган (2,80; 6,10; 2,43; 2,61). Қуйдаги рақс ҳаракатларида араб рақсларига хос элементлар мавжуд. “Мавриги” арабча сўз бўлиб — дарё ортидаги ерлик

кийинчилликлар, туянинг хоржин юриши уларни оғир қўшиқ қўйлашга мажбур қилган. Бу каби қўшиқлар оғир ритмда ижро этилиб, ўша ритм туяни босаётган қадамига мослаб олинган. Туя қадам босаётганда оҳиста, бироқ оғир қадам қўйиб, изи ерга ботди ва оёгини яна оҳиста алмаштиради. Бу ҳолат оҳисталик, оғир (секин) қадам. оёқ изини ерга ботиши ва яна оёғини оҳиста алмаштирилиши меъёр ритмик ҳолати оғир мўлҳоз сифат ашулаларни ижро этилишини таъминлаган. Кексайиб қолган авлод вақиллари хотирасида сақалниб қолган бу каби ашулалар ҳар хил туй маракаларда, халқ сайларида ва гурунгларида оғиздан оғизга ўтиб “Туя қадам” қўшиқлари леб номланиб кетилган.

¹² Ахмедова Кизларгул 1941 йилда Шеробол туманида туғилган. Миллати ўзбек, катоган уруғига мансуб

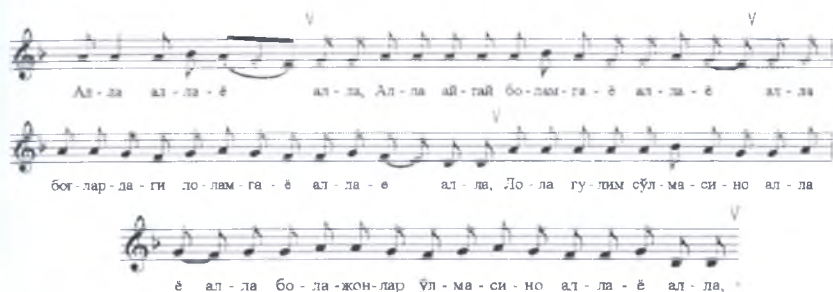
ракс деган маънони беради. Бу ижодиётнинг ўзига хос юкори шакли Бухоро вилояти мусика анъаналарида учратиш мумкин. “Охо чу-чу бакабак”, “Хуй-я, хуй-я, хуя-хуй”, “Хая-хая киштала пишт” ва бошка шу каби кўшиқларда қадимги Сурхондарё-Қашқадарё шеvasига хос лугат атамаларини учратиш мумкин (Н-123, Н-130). Эркин мавзули “Хуй-я, хуй-я, хуя-хуй” кўшиғи, одатда оилавий маросимларда ижро этилган. “Хая-хая киштала пишт” кўшиғида кўнғирот уруғининг урф-одатларини мужассам этувчи жиҳатлар намоён бўлади. Балоғат ёшига етган кизлар ҳақидаги кўшиқлар одатга кўра, тенгқур киз-жувонлар даврасида ижро этилган. “Том устида тош отдим” кўшиғи қадимда узок юртларга савдогарлик ва бошка юмушлар билан сафар қилиб, уёқлардан қайтмаган фарзанд соғинч-изтироблар ўқинчлари ҳақида бўлиб, оналар қуйлаган. Кўшиқ асосан фақатгина оилада ёки аёллар гурунг ва гап-гаштакларида ижро этилган. Қадимдан Республикамизнинг тоғли худудларида овуллараро келин танлаш “киз қўриш” маросими ўтказилиб, унда “Охува” кўшиғи қуйланган. “Фалончи кишининг бўйи етган кизи бор” деб эшитган момолар кизи бор уйга илгарирок “хабарчи” юбориб, киз қўришга борганлар. Ҳар икки томон розилигидан сўнг “Охува” ва бошка кўшиқлар қуйланиб, хурсандчилик қилинган.

Терма – айтимнинг ўзига хос тури бўлиб, инсон ҳаётида хотирланган хис-туйғуларга мойилик берувчи мавзулар билан ижод қилинган мусиқий асар. Лугавий маъноси “йиғмоқ,” танламоқ”, “саралаб олмоқ” (2.43,-47; 2.59), “саралаб айтмоқ”, “териб айтмоқ”, “териб қуйламоқ” тушунчаларини англатади. Республикамиз маҳаллий кўшиқчилик ижодиётида термаларнинг икки тури учрайди. Биринчи тури шоир-бахши термаси, иккинчи тури халқ айтим термалари. Бахшичилик мактаби – ўзбек мусика меросининг ажралмас қисми сифатида эътироф этилади (2.2; 2.43; 2.70; 2.64; 2.67). Шоир-бахшилар, овоз ва дўмбира қуй-оҳангини сошлаш мақсадида анъанавий дoston ижросидан олдин катта - кичик ҳажмдаги мардлик, ботирлик, жасурлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонийлик ғояларни акс эттирувчи насихатомуз “Ботирлик майдонда sinalади”, савол тариқасидаги “Нима айтай”, “Хуш кўрдик”, Ватан хикида “Ватаним”, “Айланайин”, “Тупроғингни кўзга суртай” каби терма қуйлаш анъана бўлган. Йирик анъанавий ва аҳоли орасида вариантлашган “Алпомиш” дostonи парчаларидан олинган “Ёй-ёй” термаси Ўзбекистон худудида анъана тусига кирган катта ҳажмдаги термалардан бири ҳисобланади. Кейинги даврларда термаларнинг ўзига хос турлари ривожланмоқда. “Меҳмондирмиз” номли анъанавий терма шулар жумласидандир. Ушбу терма кўплаб шоир-бахшилар ижросида қуйланса-да, бироқ, ундаги қуй-оҳанг асоси (пойдевори) сақланганлиги, матн ва ижро маҳорати ҳар бир бахшининг ўзига хос услуби ва қобилиятига боғлиқ ҳолда ижро этилганлиги кузатилади. Шоир - бахшилар терма ижро этаётганда матн сўзларини моҳирлик билан топиб, даврага мослаб

куйлайди. Бу каби термаларнинг ўзига хос хусусияти айтим матнларининг кўп мисралардан иборатлиги ҳамда ижро давомида 7-11 бармок вазн ўлчовларида ўзгариб туришидир. Шундай термалардан “Нима айтай”, “Хуш кўрдик”, “Ватаним”, “Айланайин”, “Тупрғингни кўзга суртай”, “Ёй-ёй” алла термалари, “Хур ватан сеники” каби бир каторларини айтиш мумкин.

Халк айтим термалари ҳаётий воқеликни акс эттирувчи мусикий ижодиёт бўлиб, эркак ва аёлларнинг ўзига хос ижроси мавжуд. Айтим матн бандлари 10 ва ундан зиёд байтдан иборат бўлган термаларда бир ғоянинг бош ғоя сифатида эътироф этилиши, шу ғоя атрофида ижтимоий воқелик таърифи берилиб, тасодифий ёки термачи ўйлаган ўй-хаёл ва ички инсоний кечинмалар ифодасини енгил, ҳажвомузона тарзда сўз ўйини олиб борилади. Халк айтим термалари мусика чолғуларисиз, баъзан, дойра жўрлигида, аник ритм ўлчови асосида, нақоратсиз, авжсиз, кварта-квинта ораллигида куйланади. Термаларда мужассам бўлган мусикий ижодиётнинг барча тур йўналишлари бу услубнинг нечоғлик халқчиллигини ҳамда миллий кадрят сифатида ардоқланишини ёркин ифодасидир. Термаларнинг ўзига хос яна бир кўриниши “Алла” мазмундаги терма айтимларнинг ижросидир. Бу каби терма кўринишдаги “Алла” айтимлари оилавий маросимда куйланса-да, маъно ва мазмун жиҳатидан у терма жанрига тортиб кетади.

Алла

Лапар атамаси ҳақида кўплаб маълумотлар келтирилган Лапар икки ёки ундан ортиқ ижрочи томонидан навбатма-навбат айтиладиган ҳаётий воқеаларни ифодаловчи кайфиятга эга бўлган раксга тушиб ижро этиладиган айтимдир (2,43; 2,54; 2,55; 2,102). Анъанага кўра кўпроқ йигит ва киз ижросида лапарлар тўй маросимларда, аҳолининг байрам тадбирларида айтилади. Ўзбек мусика ижодиётида юкоридагилар билан бир каторда “киз ва киз”, “чеча ва киз” айтишув лапарлари учрайди. Бундай айтишувлар асосан тўй никоҳ тўй маросимларида бўйи етган кизлар ва бир уйда яшаётган киз ва унинг чечаси билан айтишув тарзидаги

лапарлар чолгулар жўрлигида куйланган. Лапарларнинг шеърий мазмунидан, уларнинг ҳазил мутуйибали, пичинг аралаш севги-мухаббат, баҳоғат ёшига ҳос енгил ҳазил аралаш савол ва жавоб хусусиятлари тилга олиниб ўтилади. Лапарнинг куй-оҳанг айтими тузилмаси масрурий кайфиятда бўлиши билан бирга, вилоятлар, туман ва кишлокли ҳудудларда эркин мавзули кўшиқлар ҳам кенг ўрин олган. Сурхондарё вилоятининг Райим Бўриев жамоа ҳўжалигида яшовчи Саидова Турсуной дойра бадашлари ижросидаги “Лапар” йигит-кизларнинг келин тўйларида бир-бирига ҳазил мутуйиба тарзида, ўйинга тушиб куйланган. Мисол тарикасида “Қиз ва киз”, “Чеча ва киз”, “Йигит ва киз” айтиш мумкин.

Ялла – жанри ўзбек миллий кўшиқчилик ижодиёти анъанасига ҳослиги, рақсбоблиги, ижрочи ҳам куйлаб, ҳам рақсга тушиши характер эғалиги билан ажралиб туради. Ушбу ялла айримлари Тошкент-Фарғона маҳаллий услубида кенг тарқалганлиги билан ажралиб турсада, асосан тўй-томоша, халқ байрам ва сайлларида (Н-112), айримлари эса никоҳ тўйларида (Н-135) куйланиб, характер мазмунига кўра лирик кўшиқ ёки айтимлар шаклида бўлади (Н-118). “Хай-хай ука, ука” ишкий (мухаббат) мавзудаги “Ялла” айнан уфори оҳангида ижро этилган (Н-114). “Хай ёр-ёр айланай” номли лирик кўшиқ чегарадош туманларда бўлгани каби олис кишлоклар тўй маросимларида аёллар ижросида куйланади (Н-47). Халқ орасида фақатгина аёлларга ҳос бўлган “Дойра бадашлари” қадимий маросимлардан бири сифатида қисман сакланиб қолган. Мазкур маросим Сурхондарё вилоятининг Шеробод, Ангор, Музработ ва Бойсун туманларида учрайди. Бадашларни маҳаллий аҳоли доирада чалинадиган усуллар, оҳанглар деб тушунади. Диккат эътиборимизни ўзида тортган дойра бадашлари мавсумий маросимларда, тўй маросимларида, турли байрам тантаналарида ижро этилади. Бадашларнинг яна бир ўзига ҳос хусусияти шунда-ки, у халқимизнинг яшаш тарзи асосида юзага келган бўлиб ўзларининг турли характер хусусиятлари билан изоҳланади. Яъни, рақс ва театр санъати билан ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланган. Ижрода маҳаллий дапп чолғуси ишлатилиб баъзан ангишвона, қошиқ ва сопол идишлардан жўрнавоз сифатида фойдаланилган. Мисол тарикасида “Хай-хай ука, ука”, “Хай ёр-ёр айланай”, “Ялло, ялло кизгина”, “Бозордан олдим” ва боқаларни тилга олиш жоиз.

Халқ ижодиётининг ноёб намуналаридан ҳисобланган “Дойра бадашлари”нинг мавжудлиги Мустақиллик йилларида ўзбек халқ мусика ижодида кашф этилган ноёб тадқиқотлардан бири сифатида эътироф этилади. “Дойра бадашлари”¹³ маҳаллий аҳоли тилидан келиб чиққан ҳолда ишлатилади. Қадимда ерлик аҳоли орасида фақат бадаш сўзи

¹³ Бадаш сўзининг луғавий маъносини “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да учрамайди, бироқ, китобнинг иккинчи томида “бад” сўзи мавжуд бўлиб “ёмон” деган маъно беради. Бу эса бадаш сўзининг тўб асл маъносини очиб бера олмайди. Маҳаллий аҳоли тилидан келиб чиққан ҳолда бадаш деганда киздирилмаган даппа ижро этиладиган турли ўлчовли усуллар тушунилади.

қўлланилган. Бадашлар дапп¹⁴ чалғусида чалинадиган дойра-усулли асардир. Улар бевасита куй, оҳанг, усул билан боғлиқ бўлганлиги ҳамда асосан аёллар томонидан ижро этилганлиги сабабли ҳам факатгина қиздирилмаган (ижрода енгил ҳисобланган) дапп чалғусида чалинган. Шу сабабли ҳам бадашлар деб аталган. Бирок, XX-асрнинг иккинчи ярмидан дойра атамаси қўлланила бошлаган. Ундан олдин сўзлашувда факат бадаш сўзи қўлланилган. Диккат-эътиборимизда турган ушбу дойра бадашлари Сурхондарё вилоятининг Шеробод тумани Хатак¹⁵ қишлоғида яшовчи ўзбек миллатининг катагон уруғига мансуб аҳоли мусиқа ижодиётида сакланиб қолган. Улар жуда қадимги аجدодларимизнинг ижодий маҳсули бўлиб, тўй маросимларда, турли тантана ва анъаналарда ҳамда халқнинг тарихан қадимги байрамлари (навруз, ангам, меҳржон)да шунингдек, оилавий, диний байрамларда факатгина аёллар томонидан ижра этилган. Бадашлар халқнинг урф-одатлари, анъаналари, яшаш тарзи, шароити асосида жуда қадимда юзага келган бўлиб, ўзларининг турли характер-хусусиятлари билан изоҳланади. Улар ракс ва театр санъати билан ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланган. Бадашлар асосан дапп чолғусида ижро этилиб, баъзан ангишвона, қошиқ ва сапол илишлардан жўрнавоз сифатида фойдаланилган. Дойра бадашларининг 12 тури бугунги кунга қадар етиб келган. Уларнинг усул ва оҳанглари ҳар хил бўлиб, бир-биридан ритм ўлчови, оҳанг шакли, характер, мазмун ва номланиши билан фарқланади. Умуман олганда бу туркумнинг тартибланиши қуйидагичадир.

1. Катта бадаш 7. Гиждала гиж бадаш

2. Кичик бадаш 8. Чилдирма бадаш

3. Кўришиш бадаши 9. Ўйин бадаш

4. Араз бадаш 10. Китирка бадаш

5. Биждонба бадаш 11. Давра бадаш

6. Шамол бадаш 12. Қаскон бадаш

ва ҳакоза Хатак қишлоғи даппчи аёлларнинг фикрига қараганда 70 га яқин юқорида номлари санаб ўтилган бадаш турлари мавжуд бўлиб, улар турлича номланган ва ҳар хил усул-оҳангларида раксиз, рақсли сахналаштирилган баъзан эркин ритмларда чалинган. Ҳар бир бадашнинг бошланишида кириш ёки муқаддима қисми бўлиб, улар икки ёки тўрт такт чалингандан сўнг асосий куй оҳангига ўтилган.

Куйнинг асосий қисми муқаддимага нисбатан мураккаб ритмларда чалинган. Бирок, куй-оҳанг ритмлари ўзгариб турган. Мисол учун, кўришиш бадашига эътибор берайлик. Кўришиш бадаши аҳолининг урф-одатлари, анъаналари, тўй маросими билан боғлиқ барча шодиёна

¹⁴ Дапп, даб, даф-сўзлари "Ўзбек тилининг изоҳли лугатида" келтирилган бўлиб, "йўқ қилиш", "фориг қилиш", "йўқотиш", "хайлаш" маъноларини англатади Сурхондарёда дапп чолғу маъносида ишлатилади Дапп терминини В Беляевнинг "Музыкальные инструменты Узбекистана" (1993), Ф М Кароматовнинг "Ўз иснс Мўз" китобларида учратиш мумкин

¹⁵ Хатакнинг асл маъноси "кат", "тяг" сўзларидан олинган бўлиб, ерлик аҳоли қояни "кат", қоя тагини "тяг" деб аташган. Аслида қоя тагидаги қишлоқ маъносини беради Бу эса аста-секин "кат-тяг", "Хат-тяг", "Хаттаг", "Хаттак" ва "Хатак" ҳолатига келган бўлиб, ушбу номлар бугунги кунда ҳам мавжуддир

кунларида ижро этилган. Бунда даппчи аёллар тарафма-тараф бўлиб, икки гуруҳга ажралган ҳолда, икки томондан бир-бирига карама-карши чикиб келишади. Шундан сўнг бир-бирларининг даппларига даппларини мамнун тўкнаштириб, имо-ишоралар оркали саломлашиб яна карама-карши томонга ўтадилар. Қолган гуруҳ аъзолари шу вазиятни такрорлагунга қадар икки томонга сафланишиб кўришиш бадаши оҳангини чалишни давом эттиради. Бу ҳолат ижрочиларнинг сонига қараб такрорланиши мумкин. Агар ижрочилар сони оз бўлса, бу вазият тез-тез такрорланиб турилади, агар 80-100 нафар бўлса бу ҳолат бир ёки икки маротаба бўлиши мумкин. Кўришиш бадашининг иштиракчилари сони қадимда 20 дан 100 тагача бўлган. Гуруҳларга қайвони аёллар бошчилик қилган. Улар ижро даврасини бошқаришда кўпинча бадашларнинг динамик белгиларидан фойдаланганлар.

Гиждала — гиж

Масалан, оҳанглارни паст-баланд ёки секин-аста чалиб ҳар хил имо-ишаралар билан даврадаги иштиракчиларнинг ҳаракатини, уларнинг бадаш оҳангларини тўғри, аниқ чалишларини ҳамда қадимдан бадаш ижросида анъана бўлиб қолган ушбу ҳаракатларнинг аниқ бажарилишин таъминлаган.

Қатта бадаш дойра бадашлари орасида энг қаттаси, мураккаби ҳамда аҳамиятлисидир. У ҳам фақатгина халқнинг урф-одатларига боғлиқ бўлибгина қолмай, балки халқнинг тантаналарида доимо биринчилардан бўлиб ижро этилган. Қатта бадаш бошқа бадашлардан оҳангдорлиги ва мазмундорлиги билан ажралиб туради. Уч қисмдан иборат қатта бадашнинг илк қисми қириш ёки муқаддима, асосий қисм ва яқунловчи қисмларга бўлинади. Улар турли ўлчовларда чалинади. Асосий ритм оҳанглари қириш ва яқуний қисмларга нисбатан анча мураккаб ритмлардан ташкил топган бўлиб, жуда шиддатли ижро этилган.

Энди бадашлар орасидан ўрин олган ва турли тантаналарда кўп ижро этиладиган “Биждонба” бадашига эътибар берайлик. “Биждонба бадаши” сўз бирикмасининг биринчи биждонба сўзи фарсча “башланиш, илк”, дон — “билувчи, маъно аңлатувчи”, арабча “дзарб, туркий — “урмок”, “туртмок” маънолари (бош зарб)да тушунилади. Биждонбадаги “биж”

бўғини дапп усулини алмашиш маъносида урилган зарб - товушидан олинган. Биж бўғини эса киздирилмай чалинадиган даппларда тўхташ усулида урилган зарбдир.

Биждонба

Бу бадаш кўпинча тўйларда асосан келин тўйларида чалинган. У мазмунан ўйинга чарловчи характерли оҳангдир. Биждонба бадаши ҳам икки қисмдан иборат.

Умуман бадашларнинг умумназарий масалаларини қуйидагилар асосида изоҳлаш мумкин. Жумладан, бадашларнинг ритм оҳанглари содда усуллардан бошланиб, ижро давомида тобора мураккаблашиб боради. Баъзилари оҳанг якунида аввалги бошланғич ҳолатига қайтади, айримлари эса асосий қисм билан тўғалланади. Бадашлар фақатгина киздирилмаган даппларда чалинганда ўзининг ҳақиқий оҳангдорлиги ва мазмунини очиб беради. Шу сабабли ҳам улар кўп қисмли бўлиб, турли ўлчовларда ижро этилади. Уларнинг аҳамиятли томони ҳам шунда. Сурхандарёда бадашлар фақатгина аёллар томонидан чалинган. Бадашларга биргина дапп чалиб ёки рақс тушиб театрлаштирилган сахна кўринишларни намойиш қилиш билан чегараланиб қолмасдан, халқнинг урф-адатлари анъаналарига боғлиқ воқеа ва маросимларни ҳам ўзига мужассам этган. Бадашлар даппларда чалинганда ўзларининг ички ва ташқи хусусиятларини тўлалигича саклаб қолади. Шу сабабли киздирилган дойрада чалинмайди. Бадашлар ҳам халқ истеъмолида ритмик жиҳатдан бўғинланган. Жумладан, Биждонба бадашининг оҳангини бўғинланиши қуйидагичадир.

Бавс бам бам бавс бам биж.

Бавс бам бам бавс бам биж.

Бавс биж, бам бам биж.

Бавс биж, бам бам биж.

Бу ерда “бавс” бўғини Бухорадаги “бум”, Хоразмдаги “гуп”, “бамбам” бўғини Бухорадаги “бакка”, Хоразмдаги “ток-ток” бўғинларига, “бам” бўғини Бухорадаги “бак”, Хоразмдаги “ток” бўғинларига, дам олиш белгиси “биж” эса “ист” бўғинига тўғри келади. Ушбу бўғинлашлар фақатгина оддий усулли бадашларга хос. Кўрииб турибдики ритмларнинг бундай бўғинланиши Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий мусика услубида

хам жуда кадимдан мавжуд эканлигидан далолат беради. Бадаш ижросида устоз-шогирд анъанасининг аҳамиятли томони жуда катта. Жумладан, Сурхондарё вилоятининг тоғли худудларидан бири хисобланмиш Хатак кишлоғининг ҳар икки хонадонидан биттасига албатта дапп чалғуси бўлиб, албатта, она ўз кизларига бадашларни ўргатади. Авваламбор, бу анъана хонадонда фаол олиб борилган. Дойра бадашлари 1948 йилларга кадар тўй-томошаларда ижро этилиб келинган. Ҳатто бадашларсиз халкнинг байрамлари ўтмаган. Тўй ёки сайл деб эшитган ҳар бир аёл ўз дапи билан бирга борган. Бадашлар ҳозир ҳам халкнинг байрамлари ва бошқа ананаларида ижро этилиб келинмоқда. Бу эса ўз навбатида ўзбек мусика ижодиётининг тарихан бой меросга эга эканлигидан ҳамда мамлакатнинг барча худудлари бўйлаб бирдек жуда кўплаб тадқиқот ишларини олиб боришни таказо этади.

Дапп чолғуси вилоятларнинг чорвочилик ва дехкончилик билан шуғулланадиган аҳолининг маҳаллий маросимларида ҳам кенг қўлланилади. Фолбинликда, мушкул-кушодларда ёки бетоб кишиларнинг касалликларини ҳар хил ирим-сиримлар билан ҳайдашда, ундан фойдаланилган. Дехонобод, Ғузор, Бойсун, Панжоб, Сайроб каби бошқа тоғли худудларида марҳумнинг қазоси куни совуқ ўлимни ҳайдаш маъносида аёллар дапп чалиб, йиғлашган.

Умуман, бадашларнинг умумназарий масалаларига тўхталмоқчи бўлсак, қуйидагиларни изоҳлаш мақсадга мувофиқдир. Яъни:

- бадашларнинг ритм оҳанглари содда усуллардан бошланиб, ижро давомида мураккаблашиб боради;

- баъзилари якунида аввалги бошланғич ҳолатига қайтса-да, айримлари асосий қисм билан туғалланади;

- куйлар фақатгина қиздирилмаган даппларда чалинганда ўзининг ҳақиқий оҳангдорлиги ва мазмунини саклаб қолади;

- бадашлар кўп қисмли бўлиб, турли ўлчовларда ижро этилади;

- дойра бадашлари фақатгина аёллар томонидан чалинади;

- аёллар бадашларга биргина дапп чалиб ёки ракс тушиб театрлаштирилган сахна кўринишларни намоиш қилиш билан чегараланиб қолмасдан, балки халкнинг кўп асрлик анъаналарига боғлиқ воқеа ва маросимларни ўзида мужассам эттирган;

Бадашларнинг халқ истеъмолида ритмик жиҳатдан бўғинланганлиги дойра ритмларининг Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий услубида ҳам жуда кадимдан мавжуд эканлигидан далолат беради (3,12).

Йигитлар томонидан ижро этиладиган маҳаллий ракс ҳаракатлари кадимдан мавжуд. “Зебари” туркум рақслари фақатгина Дехқонобод, Сарйосиё, Узун туманларида расм бўлган. Дашнобод кишлоғида эса “Дошнободча ракс” оммалашган. Унда айтишувлар ҳам мавжуд бўлиб, йигитлар тарафма-тараф ҳолда бир бирларига қарама қарши айтимларни айтишади. Фикримиз далили сифатида Дашнобод кишлоғида кадимдан

уйнаилиб келинаётган “Дашнободча” ракс ва “Зебари” йигитлар раксини айтиб ўтиш лозим. “Дашнободча” раксда “Ёр-Ёр” термаси ижро этилади. Унда йигитлар раксга тушиб олдинда кетаётган йигитлардан бирини қаттиқ чимчилаб олади ва раксни давом эттиради. Бундан мақсад кишиларга завқ, уйин-кулги улаш. Бу раксда “Бас-бас” айтишуви мавжуд. Айтишувда ижрочилар тарафма-тараф бўлиб турли терма байтларидан ижро этиб мусобақа ўтказган. “Зебари” йигитлар ракси жуда қадимий бўлиб, унда фақат йигитлар бир хил ўйнайди.

Достон ижрочилиги

Халқ дostonлари ва термаларини ижро этувчи бахши-шоирлар ижоди ўзбек халқ мусика ижодида алоҳида ажралиб туради. Дoston ўзбек халқ мусика ижодида йирик эпик жанр бўлиб, ўзига хос мавкеи, мазмуни, шакли, ички қонуниятлари ва ижро услублари билан ажралиб туради. Халқ дostonларида эпик тасвир, қўпинча наср (сўз) билан, лирик кечинмалар шеър ва мусика орқали ифодаланadi. Шунинг учун ҳам дostonларнинг аҳамияти бекиёс ва бокийдир. Улар асрлар оша шу кунларгача сақланиб, яшаб, янада сайкал топиб халқимиз хаётида муҳим ўрин эгаллаб келмокда¹⁶.

Достон сузининг луғавий маъносига эътибор берадиган бўлса, кисса, хикоя, таъриф, саргузашт маъноларини англатади. У кенг тарқалган этнографик-этнопедагогик жанр бўлиб, халкнинг маънавий-маиший кийфаси, кураши, ахлокий-эстетик қарашлари, адолат, озодлик, тинчлик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, халқпарварлик, миллатпарварлик, дўстлик, одоб, ахлоқ каби тарбиявий сифатларни тарғиб этади. Достонларда комил шахс тарбиявий сифатлари умумлашган ҳолда берилadi. Инсонийликнинг энг улуғ сифатлари маълум даражада бўрттирилади. Шунинг учун тингловчида достон қаҳрамонларидан ўрнак олиш ҳисси туғилади ва шу асосда таъсир этади. Достон жуда улкан ва мураккаб, ноёб хазина бўлиб, унинг яратилиши ва сайқал топишида ажодлармизнинг беминнат ва улкан меҳнати сарфланган. Достонларни асосан бахшилар, Хоразм вилоятида эса бахши хонандалар, Қорақалпоғистонда жиров-баксилар қуйлашади. “Бахши” муғулча ва буяртча “баҳша”, “бағша” сўзларидан олинган бўлиб, “устод” , “маърифатчи” деган маъноларни англатади. Бахшилар ижодида дўмбира чолғуси, қорақалпоқ жировларида қўбиз, Хоразм вилоятида дутор, тор, қўшнай, дойра, аккордион чолғулари етакчилик қилади.

Достон – ўзбек халқининг қадимги маънавий ва бадий меросининг дурдонаси бўлиб, уларнинг асосини халқ ҳаёти ва кураши, унинг орзу умидлари ташкил этади. Халққа хос инсонпарварлик, ватанпарварлик, қаҳрамонлик, мардлик, меҳнатга муҳаббат, дўстлик, севги ва садоқат каби

¹⁶ Абдуллаев Р.С., *Ўзбек мумтоз мусикаси*. Тошкент, 2008. 46 б.

олийжаноб фазилатлар халк дostonларидаги қахрамонлар образида муҷассамлашган”. Халк дostonлари ва думбира куйларини Ф.М.Кароматли, Р.Абдуллаев, Б.Матёкубов тадқиқотларида дунёдаги айрим халқларда ўзининг бой тарихига онд йирик ҳажмдаги кизик-кизик воқеаларни хикоя қилиш, макташ “дoston” сўзини англатишини эътироф этади (1.2; 2.16; 2.22; 2.40; 2.52; 2.54; 2.70). Халк донишмандлигининг ёркин ифодаси бўлган бу образли ижодиёт намуналари ҷамият ва табиат ҳодисаларига инсон муносабатининг муסיкий-поэтик образи сифатида бахшилар томонидан асрлар мобайнида сайқалланган. Ўзбекистонда халк дostonчилиги, шунингдек, эпик хикоя, дoston жанрлари (дoston, кисса, хикоя, мадхия ёки қасида, саргузашт) ўзининг насрий ва назмий унсурларини муסיка ва чолғу жўрновозлигида намоён этади. Дoston айтувчисини мамалакатмизнинг турли ҳудудларида маҳаллий аҳоли шеvasидан келиб чиққан ҳолда турличса номлаб келади. Масалан, Сурхондарё-Қашқадарёда бахши, шоир, Хоразмда дostonчи, бахши, аёл дostonчиларни халфа, Самарқанд, Тошкент вилоятларида бахши, Фарғона водийсида бахши, Қорақалпоғистонда бакси ва жиров деб айтишади.

“Бахши” сўзи қадимдан беморни халқона усуллар билан даволовчи табиб – дойра ва ёки бошқа чолғу асбоби чалиб, афсунгарлик айтимлари орқали қасал танасидан ёвуз рухларни қувадиган даволовчи (ҳозиргача сакланиб келаётган “кўч”, “қайтарма”, “жаҳр” маросимлари) -шомон-бахши ёки шомон-фолбин, шунингдек, айрим ҳудудларда “устоз” маъноларини англатган (2.70). Бугунги кунда бу сўз халк дostonларини куйлайдиган ижодкор санъаткорларни билдиради.

Муסיкашунос олим Р.Абдуллаев Ўзбекистонда мавжуд дostonларни мавзусига кўра куйидаги турларга бўлишни тавсия этади. Булар:

1. Қаҳрамонлик-баҳодирлик дostonлари;
2. Тарихий дostonлар;
3. Романтик (севги ҳақидаги) дostonлар;
4. Диний дostonлар.

Шунингдек, шулар билан бир қаторда жангнома, маиший, замонавий ва автобиографик дostonлар ҳам амалиётда мавжудлигини, қаҳрамонлик-баҳодирлик дostonлари ўзбек халқининг кўчманчилик ҳаёт кечирish шароитида пайдо бўлганлигини эътироф этади. Бу дostonларнинг қаҳрамонлари албатта беҳисоб кўч-қувватга эга, ватанга, севиқли ёрига, халқига садоқатли қилиб тасвирланади. Шундай дostonлардан бири, халқимизнинг эпоси “Алпомиш” дostonидир. Дoston қаҳрамони Алпомиш нафақат сеҳрли, балки ўз ёрини севувчи, рақиблар билан курашда мислсиз қудратга эга.

“Алпомиш”, “Тўрўғли”, “Рустамхон”, “Юсуф ва Аҳмад”, “Алибек ва Болибек”, “Соҳибқирон” ва “Қирк киз” қаби туркум дostonлар ҳисобланади. Бахшилар ушбу дostonлар ижросидан олдин “Нима айтмай”, “Нимадан бошлай”, “Хуш кўрдик”, “Асл юртим”, “Меҳмондирмиз”,

“Термадан бошладим”, “Кулок осинг сўзима”, “Туй бугун”, “Ёшинг кутлуг”. “Кухна дунё”, “Сўзима эшит”, “Думбирам”, “Мени эшит думбирам”, “Ота нидоси”, “Ҳақиқатни баён айтай”, “Достондан бошласам” каби термаларни қўйлаганлар.

Республикада Шеробод, Бойсун, Булунгур, Қарши, Дехқонобод, Бўка, Жиззах, Хоразм, Қорақалпоқ достончилик мактаблари мавжуд бўлиб, ушбу мактабни 100 дан зиёд турли ёшдаги бахшилар ташкил этади. Достон айтувчилар байрам ва оилавий маросимларга доим ҳурматли меҳмон сифатида таклиф қилиниб келинган. Улар ижросида турли мавзулардаги термаларни тинглаш мумкин. Аёллар орасида биринчилардан бўлиб, ички бўғик овозда достон ва термалар қўйлаган Қумқўрхонлик Зулҳумор бахши ўзининг ижро усуби билан тингловчиларга яхши таассурот қолдириб, у ҳам “Алпомиш” ва “Гуруғли” туркум достонларини қўйлаб келмокда. Унинг устози Шоберди бахши Болтаев ва акаси Омон бахши Шерназаровлардан бахшичиликнинг сир-синаотларини кунт билан ўрганмокда. Достончилик ижодиёти – бахши-шоирларнинг терма ва достонлари вилоят қўшиқчилиги ижодиётининг асосини ташкил этади. Қизирик туманида Хушбоб бахши Мардонакул ўғли, Денов туманида Боборайим бахши, Қумқўрғонда Жума Абрайкулов, Шеробот туманида Шаймон бахши, Ангорда Чорша бахши, Музработда ака ука Қора ва Чори бахши Умировлар устоз-шоғирд анъанасига етакчилик қилмокда.

Хоразм бахши-достончилар санъати ўзига хос бўлиб, ўзбек халқ мусикасида алоҳида ўринга эга. Достоннинг насрий қисми хикоя, назмий қисми эса қўшиқ шаклида очик овозда қолғу ансамбль жўрлигида ижро этилади. Хоразм бахшичилиги Ширвоний ва Эроний услубларга бўлинади. Ширвоний услуб Амударёнинг юқори ва ўрта оқимидаги ҳудудда тарқалган (маркази-Хива). Бу услуб намоёндалари дутор, ғижжак, бўламон ва дойра жўрлигида қўйлайдилар. Унда 72 та достон қўйлари мавжуд бўлиб, булар Мухаммаслар туркуми (5 та қуй), Илғорлар (4), Эшвойлар (5), Найларман-лар (5), Нолишлар (7), Ширвонийлар (3), Зоринжилар (2), “Раҳм айла”, “Бобоҳоним”, “Гуландом” ва бошқалардир.

Эроний услуб Амударёнинг қуйи оқими ҳудудида тарқалган (маркази - Манғит ш.). Ушбу услуб бахшилари дутор, ғижжак, бўламон жўрлигида достон қўйлашади. Уларнинг қўшиғига дойра қолғуси жўр бўлмайди. Эроний услубда 32 та достон қўйлари бўлиб, уларнинг қўпчилиги Ширвоний номалар билан ўхшаш, лекин Сарпарда, Қўр қиз, Қўшадас, Қўшим Полвон Илғори ва бошқалари билан ажралиб туради. XVIII аср охири ва XIX аср бошларида Хива хонлигида 40 дан ортиқ бахшилар фаолият кўрсатган ва улардан энг машҳурлари Эшвой бахши, Мухаммаднӣз Гўржи, Ризо бахши, Эрназар бахши, Суёв бахши, Жуманазар бахши, Аҳмад бахши. Бола бахши Абдуллаев ва бошқаларни номини тилга олиш мумкин.

Хоразм дostonчилик мактабининг йирик вакиллари: Суяв бахши (XIX аср), Жуманазар бахши, Ахмад бахши, Матназар Жаббор ўғли, Бола бахши, Худойберган Ўтаган ўғли, Оллоберган бахши, Мурод бахши, Болтабой бахши, Жумабой бахши, Кодир созчи ва бошқалар. Улар репертуарида “Тўруғли” туркуми дostonлари, “Ошик Ғариб”, “Ошик Махмуд”, “Ошик Ойдин”, “Тоҳир ва Зухра”, “Лайли ва Мажнун”, “Тулумбий” каби дostonлар мавжуд.

Сурхондарё-Қашқадарё мусика услубида дostonчилик ижодиёти ўзининг ранг-баранг таровати билан ўзгача шукух касб этиб туради. Дostonчилик ижодиётида терма куйлаш бахши учун мажбурий хусусият хисобланади. Терма куйлаш орқали бахши ўзининг даражасини, ижро маҳоратини, шоирлик сифатларини, ўзининг кимлигини, қайси уруғ, қайси элатга мансублигини ва ҳатто билим даражасини намоён этган. Термаларда асосий диққат эътибор шеърий матн билан дўмбира куйининг фалсафий мазмунига қаратилади.

1991-1999 йилларда олиб борилган мусиқий фольклор экспедиция даврида меҳмондирмиз термасини расм бўлганлигига гувоҳ бўлдик. Ушбу терма дастлаб Шеробод бахшичилик мактаби ижодкорлари томонидан ижод этилганлигини қайд этиб ўтиш жоиз. Умуман бахшичилик ижодиёти асосан ўзбекнинг қўнғирот уруғига мансаб аҳоли орасида мавжуд бўлиб, қўнғирот уруғи аҳолисининг ижодий маҳсули десак айтиш ҳақиқат бўлади. Меҳмондирмиз термасида дунё, олам, ҳатто ота-онани ҳам бу дунёда омонат эканлиги, ҳамма бир-бирига меҳмон эканлиги хусусидаги фикрлар баён этилган. Қолаверса, шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, дostonчилик ижодиёти асосан қўнғирот уруғи орасида кенг тарқалганлигини кўриш мумкин.

Меҳмондирмиз

А хой ёрей ей, эхе хе хе хеей
Ажаб товур экандаей бу дунёнинг ишлари
Кузлаб келсин, баҳор қайтиб кузлаб келсин
Сурхондарём кишлари
Довушумдан обад бўлсин дўмбирам
Ўзбекистон даштлари хе-хей
Ота улга, ул отага, эна кизга, қиз энага
Бу дунёда меҳмондирей

Жошин тушса букчаяди
Боботовнинг беллари
Дўмбирани гулга солар
Хар бахшининг қўллари
Одамзоднинг сиртин босиб жотсинай
Ота деган улимнан қизлари а ха ей

Каллангдаги кора чочинг бу тенангда
Бу дунёда меҳмондир

Товиб келса белга байлар путингли
Болам дейди кечиради
Сина товда хатонгли
Тириликда хурмат килгин
Таълим берган оксоққолли отангли
Боши гўрга киргунча
Ота бизга меҳмондир

Сизу-бизлар журганмизда
Бир коринда тўқкиз ойлар айланиб
Бир муштипар кўтарганда
Болам деба бир коринда
Сизу-бизни тўқкиз ойлар кийналиб
Ош козонда нонна бериб
Тол бешикка қуймоқ солиб, чайналиб
Ок сут берган эналара
Сизу-бизга меҳмондир

Эй халойик бу дунёнг каптархонада
Биру учиб, бири кайтиб кўнади
Боласига таълим берган ота минан энади
Жошлигинда жошлигинг кулпу жошда жонади
Худо солга ишгаей хар бир банда
Охир бир кун кўнади
Қарий берсанг ок суягинг
Охир бир кун кора жерга кирадия
Ўн бетингда кора холинг бу танангда
Бу дунёда меҳмондир

Эл оралаб айтилар терма дoston қуйларим
Жўлларимга караб жотар
Ота деган ули минан кизларим
Уйгинанга борсая насиба килса
Элдан топган даструхонда тузларинг
Мен билмайман бу қўл ёғоч
Менгинага неча жилик дўстларимай меҳмондир

Хулоса ўрнида шуни таъкид этиш жоизки, воҳа қўшиқчилиқ ижодиёти мусиқшунос олимларнинг таснифи асосида бир тизимга келтирилиб, “маълум вазият айтимлари” (оилавий маросим, мавсумий) ва

“турли мавзули кўшиқлар” (кўшиқ, терма, лапар, ялла) каби иборалар билан тасниф этилди.

Бунда, алла, бешик тўйи, суннат тўйи, мучал тўйи, никоҳ тўйи каби кўшиқ айтимлар устувор бўлган оилавий маросим ҳақида алоҳида тўхталиб, унда ижро этиладиган кўшиқлар алоҳида кўрсатиб ўтилди. Шунингдек, йил фасллариға хос гап гаштак (қиш), баҳор мавсумиға хос “Наврўз” байрами, сумалак, лола сайли, бойчечак сайли, дарвешона, шох мойлар маросимлари, ёз мавсумида сушт хотин, куз фаслида ўрим, облобарака, шамол чакириш маросимларидаги кўшиқлар мавсумий кўшиқлар, чорвачилик, дехкончилик ва хунаромандлик билан боғлиқ меҳнат кўшиқлари сифатида тадқиқ этилди. Турли вазият кўшиқлари сифатида кўшиқ, терма, лапар, яллалар ўрин олди. Шунингдек, бахши-шоирлар ижодидаги терма ва дostonлар, тадқиқот учун янгилик деб этироф этилган “дойра бадашлари” ҳақида маълумотлар келтирилди.

Халфачилик санъати

Халфа кўшиқлари Хоразм воҳасида асосан аёллар томонидан ижро этиладиган санъатдир. Айнан ушбу халқа кўшиқлари оддий меҳнаткаш аҳолининг айнакса, аёлларнинг ҳаёти, дарди-алами, хасрати, изтироблари, кундалик турмуш тарзи мусикий оҳангларда гавдалантирилиб, содда, равон тил билан тараннум этилган анъанавий мусикий ижодиёт сифатида гавдаланади.

Гармонни аввал созчи¹⁷ санъаткорлар, лапарчи ижрочилари, ансамбл сифатимда қўйлайдиган яккахон хонандалар ижодиётида қўллашган, кейинчалик, эса гармон халфалар ижодида етакчи ўрин эгаллади. 1936 йилда Хивада гармончи кизлар ансамбли тузилди уни тузишда Ўзбекистон халқ артисти Гавҳархоним Раҳимова Тошкентдан келиб ташаббус кўрсатди. Унда Онажон Сабирова (Анаш халфа) ва Мадрахим Шерозийлар ҳамкорлик қиладилар. Халфачи кизлар ансамбли 1939 йилда Тошкент ва Республикамиз бўйлаб гастрол сафарда бўлди. Бу ансамблда Онажон Сабирова (Анаш халфа) Сарахон Оллаберганова, Ровия Отажанова, Рейма Ҳакимова, Ўғилжон Машарипова, Пошшахон Матчанова каби истеъдодли халфалар хизмати катта. Бундан 50 йил кейин Гавҳархоним Раҳимова ташаббуси билан Хивага келиб, Озод Зарипов раҳбарлигидаги Хива шаҳар мусика мактабида гармончи кизлар ансамбли ташкил қилинди. Халфа санъатининг ўзига хос қирралари замон талабларига мувофиқ шаклланган ва ривожланган. Хоразм воҳасида илгаридан бери давом этиб келаётган анъанага мувофиқ халфалар ижод қилганлар. Улар устоз шогирд услубида ўз ижодларини биладиган кўшиқ ва дostonларни шогирдларига ўргатганлар.

¹⁷ Чолғу ижроچиси Хоразмда шу атама билан қўлланялади.

Хоразмда халфачи аёллар ижро жараёни бўйича бир қатор тоифалари мавжуд. Жумладан, мусикий чолгулар жўрлигисиз дoston, мумтоз адабиёт вакилларининг насихатомуз шеърларини дикламацион тарзда, кироат шаклида ўқийдиган халфалар тоифалари мавжуд. Қолаверса, факат соз, жумладан, гармон, дойра чашиб турли хуш овоз мумтоз мусика асарларини куй хлатда ижро этадиган халфалар ҳам мавжуд. Яна бир тоифагадилари эса дostonлардан парчалар, терма ва насихатомуз қўшиқ ва ашулаларни тор, дутор, гармон, дойра, кайрок, қўш най чолгулари ижросида куйлайдиган ижрочи халфалар гуруҳи ҳам эл орасида кенг тарқалган. Шу боис бўлса керак, тадқиқотчилар томонидан Хоразм халфачилари ўз моҳиятига кўра уч гуруҳга ажратилган ҳолда тасниф этиш тавсия этилган.

- хонанда халфалар;
- соз (чолгу) ижрочи халфалар;
- ижодкор шоира халфалар.

Биринчи гуруҳ ижодкорлари таркибида шоира, гармон чолғусини моҳир ижрочиси, жарангдор овоз соҳиби, қўшиқчи ва ашулачи, дойрачи ва раққоса билан биргаликда ансамбл бўлиб, улар тўлиқ шаклланган ижрочи халфалардан шакллантирилгандир. Ижодкор шоира халфалар гуруҳига Шукур Оллакулихон кизи (1857-1832), Хоним сувчи Саидамат кизи (1858-1926), Онабиби Отажанова (Ожиза) (1899-1952), Онажон Собирова (Анаш халфа) (1885-1952), ҳазараспик Саодат халфа Худайберганова (1905-1972), Моҳира Собирова (1909-1966), Розия халфа Матниёз кизи (1899-1951), Роҳатой Хўжаниязова (1955-2010) кабилар номини тилга олиш жоиздир. Бу каби халфалар халқ дostonларининг тўла матнини ёддан билганлар ва уларни мусика жўрлигида маромига етказиб куйлаганлар. Шу билан бирга бадиий ижод билан ҳам шуғулланиб, ажойиб шеърлар ҳам яратганлар.

Анабиби Отажанова (Ожиза таҳаллуси билан элга танилган) машхур хонанда бўлиши билан бирга истеъдодли шоира ҳам эди. У халқ қўшиқларига ҳамоҳанг бўлган кўплаб қўшиқлар ижод қилди ва зўр маҳорат билан куйга солиб халқ орасига ёйди. Ожизанинг “Уёламан”, “Таргунча”, “Галмади-галмади”, “Тунай”, “Эй дилбарим” каби қўшиқлар ҳозирги даврда ҳам халфалар томонидан ижро қилинади.

Ана шундай хонанда, шоира, ижодкор халфалардан Роҳатой Хўжаниязова XX аср охири XXI аср бошларида ижод қилган машхур халфа бўлиб, унинг “Сабр айла кўнглим мани”, “Армоним ёқдир мани” каби шеърий тўпламлари билан элга маълум ва машхур бўлган. У “Мустақил Ўзбекистон”, “Дўстларим”, “Онажон” каби шеърларига куй басталаб ижро қилган. Шунингдек, устоз халфаларнинг қўшиқлари ва ошиқлик дostonларидан парчалар куйлаган.

Яна бир гуруҳ халфалар асосан “гармон” чолғучиси ва ашулачи сифатида ўрин эгалласа унинг ёнида албатта дойрачи ва раққоса ҳам бир гуруҳ бўлиб ансамбл ташкил қилишади. Кўпинча халфалар гуруҳ бўлиб

Ўзлари ижодий ёндашганлар. Улар дастурларини турли мавзудаги кўшиқлар, дostonлардан парчалар ва насихатгўй лирик мазмундаги кенг диапазонли лирик кўшиқлар асосида ташкил этганлар. Назира Собирова, Саражон Оллаберганова, Сорабиби Ахмедова, Сорабиби Жуманиёзова, Уллибиби Бойжанова, каби халфалар киради. Улар дostonлар ва лапарларнинг тўла матнини ёддан ёки китоб воситасида ўқиш билан шуғулланмасдан фақат халқ кўшиқлари ва дoston таркибидаги айрим шеорларни куйга солиб маромига етказиб куйлашган. Улар маълум ансамблга уюшган гармончи, дойрачи ва раққоса бўлиб, тўй, байрамларда хизмат килишган.

Халфа жанрига хос бўлган ижодкор халфалар ва ижрочи созанда халфалар тўй ва зиёфатларда хизмат килсалар, диний мавзудаги китоб ва дostonларни куйловчи халфалар тўйларда, азаларда, маракаларда ҳам иштирок этганлар ва ҳозирги давргача ана шундай йўналишда фаолият кўрсатиб келмоқдалар.

Кейинги даврларда насихатомуз, диний мавзудаги асар ёки туркум дostonларни куйловчи халфа аёллар ҳам мазкур ижодиётнинг ўзига хос таркибини ташкил этади. Улар қаторида Суна Эшматова, Ниёзжон Мусаева каби халфалар жуда зехни баланд диний мавзуларда эркин мушоҳада қила оладиган чуқур билимга эга халфалар бўлган.

Созанда шоира халфалар гуруҳи ҳам асосан ошиқлик дostonлардаги муסיкий асарларни ижро этишган: Хоразмда яшаган машҳур халфалардан Хоним Сувчи, Ожиза, Онажон халфа каби халфалар “Ошиқ Ғариб ва Шохсанам”, “Асли ва Карам”, “Ошиқ Махмуд”, “Ошиқ Албанд”, “Тўруғли” туркумига оид айрим дostonларни тугал ёддан билганлар ва маромига етказиб куйлаганлар.

Хоразм халфачилигида ҳам бошқа маҳаллий услублар сингари устоз-шогирд анъанаси ўта муҳим аҳамият касб этган. Эски мактабларда айникаса, XVIII аср ўрталарида “хат-савод” чиқарган, билимга ихлосманд кизлар таникли халфаларга бир неча йиллар давомида шогирд тушганлар. Улар шогирдлик даврида устозларидан тўй ва бошқа маракаларда айтиладиган кўшиқ, дoston ва ғазаллардан ўрганганлар.

Соз, гармон чолғусини ижро этишда шогирдлар устозларини ижро йўналишлари ва услубини тўла эгаллашлари лозим бўлган. Халфалар шогирдларидан катта талабчанликлар билан анъаналарига риоя қилган ҳолда анъаналарини давом эттиришган. Устозлари уларни тўй ва маросимларга эргаштириб олиб борган, бирга ўтириб бирга куйлаган ёки рақсга туширган. Устоз халфа баъзан шогирдининг яққа ўзига ҳам навбат бериб кўшиқ ижро қилдирган, уни жамоатчиликни ўзига жалб қила олиш санъатига алоҳида аҳамият берган.

Сўнгги 170 йилдан ортиқ давр мобайнида ўзбек муסיка маданияти ривожига халфачилик санъати етакчи жанрлардан бири бўлиб хизмат қилиб келди. Шубҳасиз бу жараёнда ҳам устоз-шогирд анъанаси ўзининг

анг яхши восита эканлигини кўрсатди. Шогирдлар устозларидан фотиҳа олиб, халфа номига сазаввор бўлганлар, албатта, бу номга мушарраф бўлгунга қадар бир қанча заҳматли меҳнатларни босиб ўтишга лозим бўлди. Шогирд устозидан фотиҳа олиш учун ўз уйига даврининг етук халфалари ҳамда ўз устозини қақриб, ўша устозлар олдида ўрганган дoston, терма, қўшиқларини ижро қилиб берганлар. Уларни танловидан ўтган ҳамда унга қўп йиллар устозлик қилган халфани ҳурматини жойига қўйган шогирд ўзи халфа бўлиб, мустақил тўй ва маъракаларга қўшиқ айтишга, хотин-қизларга ўз санъатини намойиш қилиш ҳуқуқига эга бўлганлар.

XVIII аср ўрталарига қадар халфалар фаолияти асосан уй ичкарисида бўлган, улар қўпичча бирор чолғу асбоби ёрдамида эмас, балки, икки пиёлаги бир-бирига уриб, “ўймок” яъни ангишвонани пиёлага, ликобчага уриб, баъзи пайтларда қошиқларни қўллаб, улар ёрдамида ўзларига жўрнавoз топган. Ушбу жўрнавoз воситалар ёрдамида усул беришган ва усулга жўр бўлиб қўйлаганлар.

Халфаларнинг кўнғирокдек жарангдор ва майин oвози пиёланинг нозик ва ўйноки жарангги билан қўшилиб, ўзига хос мусикийлик қашф этган. Улар асосан фақат аёллар қатнашадиган маъракаларнинг файзи, қизлар мажлиси ва аёллар базмининг маликалари, тўй ва маъракаларда қувончга-қувонч қўшиб, ўйноки қўйлар, нафис рақслар, дилбар ашулардан билан қалбларда эзгу хис-тўйғуларни шакллантирганлар. Халфа ижодкорлари бу воҳадаги тўй, сайл ва аза маросимларида қатнашган, хотин-қизлар даврасини мазмунли, ибратли ва қувнок ўтиши улар фаолияти билан боғлиқ бўлган.

Хоразмда аёл ашулачилар “халфа” деб юритилса ҳам улар фақат ашула айтиш билан чекланмаганлар. Улар хонандалик ва чолғу санъатининг қўп жиҳатларидан хабардор бўлганлар. Халфачилик санъатини ўрганиш ҳам ўзига хос мактабга эга бўлган, устоз-шогирд анъанаси ҳозирги давргача сақланиб келмокда. Устоз халфа ижрочиларининг ижро услуби, қўйлаш йўли, репертуари шогирдлар томонидан пухта ўзлаштиргандан кейин улар мустақил ижод қилишган ва санъаткорлар орасида тан олинган.

Хоразмда маълум ва машҳур бўлиб келган халфа ижодкорлари XIX-асрнинг бошларигача фақат хотин-қизлар орасида қўйлаб келишган ва халқ ҳурматини қозонганлар. XIX асрнинг охири XX асрда келиб, мусиқа асбобларидан гармоннинг қўшилиши билан уларнинг ижоди янада юқори поғонага қўтарилди.

М.Юсупов ва Ж.Қобулниёзовларнинг таъкидлашича Хонимжон халфа Саидамат кизи 1895 йилдан бошлаб гармон қалиб, тўй ва бошқа хотин-қизлар базмларида қўйлаб келган. Машҳур халфалардан Онажон халфа Собирова Анабиби қори (Ожиза таҳаллуси билан ижод этган шоира ижодкор халфа) ўзларидан олдин ижод этган ва фаолият кўрсатиб келган

устоз ижодкорларининг ижодларини давом эттирган элга машхур халфалардан бўладилар. Ҳозирги кунда Хоразм вилоятининг асосан Хива, Урганч шаҳарларида ва тумонларда ижод қилиб келаётган халфалар истикомат қилмоқдалар. Хусусан Хива шаҳрида халфачилик санъатини давом эттириб келаётган халфалардан Раъно Оллаберганова, Дилбар Қаландарова, Пошшажон Ибрагимова, Зилфия ва Фазилат Шерметовалар, Нодира Боғибекова, Зумрат Мадрахимова, Дилором Курбанниязова, Каромат Ибраҳимова, “Нихол” совриндорлари Сарвиноз Қурязова ва Райҳона Жуманиязова, Сайёра Отаева, Ширин Жуманиязова, Умида Жуманиязова, Дилором Жаббарганова, Дилбар Деванова ҳам Зулайхо Саидова. Урганч шаҳри ва тумонларда ижод қилаётган халфалар Хуршида Эшниязова, Ирода Искандарова, Санобар Кличева, Дилбар Бектурдиева, Феруза Файзуллаева, Гули Қўшақовалар номини фахр билан тилга олиш мумкин¹⁸.

Учинчи гуруҳ диний мавзудаги дostonларни мунгли овозда қуйлаб айтадиган Шукуртой халфа хожи она, Зумрад Абдиязова, Ҳажарбиби Жуманиязова, Ойбиби Ойжанова, Тўхтажон момо каби халфалар Хива шаҳрида яшаб тўй ва маъросимларда ижрочилик маҳоратини намoён этмоқдалар.

Маълумки, нафакат ўзбек халқ қўшиқлари, шу жумладан Хоразм халқ қўшиқлари ҳам узок ўтмишдан бизгача етиб келган аждодларимизнинг лирик шаклдаги тарихий мусикий мероси ҳисобланади. Хоразм қўшиқларининг мазмуни воқеликнинг лирик ҳавосини бадий ўзлаштириб, юз берган ходиса, воқеаларга муносабат ҳис-туйғу ва кайфият орқали ифодаланиши билан ўзбек миллий мусика ижодида ўзига хос кўриниш ва аҳамиятга эгалиги билан ажралиб туради. Хоразм қўшиқларининг куй ва шеърий матнида гавдаланаётган образ, ўзининг мотив композицион ечимига эгалиги, куй-оҳангдаги ритмик колоритлар ўзининг жуда қадимийлиги билан миллий анъаналарга суғорилганлигини кўриш мумкин.

Унда халқнинг ўй-фикри, ҳис-ҳаяжони билан шеърият образлари мужассам бўлганлиги ва оҳанглар садосини келтириб чиқарганлигини кўриш мумкин. Ушбу қўшиқлардаги фикр, ғоя, мақсад, вазифа, ҳис-туйғулар Хоразм аҳолисининг турмуш тарзи, кундалик ҳаёти, яшаш тарзи ва шароити, ижтимоий-маиший ҳаёти, дунёқараши билан боғлиқ мужассам бўлганлигини кўриш мумкин. Қолаверса, Хоразм қўшиқларининг куй-оҳанг ва шеърий матнида аҳолининг мусикий меросини ислом дини ақидалари билан суғорилганлигини, ўтмишим тажрибаларидан ўтган насихатомуз истақлар билан ҳамоҳанг бўлганлигини кузатиш мумкин.

¹⁸ Шерозийлар сулоласи давомчиси “Тарғунча”, “Хива дутори” қўшиқлар тўплами муаллифи З. Мадрахимов, мусикашунос Г. Балтаева халфа қўшиқлари ҳақида

Фольклор-этнографик ансамбллар

Тилдан-тилга кўчиб, асрдан-асрга ўтиб келаётган миллий кўшик ва рақслар ўзининг сеҳру жозибаси билан бугун дунё санъат ихлосмандлари эътирофига сазовор бўлмоқда. Дунёнинг қайси бир халки, қайси бир миллат, элат ва хатто уруғи бўлмасин, албатта фольклор-этнографик жанрисиз унинг ўзига хос бўлган хусусиятларини англаб бўлмайди. Ўзбек халк мусика ижоди ҳам бундан мустасно эмас. Негаки, улар ўзбек халқининг узок йиллик тарихи, урф-одат, маданияти, маънавияти, қадрият ва анъаналарини ўзида тўла-тўқис мужассам этган. Қолаверса, эзгу туйғу-тушунчаларни тараннум этувчи бундай ижод намуналари катта тарбиявий аҳамиятга эга. Шу боис уларни янгича сайкал асосида оммалаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимиз ўзининг мустикачилигини кўлга киритган дастлабки кунданок, бошқа соҳалар қаторида мусика ва санъат соҳасини жадал ривожлантириш учун барча чора-тадбирларни кўриб келмоқда. Ўзбек халк мусика ижодидаги ўлмас, номоддий маънавий меросни сақлаш ва келгуси авлодга етказишда ҳамда тарғиб ва ташифот қилишда биз тилга олаётган фольклор-этнографик ансамблларнинг хизмати ва ўрни бекиёсдир. Улар таркибида фаолият кўрсатаётган турли ёшдаги иштирокчилардан иборат жамоа таркибида фахрий санъаткорлар, хаваскор ижрочилар кенг жалб қилинган.

Қадимий ва ўлмас урф-одат, удум, анъана ва қадриятларимизни қайта тиклаш мақсадида кўшик, терма, ўлан, алла, ялла, лапар, айтишув ва бошқа халқ ижодиётининг қатор намуналари ҳисоблаган халқимизнинг номоддий маънавий меросини сақлаб қолиш, ҳамда ушбу қадимий анъаналарни келажак авлодга етказиш борасида Республикада фаолият кўрсатаётган 100 дан ортиқ фольклор этнографик жамоалар мазмунли ва самарали фаолият кўрсатмоқдалар. Ҳар йили мамлакатимиз бўйлаб кенг нишонланадиган “Наврўз” умумхалқ байрами, Ўзбекистон Республикаси Мустикаллик куни байрам тантаналари ва бошқа қатор Давлат миқёсидаги тадбирларда халқ удумларидан бўлган “Хоразм”, “Бойсун”, “Шалола”, “Зебари”, номли фольклор этнографик ансамбллар ўзларининг “Тандир қуриш”, “Лачак тўйи”, “Наврўзинг муборак эй она Ватан”, “Бешик тўйи”, “Минг ой тўйи” каби мусикий композицияларни намоиш этиб, халқимизнинг асл удумларини саҳнавий кўринишлар орқали намоиш этиб келмоқда. Ушбу тадбирлар мамлакатимизга ташиф буюраётган хорижлик сайёҳларга миллий анъаналаримиздан тузилган мусикий дастурлар намоиш қилиниб, хорижлик меҳмонлар томонидан юқори баҳоланмоқда. Мамлакатимиз бўйлаб “Лапар ва ўлан ижрочиларининг анъанавий Республика кўрик-фестивали”, Алла ижрочиларининг Республика танлови, Ўзбекистон Халқ артисти Раҳима Мазохидова хотирасига бағишланган “Фольклор этнографик ансамбллари”нинг Республика кўрик танлови, “Оналар қуйлаганда-алла”, ёр-ёр, лапар,

айтишув ва ўлан ижрочилари республика кўрик-танловларининг юкори бадий савиядаги дастури ҳамда мукамал ижро маҳорати билан иштирок этиб келаётганлиги бу соҳани унутилмас кадрият эканлигидан далолатдир. Бугунги кунда Республикаимизда “Беш қарсақ”, “Бойсун”, “Гулёр”, “Омонёр”, “Гулчехралар”, “Достон”, “Бесперде”, “Орзу”, “Ёр-ёр”, “Чавги”, “Мохи Ситора” сингари ўнлаб ансамбллар ўзларининг ёркин ижодлари билан намуна бўлмоқдалар. Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида ҳар йили албатта қайси бир номда Республика ва ҳатто халқаро миқёсида фестивал, кўрик танловлар мунтазам ўтказиб келинмоқда. Жумладан, Бухоро шаҳрида “Асрлар садоси”, Тошкент шаҳрида “Лапар ва ўлан ижрочиларининг Республика кўрик-фестивали” Шаҳрисабз ва Термизда бахши-шоир, оқинларнинг халқаро фестивали, “Нурли наволар” фестивали, “Ракс сеҳри” халқаро фестивали каби ўнлаб тадбирларни тилга олиш мумкин. Ушбу тадбирлар Республика ва вилоятлар ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси Ўзтеледиорадиокомпанияси орқали кенг намоёиш этилмоқда. Гап фольклор-этнографик ансамбллар ҳақида кетар экан, бунда албатта айрим жамоаларнинг жумладан, “Хоразм” фольклор-этнографик ансамбли фаолиятини мисол тариқасида келтириб ўтишни жоиз деб ҳисоблаймиз. 2016 йилда Хоразм вилоятида бўлиб ўтган “Дилбар бу жаҳон ичра” халфа-қўшиқ ижрочилари кўрик-танловининг якуний вилоят босқичида жамоа аъзоси Д.Бектурдиева Олий ўринни эгаллади ва Хоразм вилоят ҳокимлигининг дипломи билан тақдирланган бўлса, 2016 йил 4-5 май кунлари Навоий вилояти Нурота туманидаги Чашма мажмуасида “Нурли наволар” фестивалининг республика босқичида “Хоразм” халқ фольклор этнографик жамоаси ғолиб деб топилиб, II даражали диплом билан тақдирланди. 2017 йилнинг 3 июн куни Хива шаҳри Ичон қалъа, Оллақулихон мажмуасида “Халфа қўшиқлари ва ижрочилари” кўрик-танлови республика босқичи бўлиб ўтди. Жамоа катнашчиси Ёркиной Жуманиёзова танловнинг “Энг яхши халфа ижрочиси” номинацияси бўйича ғолибликни қўлга киритиб фахрий ёрлик ва совғалар билан тақдирланди. 2017 йилнинг 15-17 июл кунлари Хива Ичан Қалъа давлат музей кўриқхонасида “Ракс сеҳри” халқаро фестивалида “Хоразм” халқ фольклор этнографик жамоаси биринчи даражали диплом ва фахрий ёрлик билан тақдирланди. Жамоа аъзолари шонли саналарга бағишлаб уюштирилаётган тантаналарда, умумхалқ байрамларида эл-юртга сидқидилдан хизмат қилмоқда. Табиийки, уларнинг меҳнатлари эътиборсиз қолмади. Сермаҳсул фаолияти натижасида Хоразм” фольклор-этнографик ансамбли “Халқ ансамбли” унвонига сазовор бўлди. Бугунги кунда ҳам “Хоразм” фольклор-этнографик халқ ансамбли ўзининг репертуарини Хоразм дostonчилик йўллари, халқ оғзаки ижодидан лапар, терма, халфа қўшиқлари билан бойитишда давом этмоқда. Бунинг баробарида, вилоят ахлига концерт

дастурини уюштириб, бетакрор фольклор санъатимизни тарғиб қилиб келмокда.

Ўзбек миллий рақс санъати

Рақс - араб тилидан олинган бўлиб, ўйинга, рақсга тушувчи, ўйин ва ўйинга тушиш унга мос ёзилган мусика. Раққосанинг гармоник ҳаракати ва ҳолатлари, пластик ифодалилиги, юз имо-ишоралари ва бошқа орқали образ яратишдан иборат санъат тури. Санъатшунос олима Л. Авдеева ўзининг “Ўзбек миллий рақси тарихидан” номли китобида “Рақс замон ва маконда мавжуд санъат бўлиб, бунда бадий образ инсон гавдасининг ритмик уюшган тасвирий ва ифодали ҳаракатлари билан яратилди”, деб ёзади. Тўғри, бироқ, назаримизда рақсни биргина шундай қисқа коида билан тушунтириб бўлмайди. Бу коида рақснинг ташқи кўринишини тасвирлайди, холос. Рақс фақат бир миллатга хос санъат эмас. Балки умуминсоний бадий ижоднинг маҳсули бўлиб дунёнинг барча миллатларига хос санъат туридир. Инсон ҳаётнинг гузалликлари, ўзининг бу кенг оламдаги ўрнини, ўз туйғулари, нозик ҳислари, фалсафий ўйларини гавда ҳаракатлари билан ифода этишга эҳтиёж сезгандagina тўлақонли рақс санъати яратилади ва у яратилган. Инсон ноҳуш кайфиятда рақсга тушадими, бу унинг бевосита ички ҳис-туйғуларига алоқадор жараёнки, у ҳуш кайфиятда, кўтаринки руҳий ҳолатда рақсга тушади. Бу сирли эҳтиёжни қондириш инсон ҳаётининг бир бўлагига айланган. Халқ орасида шаклланган ўйинларда ижрочи ўз билганидай эркин тақлидий ҳаракатлар қилса, рақс ижрочиси маълум ҳаракатлар мажмуаси чегарасидан чиқмасдан, маълум қондаларга таянган ҳолда муайян ҳаракатларни ижро этиб, ўзи ижро этаётган рақснинг фалсафий мазмунини очиб беради. Ҳар бир рақс инсон маънавиятининг бир қиррасини очади. Ўзбек миллий рақслари халқнинг турмуши, табиати, макони, рамзий маросимлари, халқ ҳаётининг ўзидан туғилган ва шу халқнинг ҳаётини тасвирлаб келган. Шунинг учун ҳам рақс санъати халқимиз ҳаётининг маданият ва маърифатининг бир бўлаги сифатида яшаб келмокда. Ўйин-кўнғил очиш, дам олиш, тарбиялаш мақсадида қилинадиган эркин ҳаракат ёки машғулот. Ритмик ҳаракатлар ва мимикалар уйғунлигидан иборат санъат - рақс. Ўйинга тушмок, бирор рақсни ижро этмок. Қўчма парвоз вақтида чарх айлаб, қилинадиган енгил ёқимли ҳаракат. Ўзбек тилининг изоҳли лўғати (3-жилд. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси”. Давлат илмий нашриёти. 2007 йил)да ўйинбоз (бирор кўнғил очиш машғулотиға, ўйинга қаттиқ берилувчи), ўйинчи. ўйинбузуқи, ўйин-қулғу, кўнғил очиш йиғини, базм, хурсандчилик, ўйин-мазах, кўнғил очиш воситаси - эрмак, ўйинчок, ўйинхона - бирор ўйин ва томоша кўрсатиладиган жой, ўйинчи, ўйинга тушувчи, яхши ўйинчи, рақсга тушувчи, раққос ёки раққоса деб келтириб ўтилган.

Ракс - санъатнинг шундай туридирки, бунда ракснинг гармоник тана ҳаракати ва ҳолатлари, пластик ифодавийлиги ва юз имо-ишоралари, ритми, темп, композитция орқали образ яратиш унинг асосий воситасидир. Инсоннинг меҳнат жараёни ва борлиқдан олган эмоционал тассуротлари билан боғлиқ ҳолда юзага келган.

Дастлаб ракслар қўшиқ ва сўзсиз пантамимик кўринишларда пайдо бўлганлиги ҳақида қўпгина қўлёзма ва тарихий манбаларда, шунингдек, қоятош битикларида ўз ифодасини топган. Кейинчалик куй-қўшиқлар, сахна кўринишларда, турли маросимларда намоён бўлиб, мустақил санъат турига айланди. Ракс асрлар давомида такомиллашиб, барқарор шаклларга эга бўла борди. Раксосларнинг либоси ракс образларига аниқлик берган. Ҳар бир халқнинг ракс анъаналари, ижро услуби, пластик тасвирий воситалари бўлиб, улар тарихий, ижтимоий ва географик шароитлари таъсирида таркиб топиб ривожланган. Ракс халқ байрамлари ва маросимларининг таркибий қисмидир. Улар билан боғлиқ ҳолда маросим ўйинларини пайдо бўлишига замин яратган. Рақслар аста-секин халқ турмушининг баъзи жиҳатларини акс эттира бошлаган. Маҳаллий рақсларда овчилик, чорвачилик, деҳқончилик ва ҳунармандлик билан боғлиқ мавзулар ўз аксини топган. Ракс мусика билан узвий боғлиқ мусика мазмунини образлар воситасида очиб беришга мослашди. Рақсларда ритм муҳим бўлиб у мусикада ўз ифодасини топади, оёқ, қўл, бош ва тана ҳаракатлари умумий ритмга бўйсунди, бир-бири билан боғланади.

Ракс санъати дунё халқларининг энг қадимий санъат турларидан бири ҳисобланади. Қадимий рақслар ибтидоий даврда яшаган инсоннинг меҳнат жараёнида ва атрофдаги ҳодисалардан олган ҳиссий таассуротлари билан боғлиқ ҳолда юзага келган. Ракс замоний ва маконий санъатнинг шундай турики, унда бадиий образ инсон гавдасининг ритмик уюшган, тасвирий ва ифодавий ҳаракатлари билан яратилади. Рақсда раққосанинг гармоник тана ҳаракати ва ҳолатлари ва юз имо ишоралари, ритм, темп, орқали образ яратиши ракснинг асосий воситасидир. Ракс дастлаб қўшиқ ва сўз билан боғлиқ бўлиб, кейинчалик мустақил санъат турига айланган. Ҳар бир халқнинг ўз рақслари бўлиб, ракснинг ижро услуби, пластик ҳаракатлар тасвирий воситалари бўлиб, рақслар шу халқнинг тарихий, ижтимоий, географик шароитлари таъсирида таркиб топган ва ривожланган. Ҳар бир халқнинг рақсида овчилик, чорвачилик, деҳқончилик ва ҳунармандчилик билан боғлиқ мавзулар, шу билан бирга шу халқнинг босқинчиларга қарши кураши ва лирик кайфиятлари ўз аксини топган.

Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон ҳудудида бундан 40 минг йил аввал яшаган инсонлар тошлардан қурол ясаб ов қила бошлаганлариданок ўз хис-ҳаяжонларини, эҳтиросларини, изтиробларини чиройли ҳаракатларда ифодалашга ҳаракат қилганлар. Уларнинг рақслари ҳақидаги дастлабки маълумотларни республикаимиз ҳудудларида жойлашган тоғ қоятошларга чизиб қолдирган юздан ортиқ тасвирлар орқали билишимиз мумкин.

Ўзбекистон ҳудудида жумладан, Шеробод туманининг Зарутсой тоғ-ёнбагида топилган турли тасвирлар, коётошлардаги тасвирий санъат ёдгорликлари бу ерда ўйин-раксни жуда қадимдан шаклланганлигига гувоҳлик беради. Масалан, ушбу расмлар орасида чолғу ушлаб турган ва ўзида ракс ҳаракатларини намойиш этиб турган одамнинг тасвири жуда ҳайратланарли тарзда аҳамиятга эга. Олимларнинг фикрича бу расмлар бундан III-II минг йил бурун, яъни қўлдорлик жамиятига алоқадор бўлган даврда тошларга чизилганлигидан далolat бериб, ўша давр диний маросимлари ва халқ ўйинлари ёдгорлиги сифатида муҳирланиб қолган маънавий меросдир. Бу суратлар ичида раққосларнинг турли ҳолат ва ҳаракатларда тасвирланганлигини кўриш мумкин. Бундан III-II минг йил бурун Ўзбекистоннинг жанубий ҳудуди Сурхон воҳасида профессионал ракс санъати шакллана бошланганлигини англаш мумкин. Чунки, бу раққосларнинг қўл, оёқ, тана ҳаракатларидаги кескин ва аниқ ҳаракатлари элементлари бугунги ўзбек халқ рақслари ҳаракатлари элементларига ўхшаб кетади. Тепада қўлида катта дойра (дўл) кўтариб турган кишининг тасвири тасвирланган.

Ракс санъати Ўзбекистонда меҳнат маросим ва эътикод билан боғлиқ бадан ўйинларидан “Катта ўйин”, “Маком ўйин”, “Қарсак ўйин” каби монументал ракс туркумларигача бўлган катта тараккийёт йўлини босиб халқимизнинг авлод - аجدодлари маънавий-маданий ҳаётида муҳим роль ўйнаб келган. Ҳуқумдорлар ва босқинчилар меҳнат аҳоли орасида етишиб чиккан истеъдод эгалари томонидан яратилган ракс санъатини ўз мафқуралари томон буришга, ундан ўз манфаатлари, айни шу ишратлари йўлида фойдаланишга раққос ва раққосаларни камситиш, таҳқирлаш инсоний ҳуқуқларини поймол қилишга тинмай уриндилар. Рухонийлар эса ракс санъатини шаккоклик деб эълон қилдилар. Аммо халқ ракси ўз эгаси — меҳнаткашлар оммасига хизмат қилишда давом этди, унинг илғор анъаналари авлоддан авлодга, устоздан шогирдга ўтиб яшади ва бизнинг замонимизгача етиб келди. Шаҳар маданияти тараккий этган сари ракс санъати ҳам ўзининг мураккаб шаклдаги элементларига эга бўлиб, урлари, туркумлари, жанрлари кўпайиб, аждодларимизнинг бир умрлик йўлдошига айланиб бормоқда.

Айрим рақслар рўмол, пиёла, кайрок тош, қошиқ каби буюмлар билан ижро этилган, баъзан ижрочи халқ чолғу асбоблари кайрок, дойра, ноғара ва бошқаларда ўзига ўзи жўр бўлган. Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон ҳудудида топилган қоя тош тасвирлари археологик топилмалар бу ерда рақсни жуда қадимийлигидан гувоҳлик беради ўзбек ракс санъатининг қадимийлиги, шакл ва турларининг бойлиги аждодларимизнинг кун кечириш учун шуғулланган машғулотлари асосан деҳқончилик, чорвочилик ва хунармандчилик билан боғлиқ ҳолда шакланган ва ривожланганлигини кўришимиз мумкин. Тарихий манбааларда зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто” давридаёқ ракс

санъатининг шаклланган икки йўналиши халқ ва профессионал рақснинг ривожига тўғрисидаги маълумотлар киритилган. Юнон-Бактрия подшолиги даврида (мил ав IV-III асрлар) турон рақс санъатининг даражаси Юнонистон, Византия, Ҳиндистон ва Ҳитой рақси билан баҳслашишга имкон берган. IV-VIII асрларда келиб Ўзбекистоннинг Самарканд, Бухоро, Шаҳрисабз, Бойсун ва Тошкент каби шаҳарларидан рақс усталари Буюк ипак йўллари бўйлаб Рим, Миср, ғарб ўлкаларига, Шарқда Ҳитой, Корея ва ҳатто Япониягача бориб ўз санъатларини намойиш этганлар.

Мусулмонлик даври (VII аср)да ҳам Ўзбекистон сархалларида турли тароққийёт босқичлари пайдо бўлган. Шу боис шаҳар ва қишлоқларда ўтказилган тўй байрам ва маракалардаги “Бешқарсақ” каби қадимги ўйинлар ҳам “Қатта ўйин”, “Лазги ўйин”, “Кема ўйин” сингари ўйинга рақсли ҳаракатларга эга умуминуктаи назардан бир қолига қатта умумлашмага ва рамзий тимсолларга эга. Тадқиқотмиз объект бўлган Сурхондарё вилоятида асосан Бойсун тумани ҳудудида “Лайлак”, “Қоплон” ва бошқа шу каби ҳайвонларга тақлид қилинган ўйинлар ҳаракатлар кенг тарқалган. IX-XII аср ўйғониш даврида рақс санъатида ҳам чинакам кўтарилиш юз берган кўпгина қадимги рақслар тикланиб “Наврўз”, “Меҳиржон” ва “Сада” каби байрамларда турли хил рақсли ҳаракатлар кенг тарқалганлигини кўришимиз мумкин.

Ўзбекистонда XIX аср ва XX аср бошида меҳнат ва маросим билан боғлиқ бўлган, шунингдек, тоғлилар орасида расм бўлиб келган қадимий ўйинлардан ташқари халқ – профессионал рақс санъати ҳам мавжуд бўлиб, унда кўпгина хусусиятлар билан бир-биридан кескин фарқ қилиб турадиган Фарғона, Бухоро, Хоразм услуб ва мактаблари қарор топади. Ҳар бир рақс мактабларнинг вужудга келиши, шаклланиши, ўзининг муайян бир кўриниш ва қонуниятга эга бўлишида халқ фольклорининг, шунингдек, балетмастерлар, ўша замоннинг зўравон мавфқураси томонидан таҳқирланган раққос ва раққосаларнинг хизмати бекиёсдир. Рақс услуби ва мактаблари бир-бирига таъсир кўрсатиб, бир-бирлари билан ижодий ҳамкорликлар натижасида ривожланиди ва маълум бир тартибга келган назарий билимларга эга бўлди.

Ўзбек халқи мусиқа ижодида тарихан бой миллий рақс санъатининг ўрни бекиёс ва у чинакам ўлмас меросга эга. Бизгача етиб келган рақсларнинг тур ва жанрлари ўзининг ранг-баранг кўринишлари билан кишини ҳайратда қолдиради. Шунингдек, дунё рақс маҳорат мактабида ўзига ҳослиги билан ажралиб туради. Ўзбек миллий рақс санъати ўзининг келиб чиқиш тарихига кўра, ибтидоий аجدодларимизнинг тасаввур оламига даҳлдор маросим ўйинлари, дунёнинг номоддий цивилизациясига беназир ҳисса қўшган зардуштийликнинг рамзий образлари ақс эттирилган муқаддас китоби “Авесто”да турли рақсли ҳаракатларни тасвирланганлигини кўриш мумкин. Ўрта асрлар ва ундан кейинги Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликлари даврида тарқиб топган Бухоро,

Хоразм, Фаргона ва Сурхонча ракс услублари ўзининг жуда қадимийлиги, ўзига хос услуби билан бир-биридан ажралиб туради. XX асрга келиб, ўзбек ракслари профессионал ва ҳаваскорлик ансамбллари фаолиятида янада кенг ривожланганлигини кўриш мумкин. Айниқса, Ўзбекистон мустабид тузум исканжасидан батамом озод бўлиб, ўз эрки ва ўз ҳақ ҳукукини ўзи ҳал қиладиган Мустақиллик даврида аҳолининг сахнавий ракслари билан бир қаторда фольклор-этнографик ракслар, анъанавий ва замонавий эстрада, цирк, театр, балет ракслари, болалар раксларининг кенг миқёсда ривожланганлигини кўриш мумкин. Мамлакатимизда кенг нишонланадиган Мустақиллик, Наврўз каби оммавий байрамлари, Бухоро, Хива, Термиз, Шаҳрисабз шаҳарлари ҳамда буюк олимлар, алломалар, давлат арбобларининг юбилейлари, халқаро ва Республика фестивал, танловлар, спорт мусобақалари муносабати билан ўтказилган байрам томошаларида ўзига хос ракс майдон вужудга келди. Табиийки, ушбу ракс санъатининг барча тур, жанрлари, услублари бир-биридан ажралмаган ҳолда балки малакали раккослар ва ҳаваскорлар ижодида намоён бўлмоқда.

Мустақиллик йилларига қадар санъатшунос олимлар ўзбек миллий ракс мактабини ўрта Хоразм, Бухоро ва Фаргона услублари¹⁹га ажратган ҳолда тасниф этиб келадилар. Бироқ, 1980 йиллардан Сурхон ракс услуби ҳам яққол кўзга ташланиб, ўзининг гавда ҳолатлари, қўл ва оёқ ҳаракатлари, раккосларнинг таркиби, жинси, композицион тузилиши, либосларнинг маҳаллий аҳоли кийимларига ҳослиги билан Хоразм, Бухоро ва Фаргона услубларидан кескин фарқ қилиши ҳамда Сурхондарё-Қашқадарё воҳасида аҳоли, ҳаваскор ёки профессионал раккослар ижросида ўзгача ракс унсурлари мавжудлиги аниқ кўзга ташланади. 2000 йилдан “Бойсун баҳори” очик фольклор фестивалини ўтказилиши, қолаверса, 2009 йил 25 августда Сурхон воҳасига ташриф буюрган Республикамизнинг биринчи Президенти И.А.Каримов Сурхон воҳасининг нихоятда қадимий тарихга эга эканлигини, инсоният цивилизацияси тараққиётида алоҳида ўрин тутганлигини таъкидлаб, воҳа аҳолисининг турмуш тарзи, моддий-маданияти, урф-одатлари ва халқ оғзаки ижоди анъаналарининг ўзига ҳослигини, ҳамда бу ҳудудда этнографик манбаларнинг жуда яхши сақланганлигини эътироф этиб, “Сурхондарё – этнографик макон” дея юксак баҳо берган эдилар. Сурхондарё-Қашқадарё ракс мактабига келсак, оммавий ахборот воситалари орқали намойиш этилаётган Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий услубига хос воҳага хос маҳаллий раксларни ўзига ҳослиги борлигини кўришимиз мумкин. Мазкур соҳага оид илмий тадқиқотлар кам бажарилганлигини кўришимиз мумкин.

Бугунги кунда Сурхон ракс мактаби ҳақида тўлиқ асословчи манбаларга дуч келганимиз йўқ. Тўғри, Сурхон ракс мактабининг амалиётда Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий халқлари ҳаракатлари мавжуд

¹⁹ Р.Каримова Ўзбек ракслари Тошкент 2003 5-8 б

бирок, уларнинг назарий-илмий ва бадий тахлили етарли эмас. Мазкур масала ёш тадқиқотчи олимлар олдига катта вазифаларни юклайди. Шундай бўлсада, Сурхон ракс мактаби деб эътироф этишга тўла асослар етарлидир.

Урф одат, маросим, байрам анъаналарнинг таркибий қисми ҳисобланади. Инсон ҳаётида бўлиб ўтаётган муҳим воқеа ёки турмушда бурилиш ясайдиган катта “нукталар”ни нишонлаш, белгилаш эҳтиёжи маросимларни келтириб чиқарган бўлса ажаб эмас. Кейинчалик буни авлодларнинг такрорлаб туриши одатга, одатдан эса анъанага айланиб қолишига олиб келган. Шу тариқа ҳар бир миллатнинг ўзига хос анъаналар силсиласи шаклланган. Ушбу анъаналарда ўша халқнинг келиб чиқиш тарихи, дунёқараши, маданияти акс этиб туради. Анъана - жамоа ижодкорларининг маҳсули, шу билан бирга халқ тафаккури билан яралган турли маънавий қадриятларнинг жамоавий ҳолда сақлаб қолишнинг ҳам ўзига хос шакли ҳисобланади. Бинобарин, маънавий қадриятларнинг авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб яшаши анъана ёки анъанавийликдир. Ўзбек халқи анъаналари жуда қадимий бўлиб, уларда аجدодларимизнинг кураши, меҳнати ҳамда турли соҳаларда эришган маънавий ва маданий ютиқларида ўз ифодасини топган. Қадимдан такрорланиб, муттасил давом эттириб келинаётган анъаналаримиз миллий қадриятларимизнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Фарғона ракс мактабида эса ҳамон дойра усуллари, пухта ишланган қўл ҳаракатлари, жилвалари муҳим ўрин эгаллаб келади. Хоразм, Бухоро ракс услублари таркибида тўлиқ ҳолда бўлмасда, “Майда ўйин” ва “Катта ўйин” туркум ракслари яшаб келади. Халқ саҳнавий ракси тараққиётида Уста Олим Комилов, Юсуфжон кизик Шакаржонов, Тамарахоним, Муқаррама Турғунбоева, Исахор Окилов, Гавҳар Раҳимова, Қундуз Мирқаримова, Розия Каримова ва бошқа ўнлаб ракс усталарининг “Баҳор”, “Шодлик”, “Лазги” каби ансамблларнинг хизмати катта. Бугунги кунда бир қатор тажрибали балетмейстерлар ва бастакорларнинг сазй-ҳаракати билан ўнлаб яқка тартибда ижро этиладиган ўйинлар, дуэтлар, оммавий ракслар мамлакатимиз ва жаҳон томошабинларининг бир қанча авлодини мафтун этиб, ўзбек ракс санъати заҳирасидан жой олди. “Тановар”, “Муножот”, “Кага ўйин”, “Баҳор”, “Пилла”, “Пахта”, “Лазги”, “Дилхирож”, “Ўпон ўйин”, “Наманганинг олмаси”, “Андижон полкаси” ва бошқалар шу жумладандир.

2-БОБ.ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚАСИНИНГ МАҲАЛЛИЙ УСЛУБЛАРИ

Мазкур бобни ёритиш хусусида

Ўзбек мусика санъатини ёритишда ўзининг беназир хизматларини кўрсатган, атокли олим, санъатшунослик фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган санъат арбоби Файзулла Музаффарович Кароматлининг кўп йиллар довомида Ўзбекистоннинг, Ўрта Осиёнинг бошқа республикалари ва Қozoғистоннинг ўзбек аҳолиси мусикий фольклорини, шунингдек илгари ёзиб олинмаган ва ўрганилмаган жанрларини кенг ўрганиш асносида ўзбек халқининг бой мусикий меросини тўларок ва ҳар томонлама ўрганиши ва ўзбек мусикасининг маҳаллий услубларига асос солиниши, ҳамда Ф.Кароматли томонидан нашр эттирилган катор илмий тадқиқотлар, китоблар асномида тўпланган материаллардан мазкур бобни ёритилишида тўлалигича фойдаланилди²⁰.

Маҳаллий услублар ва уларнинг моҳияти

Ўзбекистон Ресубликасининг Мустақиллиги ўзбек халқининг азалий кадрятларини тиклаш, ўз тарихи, миллий урф-одат ва анъаналарини, маънавий ва шу жумладан, бадиий мусикий меросини атрофлича ўрганиш ҳамда ундан баҳрамад бўлиш имкониятини яратди. Ўзбек халқининг мусика мероси жуда бой ва қадимий тарихга эга. Унинг ажойиб анъаналари ҳозирги кунда ҳам ўз бадиий ва эстетик қийматини сақлаб келмоқда. Бу анъаналар замонавий ўзбек мусика маданиятининг ажралмас қисмини ташкил қилади. Қадим-қадим замонлардан она-заминимиз ўзининг бой маънавий мероси, юксак маданияти, урф-одат, маросим ва анъаналари билан жаҳон цивилизациясида муносиб ўрин эгаллаган. Бу ўлка халқларининг буюк сиймолари диний илм-фани ва маданиятининг барча соҳалари ривожига ўзларининг муносиб хиссаларини қўшиб келганлар. Асрлар мобойнида халқимизнинг юксак маънавият, ватанпарварлик, марифатпарварлик каби эзгу-фазилатлар шарқ фалсафаси ва ислом дини таълимоти билан узвий равишда ривожланди ва ўз навбатида фалсафий, ахлокий таълимотлар ҳам халқимиз даҳосидан баҳра олиб бойиб борди. Шуни алоҳида таъкидлаш жойизки, ўзбек халқининг тарихий тараққиёти даврида моддий ва маънавий маданияти бир текис равишда ривожланмади. Унда уйғониш ва юксалиш билан бирга депсиниш, турғунлик ҳолатлари ҳам бўлиб турди. Маълумки, Марказий Осиё халқлари ўтган узок тарихий давр мобайнида кўплаб истилочилар томонидан забт этилган. Улар ерли аҳолини бой миллий маданиятидан бегоналаштириш сиёсатини олиб борганлар.

²⁰ Кароматов Ф. Ўзбек халқи музика мероси (Йигирманчи асрда). 1 том. 1-китоб Қўшиқ. Тошкент, 1978

Шунга қарамай халқимиз ўз миллий онги, миллий ғурури, миллий ифтихори ва маънавий дунёсини асраб қолган ва уни бойитиб борган. Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритганч, маънавий-маданий ҳаётимизда туб ўзгаришлар яратиш учун кенг имкониятлар вужудга келди. “Маънавият тақдирининг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида камол топиши учун у қалбан ва виждонан, ақл ва қўл билан меҳнат қилиши керак. Бу хазина инсонга ҳаётда барқарорлик бағишлайди. Унинг қарашлари шунчалик бойлик орттириш йўлида қўл қўришга йўл қўймайди. Фожеалар вақтида омон сақлаб қолади ва моддий қийинчиликлар қўнларида иродани мустаҳкамлайди²¹. Дарҳақиқат мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, маданият ва санъат ривожига алоҳида эътибор қаратилди. Чунки миллатнинг ўтмиш ва келажак олдидаги масъулияти унинг маънавиятига алоҳида эътибор беришни тақозо этади. Асосий мақсад – ўтмиш маданий, маънавий меросимизни чуқур ўрганиш, уни кенг оммалаштириш, шу қадриятлар воситасида қомил инсонларни тарбиялаб, вояга етказиш, пировардида уларни келажак авлодларга бус-бутун етказишдан иборатдир.

Миллий маданият, маънавиятимизнинг чуқур ўрганишда қўшиқчилик санъати ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Миллий қўшиқчилик санъатимиз тарихи, унинг анъанавий қирраларини ўрганиш, ижро усуллариининг ранг-баранглигини таҳлил этиш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбек мусика санъатининг тарихий илдизлари узок мозийдан бошланади. Уни чуқур ўрганиш эса машаққатли меҳнат, изчил изланишларни талаб қилади. Бу соҳада республикамизнинг талайгина илмий тадқиқот масканларида, ўқув юртларида самарали ишлар амалга оширилмоқда.

Халқимизнинг кўп асрлик мусикий анъаналарини миллий қадриятларимиз қаторида ўрганиш ва айнаи чоғда эъзозлаш ва келажак авлодга етказиш зарур. Чунки мазкур ўзбек халқининг узок ўтмишидан бўён ижод этиб, турли вазият ва даврларда қўйлаб келинаётган қўшиқ ва яллаларни, айтим ва лапарларни, дostonлари ва қатга ашулаларини, қолғу созларини яқиндан ўрганамиз, улардан маънавий баҳра оламиз. Шу билан бирга, диёримизнинг турли даврларида юзага келган маҳаллий мусикий анъаналар билан атрофлича танишиш имконини беради. Масалан, айтайлик, биз Наманган вилоятида яшаётган бўлсак, Республикаимизнинг турли воҳаларида яшаб келаятган аҳолининг мусика ижодини ўрганиб, унда ижро этилган қўй-қўшиқларнинг ўзига хос жиҳатларини, бир-бири билан фарқланиш ҳолатлари билан танишиш, шу тарика халқимизнинг хилма-хил ва ранг-баранг қўшиқ- қўйларидан баҳраманд бўлиш имкони мавжуд бўлади.

“Ўзбек мусикаси” ибораси кенг мазмунли тушунча бўлиб, у, жумладан, ўз ичига миллий мусикаимизнинг икки асосий қатламининг – халқ мусикаси ва устоз-санъаткорлар ижоди бўлган касбий мусика

²¹ И. А. Қаримов. Ёнғ асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини ақс эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

ижодиёти тармоқларининг камраб олади. Ўзбек мусикашунос олимлари томонидан халқ мусикаси анъаналари ўрганилар экан у асосан ва асосий мавзу сифатида куйидаги тўртта маҳаллий мусикий услублар ўз ичига олиши тасниф этилган:

1. Сурхондарё-Қашқадарё мусика услуби.
2. Бухоро-Самарканд мусика услуби.
3. Хоразм мусика услуби.
4. Фарғона-Тошкент мусика услуби.

Ҳар бир маҳаллий мусикий услуб ўз хусусияти ва анъаналарига эга. Бу анъаналар эса узок вақтлар мобойнида шаклланган бўлиб, улар халқимизнинг турли шараитларидаги турмуш тарзи, меҳнат машғулоти, турфа маросимлари, урф-одат байрамлари, кундалик ҳаёти ва бошқа шу каби жараёнлар билан узвий боғланиб кетган.

Ўзбек халқи мусика мероси, унинг қимматли намуналарини тўплаш, сақлаш, ҳужжатлаштириш, нотага олиш, илмий асослаш аввалам бор аҳолининг онги-шуурига етказиш узун тарихий тараққиёт йўлини босиб ўтди ва амалий-ижодий ўзлаштириш борасида республикамизда шунга қадар самарали натижаларга эришилди.

Қўлга киритган буюк мустақиллик мамлакатимизда иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларда туб ислохотлар ўтказишда катта бурилиш ясади. Жамиятимизда миллий маданият ва санъат, маънавият ва маърифат каби инсонпарвар ҳамда тараққиётпарвар омилларга алоҳида диққат эътибор берилди. Бу ўринда амалий бебаҳо кадриятларимизни, халқчил удум ва анъаналаримизни тобора тўлароқ тиклаш, тарихий-маданий ёдгорликларимизни шу жумладан мусикий меросимизни муфассал ўргана бориш ниятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Уни ёш авлодлар томонидан илмий ҳамда амалий жиҳатдан пухта ўзлаштириш учун сўнги йилларда барча зарурий шарт-шароитлар яратилди.

Ўзбек халқи мусикасининг маҳаллий услублари мусикий меросимизнинг анъанавий-қасбий катламига мансуб жанрлардан ашула, катта ашула, сувора, достон, мақом, маълум вазият айтимлари ҳамда эркин мавзули қўшиқлари ва унинг турларини, аҳолининг ўзига хос қолғу созларини ўрганилиши билан боғлиқ бир қатор жиҳатлари борки, улар асносида ўзбек халқ мусика ижодиёти юзасидан батафсил маълумотларга эга бўлишимиз мумкин.

Адабиётшунослик, санъатшунослик соҳаларида хусусан, мавжуд мусикий адабиётларда услуб сўзи ҳар хил маъноларда қўлланиб турилиши маълум. Булардан бир ҳолларда унинг кенг, умумлашма, бошқаларда эса хийла тор, ёки қўчма маъно ва мазмунлари қайд қилинади. Таъкидлаш лозимки, услуб атамаси ҳам мазмунан, ҳам моҳиятан турлича идрок этилсада, айни пайтда у ўзаро яқин, муштарак тушунчаларни англатиши мумкин. Демак, бу масалага аввало ойдинлик киритиш зарур. Услуб сўзи ёрдамида аввало бир мунча кенг, аниқроғи-йиғма маънода жаҳон халқлари

музыка санъатига ҳос умумий ёки муайян минтакавий хусусиятлар табиати ифодаланadi. Бунга, жумладан, шарқона музикаий услуб, “Европача музика услуби” каби иборалар яққол мисол бўла олади. Бошқа барча бадиий ижодиёт кўринишлари мисоли, музикада ҳам миллий ўзига хосликка айнан услуб атамаси ёрдамида қисқа ва лўнда тавсиф берилади.

Музикаий асарларнинг ички тузилиш қонуниятлари бу масалада янада муҳимроқ аҳамият касб этади. Яъни, асосий воситаларнинг ўзаро муносабатларини мезонлардан у ёки бу услуб аниқланади. Хусусан, “бир овозли” ёки “маънодан”, “кўп овозли”, жумладан “гармоник”, “полифоник”, “гомфоник” номли услубларшулар тоифасига киради. Йирик ижодий йўналиш ва оқимлар. Масалан, “классицизм”, “романтизм”, “имперессионизм”, “реализм” ва бошқалар ҳам услуб тушунчаси билан бевосита боғлиқдир. Услуб сўзи яна бастакор, композитор, дирижёр, хонанда ва созандалар фаолиятини ижодий жиҳатдан чуқурроқ ёритиш мақсадида ишлатилади. Айниқса, у бирорта машҳур санъаткорнинг ижодий киёфасини, унинг фаркли, бетақрор чизги-қирраларини таҳлил ёки киёс ила кўрсатишда баҳолиқудрат хизмат қилади. Шунингдек, “чолгу услуби”, “мақом услуби”, “ёввойи” ёки “патнисаки услуб”, “замонавий услуб” сингари ранг-баранг маъноларни билдирувчи ҳолларни кундалик ўқув-назарий ва амалий фаолиятда тез-тез учратиб туриши мумкин.

Музикаий фолклоршунослик соҳасида услубга дахлдор яна бир тушунча бор бўлиб, у бирор халқ, миллат ва элатга мансуб ижодиёт кўламида жойлардаги туб аҳолининг ўзгача бетақрор ижодий хусусият, удум ва анъаналарга диққатимизни жалб қилади. Табиийки, “маҳаллий услублар” масаласини ўзбек халқ музика ижодиёти мисолида, яъни унинг тарихий-назарий ва амалий асосларга таянган ҳолда кўриб чиқиш ўқув фани олдига қўйилган мақсадларга мувофиқдир.

Ўзбек халқ музикасининг кўҳна, ниҳоятда бой ва сержило анъаналари аввало унинг турфа ярим – маҳаллий услубларида ёрқин ва теран ўз ифодасини топади. Дарҳақиқат, айрим ҳолларда музикаий-маҳаллий услубнинг тилшуносликдаги “шева”, “лаҳжа”, тушунчалари билан киёс қилиниши ҳам бежиз эмас. Бирок, адабиётшуносликдан фаркли ўларок, жами мавжуд “музикаий шева”ларнинг муштарак сифатлари ўз навбатда “умуммиллий музикаий услуб” сингари йиғма тушунчани юзага келтиради.

Хулоса қилиб айтганда, музикада услуб том маънода турли-туман, бир ҳисобда айрича тушунчалар дойрасини вужудга келтирсада, бунда деярли барча таркибий воситаларининг узвий боғлиқлигини, тизимийлигини назарда тутиш даркор. Худди шу боисдан ўзбек халқ музика ижодиёти билан таниш, уни ўрганиш ҳамда амалий ўзлаштириш борасида услубнинг ўрни ва аҳамияти бениҳоя катта.

Кўлами кенг, серкатлам музика меросимизни ташкил этувчи хилма-хил кўҳна намуналарини нота ёзувига тушириб, тўплаб, ушбу йўналишда

дастлабки илмий изланишлар билан шуғулланган бир катор мутахассислар иш фаолиятида кузатишган услубий тафовутларга ўз вақтида алоҳида этибор берилган улар бу ҳақида илк бор кизикарли маълумотларни туплаб, теран илмий мушоадалар юритганлар. Хусусан, эътироф этилганки, Ўзбекистон ҳудудининг барча воҳаларида, қўшни Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистонда истикомат қилувчи ўзбеклар орасида, шунингдек, айрим бошқа хорижий мамлакатларда азалдан туб ўзбек аҳолиси зич ҳолда яшаб келаётган ерларда “мусикий шева”ларнинг кўринишлари ўзига хос, бир-бирини такрорламайдиган хусусиятлари билан ажралиб туради. Кузатилаётган бундай анча мураккаб этник, географик, сиёсий-ижтимоий, тарихий-маданий воқеълик тўлалигича камраб олиш, унга мукамал таъриф-тавсифлар бериш кийин масала, албатта буларнинг орасида ҳозирга қадар қўлами жиҳатидан бир мунча кенглиги, тарихан қадимийлиги, хусусиятлари бўйича беназир, бетакрорлиги билан асосан тўртта маҳаллий услуб тавсиф ила алоҳида-алоҳида ажратилган бўлиб, ўзбек мусикашунослигида нисбатан атрофлича ўрганилган. Уларнинг ҳар бир муайян ҳудуд номи билан, яъни Тошкент-Фарғона, Бухора-Самарқанд, Хоразм ва Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий услублари, - деб юритилади.

Юқорида таъкидланганидек, ўзбек халқ мусикасининг тарихий ривожланишида мазкур маҳаллий услубларнинг келиб чиқиши жуда кўп нарсаларга боғлиқ бўлган. Шу жумладан, миллатимиз шаклланишининг тарихи узун жараёнида серуруғ ва кўп қабилали туркий тили қадимий қавларнинг ўзаро бирикиб кетганлиги, халқ ҳаётининг узок-яқин ўтмишда рўй берган оламшумул аҳамиятга молик катта ижтимоий-сиёсий воқеъликлар (масалан, ҳозирги Ўзбекистон воҳаларининг давлатчилик нуктаи назаридан қадимги замон ва ўрта асрларда бир катор катта-кичик подшоҳликлар, салтанатлар, амирлик ва хонликларга кирган ёки ичидан бўлиниб кетган), ерли аҳолининг турмуш тарзи, қишлоқ ва шаҳар маданиятининг ўзаро ўзгариб турган мувозанатлари, деҳқончилик, чорвачилик, касб-хунармандчиликнинг ўрни, иктисодий ҳамда ички-ташки савдо-сотик ишларининг ривожланиши даражаси, бошқа миллат ва элатлар билан ўрнатилган иктисодий, ижтимоий ҳамда маданий алоқалари, яқин қўни-қўшиничиликнинг ўзаро таъсири аҳамиятлидир.

Ўзига хос маҳаллий хусусиятлар маросим-маиший мусикасида ҳам, номаросим куй-қўшиқчиликда ҳам, бастакорлик ва дostonчилик ижодкорлигида ҳам, ашула ва чолгу ижодкорлигида ҳам бевосита намоён бўлади. Анъанавий услублар заминидан битилган ҳозирги замон асарларида ҳам бу хислатлар озми-кўпми, ҳамон намоён бўлиши мумкин.

Аждодларимиз томонидан яратилиб, асрлар оша бизгача етиб келган мусика меросимизнинг бундай сифат кўрсаткичи ва фазилатлари ўзбек халқининг битмас-туғаммас, бепаён ижодий салоҳияти, юксак бадиий диди ва теран тафаккурларидан яққол далолат бериши табиийдир. Зеро,

мозийдан шу кунга кадар маҳаллий санъат аҳли анъанавий ижодиётнинг шакл ва навларини тобора такомиллаштириб, унинг бадиий баркамол намуналарини авайлаб-асраб, янгидан-янги ижодкорлик сайъ-ҳаракатлари ила миллий-маънавий бойликларини доимо қўпайтира борганлар. Санъаткорлар халқнинг орзу-умидларини, севинча ва ҳайратларини, кувонч ва қайгуларини, жамики инсоний қалб эҳтиёжларини юксак муסיкий идрок билан тасвирлаб бериб, кишиларга ҳамиша рухий-маънавий озука беришган. Улар мумтоз муסיка орқали нафосат ва эзгулик олишга тингловчини ошно қилиш истагида бўлиб, ўлмас қадриятлар билан ҳамиша баҳраманд этиб келганлар.

Қасбий муסיка ижрочилиги соҳасида санъаткорлар устоз-шогирдлик анъанасини юзага келтириб, уни қадимдан бевосита қўллаган ҳолда фаолият кўрсатиб келишган. Ўзбекистон Марказий Осиёнинг турли воҳаларидаги таникли хонанда, созанда ва бастакорлар билан ўзаро яқин алоқаларда бўлишган. Уларнинг ўрта ва яқин шарққа, қолаверса бутун дунёга машҳур бўлган олимларимиз томонидан ишлаб чиқилган муסיкий илм-фан асосларидан тажрибали муаллимлар ёрдамида, қўплаб махсус назарий рисоалар орқали боҳабар бўлишгани маълумдир.

Ўзбек халқ муסיкаси маҳаллий услубларининг ўзига хос хусусиятлари

Тошкент-Фарғона маҳаллий-муסיкий услуби ўзининг хар жиҳатдан салобатлилиги билан бошқа маҳаллий услублардан ажралиб туради. Маълумки, ушбу катта ҳудуднинг аксарият йирик шаҳар ва қишлоқларида аҳоли зич жойлашган. Воҳанинг анъанавий муסיка ижодиёти умуммиллий ўзига хос маҳаллий, бошқа узок-яқин қўшни минтақалардагидан айрим фарқли хусусиятлари билан ҳам тавсифланади. Тузулиши жиҳатдан оддий, ихчам ҳажмли мавзу ва мазмун дойраси бўйича хилма-хил қуй, қўшиқ ҳамда ашулалар бу ҳудудда жуда кенг тарқалган. Жумладан, бу ўлкада бир қанча халқчил маиший, маросим, шунингдек, эркин тарздаги чолғу ва айрим жанрлар қаторида аёллар қўшиқлари ҳам ниҳоятда машҳурдир. Мазкур минтақага хос бўлган яна қўплаб терма, болалар қўшиқлари, лапар, ялла, ашула, чолғу қуй, бир қисми ва туркумли маком йўллари, қўпроқ эса катта ёки патнис (ёввойи) ашулалар асосий ўрин эгаллайди.

Фарғона воҳаси – Тошкентнинг бастакорлар ижодкорлигига молик мисоллари эса ҳажман катталиги, тузулиши нисбатан мураккаблиги, баъзида услубан мутлоқ ноёблиги билан ажралиб туради. Табиийки, муסיка ижрочилигининг қасбий мезонлари ҳам юкори даражада. Бу ўринда айниқса катта ашула “миллий-маҳаллий” жараёнга ёркин намуна бўла олади. Ўзбек миллий чолғуларидан эса дутор, танбур, сато, ғижжак, қашқар рубоби, чанг, най, қўшнаё, сурнай, қарнай, ногора, дойра, (чилдирма), чирманда қабилар жуда қўп қўлланиб келинган.

Фаргона-Тошкент макоми намуналари ўзларининг халқчил, шинавандабон халқ ашулалатрига яқинлигидан далолат берувчи бир қатор ҳислатлар билан таърифланади. Ўзбек тингловчилари орасида машҳур бўлиб кетган сурнай маком йўллари, “ёввойи” ёки “патнисаки” ашулалари, мумтоз чолғу куй ҳамда уларнинг ноёб ижрочилик санъати ҳам айнан шу ҳудуднинг салоҳиятли мусиқа маданиятига ҳосдир.

Бухоро-Самарқанд маҳаллий-мусикий услуби ўрта осийнинг энг қадимий марказларидан бўлган Самарқанд ва Бухоронинг мусикий-услубий хусусиятлари бир оз ўзгачадир. Жумладан, Зарафшон водийси ҳудудида истикомат қилувчи аҳоли мусиқа меросида фольклор ҳамда касбий ижодиёт қатламларининг шакл, жанр ва ички услублари бир-бириларидан кескинроқ ажралиб туриши кузатилди.

Асл маънодаги мусиқа санъати намояндалари – бастакорлар, ҳофиз ва созандалар. Мусиқа олимлари, улар қаторидан ўз вақтида саройда хизмат қилганлари, бутун ўлкамизда жуда қатта обрў ва мавқега эга бўлганлар. Улар мумтоз ашула, куй, маком ва бошқа ривожланган шаклларадаги мусиқа намуналарининг ижодкорларидир. Ҳассос ижрочи ва билмдон назариётчиларидан бир қанчаси эса нафақат Ўзбекистон балки бутун Марказий Осиё, ислом шарқи бўлиб шухрат қозonganлар. Санъатчи бир гуруҳ аёллардан ташкил топган “соз” номли ижодий гуруҳлар фаолияти шу воҳа маданиятнинг ўзига ҳос жиҳатларидан биридир. Гуруҳ иштирокчилари маҳаллий-анъанавий мусиқа ҳамда жозибали рақсларнинг моҳир ижрочилари сифатида омма орасида кенг танилган. “созанда”ларнинг ижро бисоти асосан кичик шаклларда, турфа мазмундаги ўзбек ҳамда тожик миллий куй, қўшиқ ва рақслардан иборат. Ҳозирда ҳам жойларда бундай анъаналар яхши сақланган.

Самарқанд ва Бухоро вилоятларидаги қадимий шаҳар ҳамда қишлоқларда қўлланилган миллий чолғу турларининг сон жиҳатдан қўплиги ва ранг-баранглиги билан таърифланади. Бу ерларда соф чолғу мусикасининг бойлиги, маросим ва номаросим маҳаллий куй-қўшиқларининг ўзига ҳослиги яққол кузатилади. Яъни ўзбек миллий санъати серкирра кўринишлари эга бўлиши қаторида ўзининг туб тамойиллари орқали яхлитлик ва муштаракликни номоён қилади. Шунингдек, мазкур вилоятларга ҳос ўзбек мусиқа фольклорининг айрим жиҳатлари тожик халқ мусикаси билан маълум даражада умумийликни ҳам ҳосил қилган. Тарихий тақдирлари, урф-одатлари, маданияти ва санъати ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлмиш иккала қардош халқнинг ижодиётидаги муштарак анъаналари маҳаллий аҳоли маънавий ҳаётида муҳим ўринлардан бирини эгаллайди.

Бухоро аҳолиси ўртасида “мавриги” номли нодир жанр намуналари учраши, тожик тилида айтиладиган қадимги ва замонавий қўшиқларнинг тарқалганлигини айтиш мумкин. Шунингдек, ўзбек ҳамда форс-тожик халқ

ва мумтоз шеърӣй намуналар билан узвий боғлиқ шашмаком туркимидаги устазона ашула йўллар бунга эга ёркин мисол бўлиб хизмат қилади.

Хоразм маҳаллий-мусикий услуби. Хоразм мусика услуби, аввало, ўзининг ўта ёркин туси ва алоҳида жўшқинлиги ва жозибадорлиги билан ажралиб туради.

Тарихдан аёнки, Хоразм диёри ҳам кадимий ва ўрта аср даврларида бутун Марказий Осиё халқларининг катта маданий-мусикий ўчоқларидан бири бўлган. Кўҳна Хоразмнинг ўзига хос маҳаллий удум ва анъаналари барча турмуш жабҳаларидан ўз аксини топганлигини ҳам эътироф этиш керак.

Бундай ўзгача химлатлар асосан ерли халқ мусикасининг жанр таркибида, сувора, маком йўллари, дostonчилик, халфачилик ракс куйларида кузатилади. Шунингдек, бу мусиканинг куй-оханглари ҳамда усуллари табиатида, мавжуд мусикий чолғулари ва улардаги ижрочиликда сезиларли даражада ўз аксини топади.

Хусусан, Ўзбекистоннинг бошқа худудларида дoston жанри кўпроқ шеърӣй бадиқали услубга мойилдир. Хоразмда эса дostonлар мусикий жиҳатдан ифодалироқ табиати, шаклан ривожланган халқчил куй ва номалар билан фарқ қилади. Узок ўтмишда кўбиз, кейинчалик дўмбира жўрлигида дostonлар айтилгани маълум. Кейинги даврларда дутор, баъзида озарбайжон тори ёки таркибида асосан ғижжак, дутор, буламон ва дойрадан иборат ихчам анъанавий ансамбл иштирокида дoston айтиш бу ерларда одат тусига кирган.

Хоразмда қўлланилган миллий мусика чолғулари ҳам айрим ўзгача хусусиятлари билан фаркланади. Жумладан, буламон, республикамининг факат ушбу вилоятда ҳамда яқин қўшни худудларда таркалган. Маҳаллий сурнайнинг ҳам ўзгачроқ тузулши ва янграши маълум. Тахминан XIX асрнинг иккинча ярмидан эътиборан то бугунги кунгача Хоразмда гармон сози кенг қўлланиб келинмоқда. “Халифа” номли аёллар ижодий гуруҳларининг ноёб ижро бисоти ҳам худди шу ўлка маҳаллий услубининг ўзига хос хусусиятли жиҳатларидандир.

Кавказ халқларининг “тор” энг машхур мусика чолғуси XX асрнинг бошларида ўз имкониятлари бўйича ўзбек созандагарига жуда макул келди. Бу жарангдор чолғу замонавий қўшиқ ва ашула ижрочилиги жўрлигида даставвал Хоразмда қўлланила бошлаган.

Яна бир катор миллий мусика асбобларининг тузулишида, уларнинг анъанавий ижрочилик йўлларида ҳам ўзгача ҳолатга дуч келиш мумкин. Масалан, хоразмча дутор косахонасини хажми нисбатан кичгина, дастаси бироз ингичкароқ ва калтароклиги билан Фарғона водийси ва Тошкентда расм бўлган анъанавий дутордан фарқ қилади. Маҳаллий-анъанавий дутор ижрочиличининг касбий, жумладан соф чолғу ёки макомга мос чалиш услублари ҳам муайян муштараклиги қаторида ўзаро бирмунча фаркланади.

Шу билан бирга таъкидлаш жазмки. Хоразм воҳасининг мусикий услубида коракалпок, туркман, айрим кавказ халқлари, жумладан, озарбойжон халқ мусикаси билан муайян даражада яқинлик бор.

Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий-мусикий услуби. Ўзбекистоннинг энг жанубида жойлашган икки вилоят Сурхондарё ва Қашқадарёда истикомат қилувчи туб аҳолининг катта қисми, республикаимизнинг бошқа қадимий ўлкаларидан фарқли ўларок, яқин ўтмишда ҳам асосан чорвачилик билан шугулланишган. Турмуш шароитлари ҳам шунга мослашган эди. Аҳолининг факат маолум қисмигина деҳқончилик, боғбончилик ва ҳар хил ҳунармандчилик иши билан банд бўлишган. Шу боисдан асл маҳаллий мусика фолклоридан кўпроқ терма (чўблама) ҳамда оммовий, жамоа қўшиқлари катта ўрин тутган. Булар каторида дўмбира куйлари, чорвадорлар ҳаёти ва меҳнати билан боғлиқ бўлган маиший мавзулардаги айтим ва куйлар етакчилик қилган. Қашқадарё ва Сурхондарё ҳудудларида жойлашган шаҳар ва кишлоқларнинг. Мусика маданиятида касбий дostonчилик жуда қадимги даврлардан бери марказий ўрин тутиб кетган. Уларнинг ижодқору-баёнчилари ҳисобланиш “баҳши” лар ҳамиша эл-юрт ардоғида бўлишган.

Ўзбекистоннинг бошқа вилоятларига қиёс қилганда ўтмишда мазкур ўлканинг кишлоқ жойларида амалда қўлланилган чолғу асбoblари нисбатан чегараланган эди. Бу ерларда асосан дўмбира, чўпон най, чангқобуз, дойра каби созлар кенгрок тарқалган.

Аммо Сурхондарё ҳудудида ўтказилган археологик қазилмалар натижасида топилган мусика маданиятига оид бир қатор ашёвий далиллар (масалан, Айритом тоштахтаси, деворий суратлар, терракота хайкалчалари ва бошқалар) бу ўлкада йирик шаҳарларга ҳос санъатчилик анъаналари жуда қадимги даврларда шаклланганини исботлайди. Кўҳна манбаларда машҳур (баъзи тахминларга кўра илоҳий) созандаларнинг рамзий қиёфалари, мукаммал шакллардаги шарқона торли, дамли ва зарбли чолғулар юксак маҳорат билан тасвирланган.

Алқисса, аждодларимиз, томонидан асрлар давомида яратилиб, замонлар оша бизгача етиб келган бой мусика меросимизнинг турфа, ноёб, услубан ўзига ҳос ва ўзига мос табиати – унинг жуда қадимийлигидан, қучли ва битмас-туганмас салоҳият сарчашмаларидан далолат беради. Шунингдек, булар халқимизнинг ҳар қанча фахрланишга арзигулик улкан ва бебаҳо маданий-маънавий ҳазинасидир.

Фарғона-Тошкент маҳаллий мусикий услуби

Фарғона-Тошкент услуби фарғона водийси, Тошкент шаҳри ва вилояти ҳудудларида қарор топган мусикий анъаналарнинг мажмуидир. Бунда халқ мусикасига оид куй, терма, лапар, ялла, қушиқ, ашула каби

айтим жанрлари, шунингдек, мақом ижрочилиги каби касбий мусика ҳамда бастакорлик анъаналари ўз аксини топган.

Фарғона-Тошкент мусика услубида болалар фольклори, хотин кизларнинг қўшиқчилик ижоди, ялла, ашула ижрочилиги ҳамда чолғу куйлари муносиб ўрин тутди. Жумладан, мазкур услубдаги болалар фольклори бўлган Бойчечак, ёмғир ёғалок, лайлак келди, офтоб чикди, чучвара, читтигул каби қўшиқлар нафақат шу сарҳадда, балки бутун диёримиз бўйлаб машҳурдир. Хотин-кизлар даврасида лапару-яллар, тўй маросими қўшиқлари бўлган “ёр-ёр”, “келин салом” ва бошқа қўшиқ намуналари севиб айтилади. Фарғона-Тошкент мусика услубида “катта ашула” деб номи билан машҳур айтим йўли одатда турли оммавий йигин ва тантаналарда, байрам маросимлари ва гап-гаштакларда ҳамда анъанавий чойхона мажлисларда хофизлар томонидан ижро этиб келинган. XX асрнинг бошларида Фарғона-Тошкент мусика услубида Тошкент вилояти худудларида истикомат қилган маҳаллий аҳоли орасидан чиққан Ҳайдар ота Бойчиев, Жумабой бахши, Раззоқ бахши Қозокбоев, Қобилбой бахши каби думбира чертиб, дoston айтувчи бахшилар ҳам бўлиб, уларнинг репертуари асосан “Алпомиш”, “Гўрўгли”, “Рустамхон”, “Авазхон”, “Ширин ва шаҳар” каби дostonлардан ташкил топганлигини қўришимиз мумкин. Худди ана шу бахшилар томонидан Ёқа дostonчилик мактабига асос солинганлигини ва бугунги кунда ҳам унинг бардавомлигини қўришимиз мумкин.

Фарғона-Тошкент мусика амалиётида деярли барча халқ чолғуларини, жумладан, дутор, тамбур, рубоб, чанг, сато, ғижжак, най, қўшнай, сурнай, карнай, дойра, ногора ва бошқа созларни қўриш мумкин. Бу созлар вазиятга қараб якка ёки ансамбил (даста) шаклида намоён бўлади. Хусусан, оммавий байрам, халқ тантаналари ва тўй маросимларида сурнай, карнай, нагора ва дойралардан иборат ансамбил садолари янграса, уйхона шаронтида эса садоланиш нисбатан юмшоқ чолғулар, танбур, ғижжак, қўшнай, рубоб ва бошқалар қўлланилади. Бинобарин, халқимизнинг маданий ҳаётида ҳар бир миллий чолғунинг ўз ўрни, вазифаси ва ижро этиладиган махсус куйлари бор. Мисол тариқасида дуторнинг тавсифлаш мумкин. Бу созда ижро этиш махсус “Қўштор”, “Чертмак”, “Дунё баёти” каби куйлар бўлимиш билан бирга яна ундан жўрनावоз сифатида ҳам фойдаланилади. Бу ўринда дутор (дойра каби) хотин кизлар орасида кенг оммалашган чолғудир. Айни чоғда, ашулага хофизлар ҳам дуторни танбур билан бирга ўз ашула айтимларига жўрनावоз этадилар. Аммо танбур, сато, най, қўшнай, ғижжак, чанг сингари созлар асосан касбий мусикачилар чолғуси ҳисобланади, яъни бу созларда ижро этиш учун махсус тайёргарлик кўрган мусикачилар бўлиши керак.

Фарғона-Тошкент чолғу мусикасида ракс куйлари ҳам машҳурдир. Булардан дилхирож, Андижон полкаси, Фарғонача рез, Тановор, Наманган олмаси, катта ўйин каби ракс куйларини айтиш мумкин. Фарғона-Тошкент

мусика услубида хотин-кизлар ижоди унумли бўлиб, улар орасида, жумладан, тарафма-тараф лапар айтишлар, турли қўшиқларни куйлаш, тўй маросим айтимлари бўлган ёр-ёр, келин салом ва ўланларни куйлаш оммавий тус олган. Булар ичида айникса яллалар севиб ижро этилади.

Ялла – кўп хусусиятлари, жумладан, раксоблиги, ўйнокилиги, қолаверса, ижрочи ўзи куйлаб, раксга тушиши, шунингдек, айрим ҳолларда ижрода кўпчиликнинг ижро этиши мумкинлиги каби жиҳатлар билан ажралиб турувчи жанрдир. Аммо лапарда энг аввало айтишувлик сифати муҳим бўлгани ҳолда, яллада бадий сўз (шеърят), куй ва ракснинг муштараклиги нисбатан барқарордир. Шу боисдан яллага “раксбоб айтим” (Ф.Караматов), яъни ракс билан куйланадиган айтим ибораси қўлланилади. Ушбу ҳолат “ялла” атамасида ҳам маълум акс этган. Чунонча, оғзаки ижода “ялла” сўзи “ўйнаб-кулиш” ва умуман, ҳушвақтлик бўлишлик маъноларида қўлланилади. Шундан келиб чиққан ҳолда “ялла” сўзи “ўйнаб-куйла” кискартма “ялла” бирикмасининг ифодасидир, деб айтиш мумкин. Ялла – бу банд накорат шаклига эга айтим бўлиб, у раксга тушиб куйланади. Бунда яккахон ялла ижрочиси дойра жўрлигида раксга тушиб бандларни куйласа, накоратларни даврада ҳозир бўлган кўпчилик қўшилиб айтади. Бундан ташқари Бухоро-Самарканд созандадар ва Хоразм хонандаларига яқин бўлган касбий ялла ижрочилари ҳам бўлиб, улар якка ҳолда ёки ансамбл тарзида намоён бўлади. Якка ҳолдаги ялла ижрочиси, одатда, ўз айтимларига дутор ёки дойра созида жўр бўлади. Ялла ансамбли эса 2-3 аёлдан иборат бўлиб, фақат дойра жўрлигида куйлайдилар хотин-кизлар даврасида ҳозир бўлган ялла ижрочиларнинг репертуари асосан қўшиқ, лапар, ялла ва тўй маросими айтимларида тузилган бўлади. Ҳадяхон Ҳамдамова, Лутфихоним Саримсокова, Тамарахоним, Раҳима Мирзоҳидова ва Ойимқиз Тўхтаевалар ялла ижрочилиги санъатининг моҳир устозлари эди.

Ялла айтувчиларнинг яна бир қўриниши ҳам борки, унинг ижрочиларини Наманганда “сатанг” деб атайдилар. Сатанг – ялла ижрочилари кўпроқ туркум шаклида бўлган (яъни икки қисм ва ундан ортик бўлган) катта яллаларни дойра жўрлигида раксга тушиб айтадилар. Холисхон Қирғизбоева, Салтанатхон Алиева Наманганда таникли сатанг ялла ижрочилар бўлганлар.

Ялланинг ўйнаб куйлаш хусусияти унинг сўз (шеър) ва куй (мусика) асосларида ўзига хос акс этади. Жумладан бармоқ вазнидаги шеърларни асосан енгил ҳазил мutoиба билан йўтрлган севги мавзуларида бўлиб, унинг накоратларида ўйнаб-кулишга, ҳушқайфият бўлишга дават этувчи “Ялла” сўзи ҳамда унинг “ялло”, “ялли” каби шакллари ишлатилади.

Яллома ёрим, яллола,

Яллолашайлик, бедолашайлик (ва ҳоказо)

Баъзан “ялла” ўрнида “ўйин”, “ўйнасин”, “айлансин”, “ўргилай”, “таралло”, “хоралли” каби сўз – иборалар ишлатилади. Фарғона-Тошкент

музыка услубида халқ ашулалари ҳам муҳим ўрин тутadi. Бу ашулалар терма, лапар, қўшиқ сингари айтимларга нисбатан овоз доирасининг кенглиги ҳамда куйган, сулим оҳанглари билан ажралиб туради. Халқ ашулалари бармоқ вазнида бўлган халқ шеърлари ёки аруз вазнидаги мумтоз шеърят асосида айтилади. Ашулалар ижод этилишига кўра икки хил бўлиши мумкин:

1. Халқ оғзаки музыка ижодида юзага келган ашулалар.

2. Нисбий музыкага оид устоз бастакорлар томонидан ижод этилган ашулалар.

“Эй нозанин”, “Тановор”, “Ойдек тўлибдур”, “Фарзона”, “Ул париваш” сингари халқ ашулалари нафақат ҳофиз-ашулачилар, балки зиёлилар, ҳунармандлар, кабилар ва бошқа касб эгалари томонидан ҳам ижро этиб келинади. Шунингдек, бу турдаги ашулалар хотин-кизлар томонидан ҳам “уй ичкарисидан” куйланган. Жумладан, “Чаман ичра”, “Тановор” нинг “Қора сочим” каби ашула йўллари дутор жўрлигида хотин-кизлар томонидан севиб ижро этилади. Айни вақтда “Ангорим”, “Галдир”, “Нилор”, “Бебоқча”, “Фигон”, “Чаман ялла” сингари ашулаларни асосан касбий музикачилар бўлган ҳофиз-ашулачилар куйлашади. Бунда танбур-дутор жўрнавозлиги кўп қўлланилади. Ашулалар, анъанага кўра, турли йиғин ва мажлисларда, тўй маросимлари ва бошқа халқ тантаналарида ижро этилган. Чойхоналарда эса ашулачиларнинг ижодий мусобақалари ҳам ўтказиб турилади. Таниқли ашула ижрочилари каторида Мамадбобо Саттаров, Болтабой Ражабов, Эркакори Каримов, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Расулкори Мамадалиев, Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Мукаррама Азизова, Зайнаб Полвонова, Фаттоҳон Мамадалиев каби машҳур санъаткорлар номини ҳурмат билан тилга оламиз.

Фаргона-Тошкент музыка услубидаги катта ашула жанри – бу йирик ҳажмли бўлиб, унинг куй-оҳанглари кенг нафасли ҳофизлар ижроси учун мўлжаллангандир. Катта ашулани одатда ашулачи ҳофиз ёки 2-4 ҳамнафас ашулачи-ҳофизлар айтадилар. Бунда жўрновоз чолғулар қўлланилмайди. Катта ашулаларда Лутфий, Саккокий, Навоий, Мукиймий, Фуркат каби мумтоз шоирларнинг диний-фалсафий, панд-насихат ва бошқа мавзулардаги шеърий намуналари қўлланилади.

Катта ашулалар икки, икки ярим октава оралиғида бўлган ривожланган куйларга эга бўлиб, эркин ритм-ўлчов асосида бадихағўйлик (имправизация) билан куйланади. Бу ашулаларнинг “патнус ашула” ёки “ликобчали ашула” сингари номлар билан ҳам аталади. Болтабой ҳофиз, Ҳамроқул қори, Муҳаммадбобо Саттаров, Акбаркори Ҳайдаров, Эркакори Каримов, Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов каби ҳофизлар катта ашуланинг маҳоратли ижрочилари бўлганлар. Бу санъаткорлар куйлаган “Қўп эрди”, “Бир келсун”, “Эй, дилбари жаноним”, “Адашганман”, “Дўстлар”, “Ёввойи чоргоҳ” каби катта ашула намуналари халқимиз орасида сеvimлилиги билан машҳур ва маълумдир. Одатда катта ашулани

жуда кадим замонлардан тўй ва бошқа маросимларда халк кўп тулланидиган жойларда, сайлларда, кўпроқ очик хавода ижро қилинган. Олдинги даврларда қуйланган катта ашулалар кўпроқ диний мавзуларга эга бўлган. Оллоҳга мурожаатлар, марсиялар қуйланган. Кейинги даврларда эса замонавий рухдаги ашулалар айтилган.

Мустақилликка эришилгандан сўнг миллий кадриятларимиз тиклана бошлаганда мусика санъатимиз яна ривожлана бошлади. Шу жумладан катта ашула эътибор кучайди. Жумладан, 1996 йил апрель ойида Шахрисабз шаҳрида республика миқёсида катта ашула танлови ўтказилди. Шу йили Наманган вилояти бўйича ўтказилган “Ўзбекистон Ватаним маним” кўшиқлар танловида катта ашула алоҳида жанр қилиб кўрсатилди. Ашуланинг бошқа турлари одатда ўтириб ижро этилса, катта ашула кўпинча тик туриб айтилади. Катта ашула қуйини декламацион характердалиги диапозонининг кенглиги (уч октавага яқинлиги), асосий мелодик тузилманинг турли хиллиги, кочирымга бойлиги, ўз ритм ўлчовининг муттасил (маълум меъёردаги тартибда) бўлганлиги билан характерлидир. Катта ашулани кадимда факат эркалар қуйлар эдилар, энди эса бунга аёллар ҳам ижро этмоқдалар. Ҳар бир даврнинг ўз санъаткорлари ва ижодкорлари бордир. Мусика соҳасида VII асрда Ҳусрав саройида яшаб ижод этган Барбад Марий, XV асрда яшаб ижод этган Ҳожа Юсуф Андижоний, шу даврда яшаган устод номини олган устод Шодий ва бошқалар кўхна замин фахридирлар. Барбад 1001 шеър ва қуй басталаган, Ҳожа Юсуф Андижоний 360 дан ортиқ қуй ва кўшиқлар яратган. Устод Шодий Ироқ макоми йўлида 12 нақш (нақш-ашула) яратган Алишер Навоий Ҳожа Юсуфнинг номини ўзининг “Маъжис ул нафоис” асарида катта ҳурмат билан тилга олган. Айтишларича Султон Ҳусайн ҳам мусика илмини Ҳожа Юсуфдан ўрганган.

XX аср бошларида Наманганда Абдулла Тарок, Самаркандда Домла Ҳалим Ибодов, Ҳўжа Абдулазиз Ниёзов, кейинги даврларда Бувайда туманидан Расул қори Мамадалиев Марғилондан Маъмуржон Узоқов, Жўраҳон Султонов, Балиққидан Одилжон ҳофиз, Наманган вилояти Ўн ҳаёт кишлоғидан Маллавой ака, Ибройимжон ака ва бошқа ҳофизлар ижод қилганлар. Ҳозирги даврда Тошкентдан Эсон Лутфиллаев, Андижондан Фаттоҳхон Мамадалиев, Марғилондан Турсуной опа Раҳимова, Тўрақўрғондан Машрабжон ва Турсунбой акалар, учқўрғондан ака-ука Қозақовлар, Намангандан Йўлдошали Тиллабоев, Абдусамад Комилов ва бошқалар катта ашула йўлида самарали ижод қилмоқдалар.

Тошкент ва Фарғона водийси бўйлаб кенг тарқалган ҳамда мусикий амалиётига жорий этилган маком йўллариға нисбатан “Фарғона-Тошкент макоми йўллари” ибораси қўлланилади. Бу макомлар Бухоро шашмакоми ва Хоразм макомларидан фарқ этиб, бир туркумни ташкил этмайди, балки алоҳида-алоҳида чолғу ва ашула йўлларидан ташкил топади. Хусусан, Насрулло I-IV, муножот I-IV, Ажам ва тароналар, сегоҳ I-III, Чўли ирок,

мискин каби чолғу куйлари, Чорғоҳ I-IV, Баёт I-IV, Баётий шерози I-V, кўча боғи I-II, Гулёр Шахноз I-V, Сегоҳ, Дугоҳ- Хусайн I-VII, Тошкент Ироғи ва яна шуларга ўхшаш бошқа ашула йўллари Фарғон-Тошкент макоми йўлларига мансубдир. Бинобарин, Фарғона-Тошкент маком йўллари таркибида бир қисмли намуналардан тартиб, то беш-етти қисмдан иборат туркум асарлар намоён бўлади. Ушбу макомларнинг яна бир ўзига хос томони шундаки, улардан водийда таркиб топган ашула, ялла, катта ашула жанрларининг оҳанг-куй хусусиятлари ҳамда дойра усуллари ўзининг ёрқин ифодасини топган. Анъанавий ижрога кўра бу турдаги макомларнинг чолғу куйлари яқка соз-дуторда, танбурда, ғижжакда ёки танбур, дутор, най, ғижжак, дойра чолғуларидан иборат ансамбл шаклида чалинган.

“Фарғона-Тошкент маком чолғу йўллари” халқимизнинг севимли куйлари бўлиб, уларни “Насрулло I-IV”, “Муножот I-V”, “Ажам ва унинг тароналари”, “Мискин I-V”, “Сегоҳ I-III”, “Мушкулоти сегоҳ”, “Сайкал I-II”, “Мирзадавлат I-II”, “Мушкулоти дугоҳ”, “Чўли ирок”, “Чорғоҳ”, “Сурнай ироғи”, “Сурнай дугоҳи”, “Сурнай ушшоғи” каби куйлар ташкил этади. Туркумдаги таркибий қисмлар рим рақамлари воситасида (“Мискин I”, “Мискин II”, “Мискин III” ва ҳоказо) ажратилади. Баъзи туркумларда махсус номлар ҳам учрайди. Масалан, “Мискин I-V” чолғу туркумининг III қисми “Адоий”, IV қисми “Асирий” деб аталса Насрулло I-V нинг II қисми “Чапандоз II қисми “Қашқарча”, IV қисм “Тарона ва V қисми “Уфор” деб аталади ва ҳоказо.

Фарғона-Тошкент маком чолғу турлари турли хил халқ чолғуларида ижро этиш анъанаси ҳам мавжуд. Шунингдек, бу куйлар турли вазифаларда чалинади. Масалан, сурнай йўллари халқ томоша ва байрамларида, дорбозлар ўйини ва тўй базмларида, дутор, танбур ёки ғижжак ижролари “уй шароитлари” да ўтказиладиган турли йиғин ва мажлисларда намоён бўлади.

Фарғона-Тошкент маком чолғу куйларининг ижрочилари, одатда, касбий мусикачилар бўлиб, улар бу санъатни устозлардан ўрганадилар. Шу тарзда бу санъатни бизга етказиб берган таниқли созандалар қаторида Абдудодир Исмоилов (най), Аҳмадjon Умрзоқов (қўшнай, сурнай), Ашурали Юсупов (сурнай), Шобарот танбурча, Абдумутал Абдуллаев (танбур), Мухиддин хожи Нажмиддинов (дутор, танбур), Абдусоат Вахобов (дутор), Комилжон Жабборов (ғижжак, дутор, танбур), Максудхўжа Юсупов (танбур), Саиджон Калонов (най), Фахриддин Содиков (чанг, дутор) Ғанижон Тошматов (ғижжак), Турғун Алиматов (Танбур, дутор, ғижжак, сато), Ғуломжон Ҳожикулов (ғижжак) каби маҳоратли ижрочилар номини алоҳида таъкидлаш керак.

Фарғона-Тошкент маком ашула йўллари (чолғу йўллари каби) алоҳида бўлган бир қисмли намуналардан тартиб кўп қисмли ашула туркумларини намоён этади. Айниқса, беш қисмли ашула туркумлари

кўпроқ учрайди. Хусусан, “Чоргоҳ”, “Баёт”, “Баёти шерозий”, “Гулёр шаҳноз” сингари ашула йўллари айнан беш қисмдан иборат туркумли асарлардир.

Фарғона-Тошкент мақом ашула йўллари ўз ижролари билан юксалтирилган мақом ҳофизлари қаторида Шораҳим Шоумаров, Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов, Шожалил ҳофиз, Илҳом ҳофиз, Садирхон ҳофиз, Юнус Ражабий, Расулқори Мамадалиев, Фаттоҳхон Мамадалиев, Орифхон Хатомов каби устоз санъаткорларнинг хизматларини алоҳида таъкидлаш керак. Фарғона-Тошкент мақом йўллари Навоий, Саккокий, Лутфий, Бобур, Машраб, Муқимий ва бошқа мумтоз жанрларнинг шеърлари асосида қуйланади. Мақом йўллари халқимизнинг маданий ҳаёти билан боғлиқ турли вазият ва шароитларда, хусусан, сурнай йўллари тўй-базмларда, халқ томошалари ва сайлларда, дорбозлик кийин ва бошқа тантаналарда ашула йўллари турли йигин кечалари ва кундузи мажлисларда ижро этиб келинмоқда.

Хоразм маҳаллий мусикий услуби

Хоразм мусика услуби-бу шу воҳадаги халқ кўшиқ ва лапарлари, турли маросим, томоша ва ўйин-ракс қуйлари ҳамда дostonчилик, ашулачилик ва мақом санъати каби нисбий мусика анъаналаридан ташкил топади. Ўзбек мусикасининг таркибий қисми бўлган Хоразм мусикаси айни вақтда ўзгача тароватга эга бўлиб, унинг маълум даражада туркман ва озорбойжон мусикасига яқинжihatлари ҳам бoрдир.

Профессионал ижод ҳисобланган мақомлар халқ мусикасини кўпгина жихатларини ўз ичига олганлигига ҳеч шубҳа йўқдир. Бу мураккаб мусика асарларининг ҳозирга қадар халқ орасида ижод этиб келаётганлиги ҳам уларни жуда машҳур бўлганлигини кўрсатади. Шу билан бирга, халқ мусикаси ҳам мақомларга, хусусан, бир қатор тараққий этган шаклда, маълум даражада таъсир кўрсатгандир. Халқ мусикаси мақомларга оила таъсир этганини эътироф этар эканмиз, меҳмонларнинг ҳам халқ ижодига таъсир кўрсатганини ҳам тан олмай бўлмайди. Бунинг учун қуйидаги мисолларни келтириш kifоя. Хоразм халқ қуйларидан “Не кошу юз” – “Рост” мақоми таснифининг бир йўли, “Савти феруз” ҳам “Рост” мақомининг бир йўли, “Гуландоним била” – “Наво” мақоми талқинининг бир йўлидир. “Э, ёр” кўшиги талқин учун хос бўлган ритм тузулишидан иборатдир. Бу Хоразм мусикасининг асоси умум ўзбек миллий мусикасидан фарқ қилади, деган маънони билдирмайди. Аксинча, бу мусика миллий мусиканинг ажралмас бир қисми бўлиб, маълум даражада маҳаллий хусусиятга эгадир.

Хоразм мусикасининг ўзига хослиги унинг анъанавий чолғулариди ҳам намоён бўлади. Масалан, буламон чолғуси бу услубда кенг қўлланилади. Бу бошқа маҳаллий услублар учун хос эмас (яъни буламон

бошқа усулларда учрамайди). Бу соз тут дарахтидан ишланган кичик сурнай шаклидаги чолғу бўлиб, унда якка ҳолда ва ансамбиллар таркибида ижро этиш мумкин.

Хоразм Кавказнинг машҳур тор чолғуси ҳам кенг тарқалган. XIX асрдан бошлаб эса “гармон” чолғуси ҳам қўллана бошлаган. Уни “соз” деб аташди. Бундан ташқари Хоразм мусиқа амалиётида деярли барча ўзбек халқ чолғулари дутор, танбур, гижжак, най, қўшнай ва бошқалар қўлланган ҳолда, дўмбира сози учрамайди.

Хоразм мусиқа услубида ракс ва умуман, ўйин, ҳаракатлари билан боғлиқ чолғу куйлари салмоқли ўрин тутати. Ракс-ўйин куйларни бир неча турларга бўлиш мумкин.

1. Халқ орасида оммалашган рақслар. Уларнинг асосини “Лазги”, “Ганжи қорабоғ”, “Уфори” каби куйлар ташкил этади.

2. Дорбозларнинг ўйин куйлари. Уларни “Елпазаланди, “Уфори Елпазаланди” каби куйлар ташкил этади.

3. Қизиқчи ва масҳарабозларнинг ўйин-куйлари. Бу куйларни Чоқаллок, Азиз, Азизнинг тези, хоразмча, юз бир, от яъни, сурнай йўли каби намуналар ташкил этади. Хоразм ракс ва ўйин куйлари оммавий байрам сайлларда ижро этилади. Ўтмишда эса Хива хонлиги маданиятида ўтказилган халқ сайли кунлари “Хатарли ўйин” номли туркум мазмунида ҳам намойиш этилади. “Хатарли ўйин”да паррандалар ва уй хайвонларининг хатти-ҳаракатлари (масалан, тустовуқ ўйин, от ўйини, қаптар ва бошқалар) ҳамда “Олма териш”, “Кампир”, “Қўқнори” каби маиший сахналар мусиқа жўрлигида комик ҳаракатлар воситасида акс эттирилган.

Хоразм халқ лапарлари ҳақида гапирадиган бўлсак, икки ва ундан ортиқ ижрочиларнинг тарафма-тараф бўлиб куйлашлари, мусиқий айтишувлари воҳа ижодиётининг яна бир ўзига хос гўзал намуналаридан бири ҳисобланади. Лапарлар айтилаётганда раксга ҳам тушиш мумкин, чунки уларда раксбоп усуллар, айниқса уфор усули кенг қўлланилади. Лапарлар бошқа қўшиқлардан воқеабандлиги, диолог шаклда ижро этилиши билан ажралиб туради. Хатто уларнинг бир тури бўлган ўйин лапарларини ҳам икки киши ўйинга тушиб ижро этади. Ёки ўйинчи айтган банднинг нақорати чолғучилар томонидан такрорланиб туради. Одатда уйланиш тўйларида киз узутар кечаси ёр-ёр айтилса, лапар, байт-ғазал, лирик термалар, ўйинлар “қиз окшоми”, “Қизлар мажлиси”, “Қиз оши”, “Лапар кечаси” деб аталадиган, яъни никоҳдан бир-икки кун олдин узатиладиган қизнинг уйида дугоналари йиғилиб ўйин-кулгу қилишганда айтилади. Баъзан ҳашар, тикар, чарх йигирар, пилла терди каби қизлар иштирок этадиган меҳнат йиғинларида айтилади. Одатда лапарларда нақоратлар бўлмайди, уларда савол-жавоб шаклига асосланган шеърый бандлар кўп қўлланилади. Шунини ҳам айтиш керакки, Хоразм мусиқа услубида лапарлар нафақат икки киши томонидан, балки яккагон (асосан

аёллар) томонидан раксга тушиб айтилиши ҳам мумкин. Қуйида мисоллар сифатида келтирилган “Пар девол” ва “Охтараман” каби айтимлар яккахон томонидан қуйланадиган лапарларни келтириб ўтамиз:

“Охтарамандан” Дўстлар айб айламанг,
Биржонажон охтараман.
Чўли майдонлар кезиб,
Вафоли ёр ахтараман.
“Пар деволдан” Пар девола, пардевол,
Пардеволнинг гарди бор.
Яхши кўрган ёримнинг,
Юрагида дарди бор.

Анъанага кўра лапарлар халқ байрами ва сайлларда, тўй маросимларда ва бошқа оммавий тантаналарда ижро этилган.

Хоразмда ашулачилик санъати ҳақида қуйидагиларни келтириб ўтиш жоиздир. Воҳада ашула ижрочилик санъати раванк топган бўлиб, ашулачиларни халқ орасида кўпроқ “ғўянда” деб атайдилар. Ашула жанрининг муҳим жиҳатлари шундан иборатки, у асосан мумтоз шеърят намуналарига асосланади. Қуй оҳанглари эса кўшиқ ва лапарларга нисбатан кенг ривожланган бўлиб, овоз қўлами (диапазон) бир октава ва ундан ортик бўлади. Хоразмда “Сувора” номи билан маълум ва машҳур ашула туркумлари мавжуддир. Сўзи форс-тожикча бўлиб, “отлик” маъносини билдиради. Устозлар “Сувора” ашула йўлларини от туғидан ҳосил бўладиган турли ритмик тузилмадаги усуллар ва уларнинг асосланган қуйларни ифодалайди, деб таъкидлайдилар.

Хоразм суворалари Навоий, Машраб, Нодира, Залимий, Огаҳий, Мунис, Аваз Ўтар, Бедил каби шоирларнинг шеърлари асосида айтилади. Хоразмда Сувора ижрочиларининг дидалишма ёки дийдалишма деб ҳам юритиладиган ўзига хос мусобакалари ўтказиб турилади. Бундай мусобакаларда катнашаётган ашулачиларнинг ҳар бир дастлабки (биринчи) ашулачи таклиф этган ашула қуйи асосига янги шеърлар боғлаб, навбатма-навбат қуйлайдилар. Бу ижодий вазифани юкори маҳорат билан бажарган ашулачи дидалашма мусобакасида ғолиб чиқади.

Сувораларнинг машҳур ижрочилари каторида Хожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов, Мадрахим Ёкубов (Шерозий) каби ижрочиларнинг номлари алоҳида ҳурмат билан тилга олинади. Хоразмда сувора ашула йўлларининг икки туркуми машҳур бўлиб, улар қуйидагича номлар билан айtilди:

1. Ўн икки Суворадан иборат Савта суворалар туркуми. Бу туркумдаги ҳар бир Сувора рим раками билан белгиланади. Масалан, Савти Сувора I, Савти Сувора II, Савти Сувора III, ва ҳаказо. Мазкур туркумдаги барча суворалар 6/8 ўлчов вазнидаги дойра усуллари билан ижро этилади.

2.Сувораларнинг яна бир туркумининг йирик шакли суворалар мажмуаси ташкил этади. Бу суворалар туркумидаги ҳар бир Суворанинг махсус номи бўлиб, улар Сувора, Чапандози Сувора, Якпарда Сувора, Хушпарда Сувора, Кажханг Сувора каби аталади. Бу Сувораларда 6/8, 3/4, 3/8, ритм - ўлчовлар ва уларга мувофиқ дойра усуллари қўлланилади. Шунингдек, Хоразмда Суворалардан ташқари яна алоҳида ашула йўллари ҳам мавжуддир.

Эпик асарларни куйловчи ижодкорлар - дostonчиларни халқ орасида турли-туман атамалар билан номлаб келганлар. Дostonчини Хоразмда бахши деб атайдилар. Хоразмда узтоз бахши раҳбарларлигида уч-беш кишидан иборат ижрочилар жамоаси тузилади. Хоразм бахшиларининг бундай ансамбли устоз бахши, бир буламончи, бири ғижжакчи ёки икки буламончи, икки ғижжакчи ёки фақат буламончи ва буламончилар ҳамда фақат ғижжакчи ва ғижжакчилардан иборат бўлади. Шогирдлар булар сирасига қирмайди. Таълимнинг кейинги босқичларида шогирдлар дуторда устоз бахшига жўр бўлишлари мумкин. Бунда ансамбль аъзоларининг сони шогирдларнинг сонига қараб кўп ё оз бўлади. Шуни ҳам айтиш керакки, асримизнинг 30 - йилларидан бошлаб, бир неча Хоразм бахшилари дostonларни тор ва рубобда куйлай бошладилар. Шу мунасабат билан айрим бахшилар ансамбилида ғижжак ўрнига скрипкадан фойдаланиш, ансамблга дойрачи, ҳатто ўйинчи олиб кириш ҳоллари бўлади. Бола бахши ва унинг ансамбли бунга яққол мисол бўла олади. Лекин бу ҳол эпик традиция учун типик ҳодиса эмас.

Хоразм дostonчилиқ мактаби ўз анъаналарига эга бўлиб, у бошқа маҳаллий дostonчилиқ мактабларидан фарқли жиҳатларига эга. Бу фарқлар асосан куйидагилар иборат:

а) Хоразм дostonлари “Очик овоз” услубида куйлаш хусусиятлари билан изоҳланади.

б) Хоразм дostonчилигида чолғу ижрочилар ансамбли қатнашади. Бунда устоз бахши дутор, тор ёки рубобда, қолганлар эса ғижжак, буламон ва баъзан дойра созларида жўр бўлишади.

в) Хоразм дostonлари репертуарини асосан “Ошиқ Ғариб ва Шохсанам”, “Гўрўғли”, “Қунтуғмиш”, “Бозиргон”, “Ошиқ Ойдин” каби дostonлар ташкил этади. Бирок, Хоразм дostonчилигида қахрамонлиқ дostonига мансуб “Алпомиш” намунаси учрамайди. Хоразм дostonчилигининг йирик вақллари қаторида Аҳмад бахши, Бола бахши Рўзимбек Муродов, Қаландар бахшилар номини айтиш керак.

Хоразм мусика услуби дойрасида дostonларни гармонда (созда) ижро этиш анъанаси ҳам мавжуд бўлиб, бунда дostonлар бир бутун яхлит шаклда эмас, балки ундан олинган парчалар ва термалар айтилади. Бундай ижодкорлар бахши эмас, балки созчи деб юритилади. Масалан, Қурбон созчи, Қодир созчи ва бошқалар.

Юкорида баён килинганлардан кўринадикки, эпик асарларни қуйлаш, авлодлардан-авлодга сактаб қолиш ва элга етказишда Ўзбекистоннинг деярли барча ерларида яқка ижрочилик ҳукмрон бўлса, Хоразмда асосан жамоа ижрочилик (ансамбллик бахшилар ижрочилиги) етакчилик қилади. Ижро давомида дostonларнинг шеърӣ қисмлари қуйланса, насрий ўринлари бахшиларнинг ўзларига хос ёқимли овозда сўзланади.

Хоразмда эпик асарларни, улардан олинган парчалар ва айрим термаларни қуйловчи ва айтувчи ижодкорларнинг яна бир турини халфалар деб юритилади. Халфачилик аёллар ўртасида кенг тарқалган. Халфачилик санъати икки хил:

а) ансамблик халфалар:

б) яқка халфалар.

Хоразм халфалари Бухоро-Самарқанд созандалари сингари асосан хотин-қизлар иштироки билан боғлиқ турли йиғин, маросим ва байрамларда қатнашадилар.

Ансамблик халфалар уч кишидан иборат, яъни улар устоз халфа бошчилигида (халфанинг ўзи гармон қалади ва ашула айтади), дойрачи (ашулага жўр бўлади ва ва баъзан рақсга тушади), ўйинчи (рақсга тушади, кайроқ билан ўйнайди, ялла ва лапар айтади, баъзан дойра қалади) бирлашиб тўп, ансамбил ташкил этадилар. Бу тип халфалар халқ дostonларини, улардан олинган парчаларни, тўй қўшиқларини, лапар ва ялларни, ўзлари яратган ёки бошқа ижодкорлар асарларини гармон ва дойра жўрлигида қуйлайдилар. Биби Шоира, Хонимжон халфа, Ожиза, Анаш халфа, Назира Собирова, Онажон Сафарова қабилар шундай халфалардандир.

Яқка халфалар дoston ва қўшиқларни созсиз ижро этадилар. Улар дostonларни ёдаки ёки қўлёзма ва китобдан қироат билан бадий (ёқимли оҳангда) ўқиш. “Ёр-ёр”, “Келин салом”, “Муборак” қабӣ тўй қўшиқларининг қиройли ижро этиш билан шуҳрат қозонганлар. Бу жиҳатдан улар ўтмишда хотин-қизлар орасида китобхонлик (қиссахонлик) қилган отин ойиларга ўхшаб қетадилар. Розия Матниёз қизи, Саодат Худойберганова, Пошша Сайидмамат қизи, Анбаржон Рўзиматова, Аноржон Раззокова қабилар шундай халфалардандир. Ансамблик халфалар тўй ва тантаналарга иштирок этсалар, яқка халфалар тўю тантаналардан ташқари мотам маросимида ҳам иштирок этадилар. Мотам қунларида “Иброҳим Адҳам”, “Бобо Равшан” қабӣ дostonлар қироат билан ўқилган.

Халфалар маҳаллий халқнинг барча тўй ҳашамларида, турли маросимларда, аёллар йиғинларида ва байрамларда қатнашадилар, тўй ва маросимларни бошқарадилар. Халфачилик жозибали ва навқирон аёллар санъати сифатида Хоразм воҳасида шу қунларда ҳам кенг давом этмоқда.

Юкоридаги қўшиқ намунали Хоразмнинг машҳур халфаларидан бири – ожиза ижодида мансубдир. Халфанинг тўлик исми аслида Онабиби

Отажоновна (1901-1952) бўлиб, кўзи ожизлиги сабабли халк орасида “Она биби қорий” номи билан танилган. Ожиза эса тахаллусидир.

Бухоро-Самарқанд маҳаллий мусикий услуби

Бухоро-Самарқанд мусика услуби деганда Бухоро ва Самарқанд шаҳарлари ва вилоятларида қарор топган мусикий анъаналар тушунилади. Диёримизнинг қадимий маданият масканлари бўлмиш бу воҳаларда халқ қўшиқлари, ашулалари, чолғу куйлари, қарсак ўйин айтимлари ҳамда касбий мусикага доир дostonчилик, созанда санъати ва мақом намуналари кенг ўрин тутати.

Бухоро-Самарқанд мусика услубининг ўзига хос жиҳатларидан бири унда икки тиллилик, яъни ўзбек ва тожик тиллари анъанасининг намоён бўлишидир. Бу ҳолат шу сарҳадда яшаб, фаолият кўрсатган қўпгина шоирлар, жумладан, Мужрим Обид, Абдулла Мулҳам, Фитрати Зардўзи Самарқандий, Музнийб Шавкатий Каттақўргоний ижодига ўз аксини топгандир. Икки тиллилик анъанаси халқ мусикасида ўзгача шаклларда акс этади. Чунончи, айрим халқ қўшиқларини айни вақтнинг ўзига ҳам ўзбек ҳам тожик тилларида куйлаш мумкин. Одатда қўшиқнинг бандлари ўзбек тилида, нақоратлари эса тожик тилида ҳамда аксинча ҳам бўлади. Бундан ташқари, айрим халқ қўшиқларининг ўзбек ёки тожик тилларида куйлаш имконияти мавжуддир. Шунингдек, фақат бир тилда ё ўзбек, ё тожик тилида куйлаш учун ижод этилган халқ қўшиқлари ҳам учрайди.

Қарсак жанри. Бу ўйин айтимнинг тури бўлиб, у турли хил томоша ва давраларда қўпчилик томонидан ижро этилади. Бунда даврада ҳозир бўлганлар айлана шаклида ўтиришиб, яккахоннинг айтими ва рақсига қарсак билан жўр бўлиб туришади ва нақоратларни куйлашади.

Беш қарсак. Демак, қарсак жанри банд-нақорат шаклида бўлиб, бандларни яккахон (айтимчи) айтади, даврада ўтирганлар эса нақоратларни куйлашади. Қарсак ўйин айтимларининг бир неча турлари мавжуд. Жумладан, қарс, якка қарс, қўш қарс, уч қарс, беш қарс каби номлар билан аталувчи қарсак турлари бор.

Созандачилик мактаби. Бухоро-Самарқанд мусика услубида созандачилик мактаби ва санъати ҳам шаклланган бўлиб, у аёллар ижоди билан боғлиқдир. Созанда бу яккахон-айтимчи бўлиб, у қўлида қайроқ ёки занг (қўнғирокча) билан рақсга тушиб, қўшиқ бандларини куйлайди. 2-3 аёлдан иборат дойрачилар дастаси эса нақоратлар билан жўр бўлиб туради. Демак, созанда дастаси (ансамбил) да жами 3-4 аёл яккахон созанда, дойрачи, нақоратчи, катнашади.

Анъанага кўра, созанда дасталари ўз санъатини фақат хотин-қизлар даврасида ўтказиладиган йиғин, тўй ва турли байрамларда намоиш этади. Уларнинг репертуари ўзбек ва қўпроқ тожик тилида бўлган қўп қисмли ўйин-айтим туркумларидан иборат бўлади. Шунингдек, айрим айрим

қўшиқларни ҳам ўзбек, ҳам тожик тилларида қўйлаш анъанаси мавжуд. Одатда созанда ўз айтимини вазн, лекин тантанаворлик руҳи билан суғорилган “Тўй муборак” қўшиғи билан бошлайди. Сўнгра аста жадаллашиб боровчи ракс-ўйин айтимлари бирин кетин, тўхтовсиз ижро этила бошланади.

Дойрачилар ҳам накоратлар билан, ҳам усуллар билан жўр бўлиб туришади, баъзан эса туркум давомида икки хил тузилишга эга ритмларни ўзаро муносиб ижро этадилар.

Хозирги пайтда созанда дostonларида рубоб ва хатто акардеон ҳам қўллана бошланди.

Мавриги жанри. Мавриги — кўп қисмдан иборат ўйин-айтимлар туркуми бўлиб, унинг ижросида уч ва ундан ортик касбий хонандалар ва 1-2 ўйинчи (раккос) лар иштирок этади. Мавриги асосан эркаклар томонидан айтилади ва ракс-ўйинга тушилади. Жўрсиз сифатида фақат дойрадан фойдаланилади. Аммо бу созни чертиш учун махсус дойрачилар таклиф этилмайди. Балки уни хонанда-ашулачи чертади. Демак, хонандалар бир вақтнинг ўзида ҳам ашула айтиб, ҳам дойра чертиб, ўзларига жўрвоз бўладилар. Мавриги айтимларида икки тиллилик анъанаси намоён бўлиб туради, яъни туркумдаги ашула қисмлари ўзбек ва тожик тилларида қўйланади. Маврихонлик асосан Бухоро ва шу вилоятнинг айрим туманларида тарқалган бўлиб, турли давра ва базмларда ижро этилади. Бунда “яккахон кўпчилик” (бандчи-накоратчи сингари) бўлиб айтиш ҳамда ялпи жамовай (хамма хонандалар биргаликда) тарзда қўйлаш турларига кенг ўрин берилади. Мавригида икки ва ундан ортик қисмлар бўлиб, улар бирин-кетин ижро этилади. Дастлабки қисм вазминрок руҳда бўлган “кириш” вазифасини бажаради. Кейинги қисмларга ўтилгани сари ритмлар кучайиб, ўйин-айтимлар жадаллашиб боради. Шу сабабдан ҳам бундай туркумларда ракс усуллари асосий ўрин тутди.

Дostonчилик табиати ва бахшилар шахси шу даражада мураккабки, уларга бир томонлама ёндошиш ва бир нуктаи назардагини баҳо бериш мумкин эмас. Бахшилар умумий гоёвий йўналиш, синфий мансубият, кенг маънодаги репертуар бирлиги, ижро ва қўйларнинг ўхшашлиги, дostonчиликнинг асрий анъаналари жиҳатидан умумийликка, бирликка эга бўлсаларда, ҳар бир дostonчи ёки дostonчилар гуруҳига хос поетик йўл, услуб, репертуар характери, ижро усуллари билан бир-биридан фарқ ҳам қиладилар. Бошқача қилиб айтганда, умумлашган пухта эпик анъана дойрасида маълум бахши ёки бахшилар гуруҳига хос индивидуал ижодий хусусиятлар, йўллар, услублар ўзгачалиги, устоз-шогирд муносабатлари, ҳудудий айримлиқлар мавжуд. Бундай фарқларни кўрсатиш учун Ҳоди Зариф фолклоршуносликда дostonчилик (бахшилик) мактаблари ибораларини қўллаган ҳамда Буланғур ва Кўрғон дostonчилик мактаблари вакилларининг шажарасини тузиб чиққан эди. Кейинги текширишлар ва экспедициялар давомида яна катор дostonчилик мактаблари аниқланди.

Юртимизда бу мактаблар Булунгур, Қўрғон, Хоразм, Шаҳрисабз, Нурота, Нарпай, Шеробод, Қарши, Пскент каби етакчи бахшилар етишиб чиккан жойлар номлари билан аталади.

Булунгур дostonчилик мактабида “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Юсуф билан Аҳмад”, “Рустамхон”, “Гўрўглининг туғилиши”, “Жаҳонгир” каби қахрамонлик дostonлари етакчи ўрин тутати. Жўрнавоз соз сифатида дўмбира сози қўланилади. Амин бахши, Чинни шоир, тавбузор шоир, Қурбонбек шоир, Йўлдош-булбул, Йўлдош шоир, Қўлдош Суяр каби бахшилар бу мактабнинг ўтмишдаги (XIX аср) йирик намояндаларидир. Фозил Йўлдошев ўғли (1872-1955) бу мактабнинг сўнгги йирик вакилларида бири эди. Қўгон дostonчилик мактабида ҳам “Алпомиш” дostonи ижро этилган бўлса-да, бироқ унда ишқий романтик дostonларга (жумладан, “Тулнор пари, “Қундуз билан Юлдуз”, “Ойсулув”, “Қунтуғмиш” ва бошқалар) га кўпроқ эътибор берилати. Қўрғон дostonчилик мактабининг ўтмишидаги йирик вакиллари қаторида Ёдгор Лафас, Мулла Тош, Мулла Ҳолмурод, Жуманбулбул каби бахшиларни айтиш керак. Эргаш Жуманбулбул ўғли (1868-1937) ва Пулкан шоирлар (1874-1941) бу мактабнинг йирик намояндалари эди.

Бахшилар репертуарининг ҳажми ҳам бир хил эмас. Одатда оддий бахшилар беш-ўнта дoston билганлар. Шунда ҳам бир-икки дostonни яхши қуйлаганлар. Энг қобилиятли, талантли, юксак ҳофиза қувватига эга бўлган ижодкорлар репертуарида ўттиз-қирқ ва ҳатто ундан ортиқ дostonлар билган. Эргаш шоир, Фозил шоир, Ислom шоирлар шундай дostonчилардан эдилар. Улар бир қатор эпик асарларни эл орасида қуйлаб келишда ва бундай намуналар фольклоршунослар томонидан ёзиб олинган пайтда шу даражада дostonчилик маҳоратини намойин қилганларки, бундай дostonларнинг қўпчилиги уларнинг номи билан абадий муҳирланиб қолди. Масалан, “Алпомиш” деганда беихтиёр қўз ўнгимизда Фозил Йўлдош ўғли, “Равшан” деганда Эргаш Жуманбулбул ўғли, “Орзуғул” деганда Ислom Назар ўғли намoён бўлади. Фавқулотда хотира қудратига эга бўлган импровизатор қуйчилар етмиштacha халқ дostonини қуйлаб келганлар. Давримизнинг атоқли дostonчиси Пулкан шоир ва унинг репертуари бунга яққол мисол бўла олади. У етмишдан ортиқ дostonни ёд билар эди. Ҳар бир дoston икки-уч минг сатрдан тортиб ўн-ўн беш, ҳатто йигирма минг мисрагача шеърни, қарийб шунча прозоик қисмини ҳам ўз ичига олишини ҳисобга олсак, халқ бахшиларининг салоҳияти, ҳайратомуз ёдлаш ва эсда саклаш қобилияти, ижод қилиш қудрати ўз-ўзидан аён бўлади.

Энди Бухоронинг олти макоми ҳақида фикр юритсак. Шашмақом бу олти маком дегани бўлиб, у қуйидаги олти мақомдан ташкил топади.

1. Бузрук макоми.
2. Рост макоми.
3. Наво макоми.

4. Дугоҳ макоми.
5. Сегоҳ макоми.
6. Ирок макоми.

Маком аслида арабча сўз бўлиб, “ўйин”, “жой” маъноларини англатади. Мусикада эса “парда” маъносини билдиради, яъни торли чолғулардаги соз пардаларини билдиради.

Олти макомнинг ҳар бири ўзига хос товуш-пардаларга эга бўлиб, бу пардалар асосида бастакорлар чолғу куй ва ашула йўлларини яратадилар. Бинобарин олти макомдаги ҳар бир маком икки йирик бўлимдан - чолғу ва ашула йўлларидан иборатдир. Бундай асарларни эса. “устоз-шогирд” мактабида таҳсил кўрган касбий чолғучи ва ашулачи ҳофизларгина маҳорат ва малакали ижро эта оладилар.

Касбий чолғулар орасида танбур торли-чертма сози кенг қўлланилади. Бу созда ноксимон ўйма коса ва унга уланган даста бўлиб, тут ёғочидан тайёрланади.

Танбурда торларнинг сони учтадан олтитагача бўлиши мумкин. Аммо ҳозирги давр ижрочилик амалиётида кўпроқ уч симли танбур қўлланиши одат тусига кирди. Танбурнинг торлари кўрсатгич бармоқка кийиладиган нохун ёки табиий тирнок воситасида чертиб чалинади. Унда маком ва маком йўлидаги бошқа йирик чолғу куйлари ижро этилади. Ҳамма ҳофизларга жўрнавозлик вазифаси бажарилади. Шунингдек, Бухоро мусика амалиётида танбур, най ва дойра созларидан иборат чолғу ансамбили анъанавий тус олган.

Домла Ҳалим Ибодов, ота Жалол Носир, Ота Фиёс Абдугани Ҳожи Абдулазиз Расулов, Леви Бобохонов, Юнус Ражабий каби устозлар олти маком туркумининг маҳоратли ижрочилари эдилар. Чунки макомларнинг ашула йўлларини устоз ҳофизлар куйлашади. Уларда қўлланган мумтоз шеърят намуналарида эса икки тиллилик анъанаси намоён бўлиб туради. Яъни маком ашула йўлларида аруз вазнига асосланган ўзбек ва тожик шеърларининг қўллаш мумкин. Шу боис ҳам ҳозирда шашмакомнинг Тожикистонлик ҳофизлар тожик тилидаги шеърят намуналари асосида куйлайдилар. Бунда, айниқса, Навоий, Лутфий, Саккокий, Машраб, Бобур, Муқимий сингари шоирларнинг шеърлари кенг қўлланилади.

Самаркандлик машҳур ҳофиз ва бастакор, Ўзбекистон халқ артисти Ҳожи Абдулазиз Расулов (1852-1936) танбур ва дутор чертиш ҳамда ашула айтиш йўлларининг мукаммал эгаллаган санъаткор эди. Унинг ижрочилик бисотида (репертуарида) икки юздан зиёд ашула ва чолғу куйлари бўлиб, бунда ҳофиз ашула йўлларининг Бухоро-Самарканд анъанасига оид ўзбек ва тожик тилларида куйлаган. Шу билан бирга Ҳожи Абдулазиз Расулов нафақат Бухоро-Самарканд мусика услубини, балки ўзбек мусикасига доир бошқа маҳаллий анъаналарни ҳам ижодий ўзлаштира олган санъаткордир.

Хусусан, Бухоро-Самарканд ҳофизлари маком йўлларини танбурда жўрнавозлик қилиб айсалар, Ҳожи Абдулазиз Расулов бу ўринда дуторни

хам қўллайверади. Маком ижрочиличига дутордан фойдаланиш амалиёти эса Хоразм ва Фарғона-Тошкент мусика услубларига қўпроқ хосдир.

Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий мусикий услуби

Сурхондарё-Қашқадарё мусика Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари худидида шаклланган барча мусикий бадий анъаналар тушунилади. Бу анъаналар меҳнат айтимлари, мавсумий-маросим қўшиқлари, чўпонлар ижоди, бахшилар санъати ва халқ ижодига оид яна қўлаб қўшиқ ва чолғу куйларидан ташкил топади. Шуни айтиш керакки, мусикий анъаналарнинг келиб чиқиш негизлари қадимий даврларга таалуқли бўлиб, улари турли вазиятларда, жумладан, халқнинг турмуш-тарзи билан боғлиқ турфа кўринишларда, меҳнат жараёнларида, оилавий шароитда ўтказиладиган урф-одат ва маросимларда, оммавий сайл ва тантаналарда юзага келади.

Сурхондарё-Қашқадарё худудларида яшовчи маҳаллий аҳоли узок даврлардан буён чорвадорлик ва деҳқончилик билан шуғулланиб келади. Шу боис ҳам бу ерларда меҳнат жараёнлари билан боғлиқ айтим ва чўпон куйлари жуда қўлаб ижод қилинган. Халқ мусикаси намуналари эса дастлаб истеъдодли шахслар томонидан яқка ёки жамоа иштирокида яратилиб, сўнгра эл орасида оғиздан-оғизга ўтиб оммалашади. Шу тарзда асрлар давомида куйланиб келинаётган меҳнат қўшиқлари бизга қадар халқ хотирасида ва меҳнат амалий тажриба фаолиятида сакланиб келинади. Бундан ташқари, мавсумий маросим, оммавий байрам ва халқ сайллари (масалан наврўз байрами, лола сайли ва бошқалар) қўшиқлари ҳамда қарсак ўйин айтишлари ва яна қўлаб халқ қўшиқ куйлари ўтмишдан бизнинг давримизга мерос бўлиб қолди.

“Шалола” фолклор-этнографик ансамбли Сурхондарё-Қашқадарё халқ мусика анъаналарини атрофлича ўрганиб, уларни қайта тиклаётган ҳамда сахна маданияти орқали тарғиб қилаётган ижодий жамоадир. Ансамбль бой репертуарга эга. Хусусан, ансамбль (даста) иштирокчилари меҳнат қўшиқлари (“Майда-майда”, “Хўп хайда”) мавсумий маросим айтимлари (“Лола сайли” қўшиқлари, “Наврўз қўшиқлари”) ва турли хил ўйин-айтимларини катта иштиёқ ва маҳорат билан ижро этадилар. Шундай қўшиқлардан бири “Арғамчи” деб аталади. Бу қўшиқ турналар учиб келиши муносабати билан куйланади. Узок ўтмишда шундай бўлганки, одамлар турналарнинг қай тарзда учиб келишига қараб йилнинг қандай килишини башорат этганлар. Масалан, турналар барвақт учиб келса, баҳор эрта келади, агар улар пастлаб учса ризк-рўз унумли бўлади, деб умид қилганлар.

Турна десам турумли,
Кенг далага қўнимли.
Турналар учса пастлаб,
Ризкинг келар унумли.

Турна ўзи курумли,
Усти кора, бўйни ок.
Турна учса баландлиб,
Йил келади курумсок.
Турна тилла тарози,
Оби-хавога кози.
Турна мулча юртинга,
Салкин селади ёзи.

Ўзбек халкининг узок ўтмиши давомида турли маросим ва оммавий тантаналар шаклланган бўлиб, уларнинг аксарияти кўхна ҳаётга таалукли. Шундай маросим байрамлардан бири баҳор мавсумида етказиладиган “Лола сайли”дир. Сурхондарё-Қашқадарё мусика анъанасида “Лола сайли” билан боғлиқ кўплаб кўшиқлар ижод этилган бўлиб, улар ҳозирда ҳам қуйланиб келинмоқда. Ана шундай кўшиқлардан бири “Ҳей лола” дир. Лола сайли наврўз байрамининг биринчи кунини ўтказилади. Бу байрамнинг анъанавий ўтмиши шундай бўлган. Маҳаллий аҳоли кенг майдонга йиғилиб, ёшларни лола теримига кузатганлар. Теримчилар кир-адирларга сайр қилишиб, кучок-кучок лола теришган, кўшиқлар қуйлашган. Сўнгра теримчиларнинг белгиланган майдонда кизгин ва тантанавор равишда кутиб олиш байрам – маросими ўтказилган. Бунда карнай-сурнайлар чалиниб, рақсларга тушулган, ёшлик ва гўзаллик рамзи лола кўшиқларда васф этилган. Лола айтимлари ўзининг ёрқин куй оҳанглари ва шўх-ўйноқи дойра усуллари билан шодлик туйғуларини ифода этган. Энди Сурхондарё-Қашқадарё воҳасининг анъанавий мусика чолғулари ҳақида фикр юритсак. Улар узок ўтмишдан буён маҳаллий аҳоли орасида ардоқланиб, ижро этиб келинаётган созлар бўлиб, уларнинг асосан қўбиз, чўпон най ёки ғажир най, сибизик (сибизға), чанг кобуз, дўмбира ва дойра найлар ташкил этади.

Қўбиз торли-камонли чолғу бўлиб, у ўйма коса, ёғоч даста ва икки тордан иборат бўлади. У камон воситасида чалинади. Қўбиз туркий халқлар орасида қадимдан қўлланиб келинган торли-камонли чолғу, товушкаторининг ҳажми бир ярим октавага тенг. Мунгли қўбиз сози ўтмишда халқимизнинг севимли чолғуларидан бири бўлган. Унинг жўрлигида бахшилар дostonларини ҳамда “Ботир куй”, “Чўпони” сингари соф чолғу қуйларни ижро этишган.

Ғажирнай узунасига яъни бўйлама тарзда ушлаб чалинадиган пуфлама соз бўлиб, унинг номи чўл бургути-ғажирдан келиб чиққан. Чунки бу най шу номли бургутнинг канот суягидан тайёрланади. Найнинг овоз ҳажми секета оралиғи билан чекланган. Унда чўпонлар ижоди бўлган “Чўпонча” қуйлари ҳамда подани ҳайдаш ёки уни суғоришга олиб бориш каби меҳнат фаолиятини англатувчи махсус сигнал садолар чалиниб келинган, гоҳо уни “Чўпон най” деб ҳам аташган.

Сибизик (сибизға) – оддий камишдан тайёрланади ва ғажир най каби узунасига ушлаб чалинади. Товушлар дойраси олтилик парзаларини камраб олувчи бу чолғудан ахборот (сигнал) узатиш воситаси ҳам фойдаланилган.

Чангкобуз – махсус тилчали чолғу бўлиб, у темир ёки суякдан тайёрланади. Темир чангкобуз айлана шаклида бўлиб, ўртасидан 7-9 см узинликда пулат тил ўтказилади. Уни чалиш учун чап қўл билан тишларга босиб туриб, айни вақтда ўнг қўлни кўрсаткич бармоғи билан тилчасини тўлкинлантириб туриш лозим. Чангкобуздан барқарор бир асосий овоз ва октава юқорилаб унинг обертон товушлари ҳосил этилади. Ана шу юқори товушлар оғиз бўшлиғидаги ҳаво босими орқали “бошқарилиб”, кварта-квинта ҳажмида бўлган қуйлар чалинади. Бу чолғунинг чалиниши оддий ва оммабоп бўлганлиги учун уни нафақат катталар балки болалар ҳам севиб чаладилар.

Дўмбира сози икки торли чертма чолғудир. У кварта, квинта ёки октавага созланади. Дўмбира дуторга ўхшаш бўлса-да, ундан ўзига хос “бўғик” товуши нисбатан қисқа ва силлик дастаси, икки октавага қадар товушқатори ва бошқа жиҳатлар билан фарқ этади. Ҳозирда асосан Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида кенг жорий бўлиб келаётган дўмбира ижрочилиги икки қўринишда - жўрновоз якканавоз шаклларда намоён бўлмоқда. Хусусан, жўрновоз дўмбира бахшиларнинг дoston ва бошқа турли айтимларида қарор топиб келган бўлса, якканавоз дўмбира амалиёти dostonлар билан боғлиқ. “Бахши куй” ҳамда чўпонлар ижодига оид махсус “Қуйларни судраш”, “Қуйларни йигиш”, “Чўпонча”, “Дўмбира куй”ларни ёлғиз ижро этишда намоён бўлади. У чўпоннинг сеvimли чолғусидир.

Сурхондарё-Қашқадарё мусика услубининг қўшиқлари – халқ оғзаки ижодининг қадимий намуналаридан бирини ташкил этади. Бу турдаги айтимлар инсон фаолиятининг турли жабҳаларида ижод этилган бўлиб, турфа аҳамият қасб этиб келган. Хусусан, бу айтимлар меҳнат жараёнининг бир маромда уюшқоқлик билан бажаришга қўмак бериш қаторида яна меҳнатчи қалбига кўтаринкилик қайфиятини жо қилган, руҳий далда бўлиб хизмат қилган.

Меҳнат қўшиқлари жиддий кўздан кечирилса, уларнинг меҳнат турига қараб ранг-баранг жанрлардан ташкил топганликларининг қўриш мумкин. Мана шу ҳолатдан келиб чикиб биз меҳнат қўшиқларини муайян бир жанр сифатида эмас, балки ўз ичига поетик шакли, мазмуни, ижро усули, шароити, тарзи, ижрочилар таркиби, поетик матннинг мелодик тузилиши жиҳатидан бир-биридан кескин фарқланувчи бир неча мустақил жанрларни камраб олувчи халқ лирикасининг мустақил бир туркуми деб қарашни лозим топдик. Демак, меҳнат қўшиқлари маросим қўшиқлари, севги қўшиқларидан кескин фарқланувчи лирик турга мансуб мустақил жанрлар туркумидан иборатдир.

Ҳозирда бизга маълум бўлган меҳнат қўшиқларини таърифлашга киришар эканмиз, уларга хос қуйидаги таснифий белгиларни алоҳида кўрсатиб ўтамиз:

Меҳнат қўшиқларида жўрсозлик вазифасини бажарувчи мусикий чолғулар қўлланилмайди. Уларнинг куй-оҳанглари кичик овоз (кварта, камрок квинта) дойрасида бўлиб, меҳнат мазмунига боғлиқ шеърӣй тўртликлар асосида яккахон томонидан айтилади. Меҳнат қўшиқларида шеърӣй бандлар олдидан улардан сўнг мустақил нақоратлар деярли қўлланилмайди, аммо банд мисраларига уланиб келувчи махсус такрорӣй сўз иборалар (масалан “Хуш-хуш”, “Турей-турей”, “Майда-майда” ва ҳаказо) қўлланиши пировардида нақоратсимон аҳамият касб этиши мумкин. Ритм воситаси етакчи омиллардан бири бўлиб, “еттилик” бўгин-ритм тузилмаси етакчи ўрин тутди. Айтим қуйларида нутқдан ва сўздан оҳанглар бирламчи аҳамият касб этиши мумкин.

Бажарилаётган меҳнат турига кўра таърифланаётган айтимларни уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- I. Чорвадорлик қўшиқлари.
- II. Дехқончилик қўшиқлари.
- III. Ҳунармандчилик қўшиқлари.

Чорвачилик қўшиқлари аҳолининг чорвачилик билан боғлиқ турмуш тарзи ва меҳнати жараёнида ташкил топган. Уларнинг бизгача етиб келган асосан “Соғим қўшиқлари”дан иборат, яъни бу айтимлар сиғир, бия, туя, эчки каби уй ҳайвонларини соғиш пайтида қуйланади. Соғим қўшиқларининг турли хиллари ва шунга мувофиқ номлари ҳам мавжуд. Масалан, қора молни соғишда “Хуш-хуш” айtimi қуйланади. “Турей-турей” қўшиқлари қуйларни соғиш ва қўзиларни эмизишда айтилади. Бу қўшиқларда ҳам она совликни мадҳ этиш, уни ийдириш учун айтиладиган эркалаш ҳолатлари етакчилик қилади. Масалан:

Эсли қўйим-окилим, турей-турей,

Елкамдаги қокилим, турей-турей.

Шунча қўйнинг ичида, турей-турей

Боғда очилган гулим, турей-турей.

Соғим қўшиқларининг яна бир тури “Чирей-чирей” бўлиб, у эчкиларни соғиш ёки улоқларни эмизиш пайтида айтилади.

Шоҳларинг бор бир минора, чирей-чирей,

Минора қушлар кўнаро, чирей-чирей.

Боланг елиб искасанг-а, чирей-чирей

Қуйинган юрагинг қонара, чирей-чирей

Соғим қўшиқлари бевосита меҳнат жараёнида яратилиб, ана шу жараёнда ижро этиб келинади.

Дехқончилик қўшиқлари ҳам айтимларнинг салмокли қисмини ташкил этади. Уларга оид намуналар эса дехқончиликнинг турли фаолиятлари билан боғлиқ ҳолда ижод қилинган. Жумладан, ер ҳайдаш

пайтида “Қўш хайдаш” қуйланган бўлса, ҳосилни ўриб олишда “Ўрим” қўшиғи, хирмон янчиғида эса “Қўп майда” ёки “Майда-майда” қўшиқлари айтилга.

Майда десам, ҳўп дединг, майда-ё майда,

Сомонини қўп дединг, майда-ё майда.

Майда қилсанг ярашар, майда-ё майда,

Бари жонивор қарашар, майда-ё майда.

Меҳнат жараёнига мансуб айтимларнинг яна бир туркумини ҳунармандчилик қўшиқлари ташкил этади. Бу намуналар асосан чарх (ип) йиғириш тўкиш, дўппи тикиш каби меҳнат вазиятлари билан боғлиқ хотин-қизлар ижоди бўлиб, чорвадорлик ва деҳқончилик қўшиқларига нисбатан кейинроқ шакллангандир.

Ҳунармандчилик қўшиқларининг энг кейинги қатламларига мансуб баъзи айтимларда танилган жанр микёсидан четга чиқиш ҳоллари ниҳоятга кучайганлигини кузатиш мумкин. Масалан, “Чарх” айtimi ялла хусусиятлари билан суғорилганки, натижада у меҳнат жараёнидан қўра қўпроқ рақс ўйини билан ижро этилиши табиийроқдир.

Чархим таноб ташлайди, ўйнаг ёр ўйнанг,

Бир балони бошлайди, ўйнаг ёр ўйнанг.

Одатда шу каби айтимлар сахнавий ижро шакли учун мўлжалланган бўлса, унда дойра ва бошқа жўрсиз чолғулар қўлланилади.

Ўзбек деҳқони ер ҳайдаганда, уруғ сепганда, ҳосилни йиқганда ва аравада ташиганда, хирмон янчганда қискаси, барча меҳнат жараёнида қўшиқ яратган ва уни қуйлаб келган.

Ўзбек фольклоридаги маросимга алоқасиз эпик жанрлардан бири ва энг йириги дoston ҳисобланади. Дoston асосида ҳаёлий уйдурма ётадим, конкрет ўтмиш воқеалари тасвирланадими, бундан катой назар, асар халқнинг қаҳрамонона ўтмиши сифатида ташкил қилинди.

Сурхондарё-Қашқадарё мусика услубининг муҳим қисмини дostonчилик анъаналари ташкил этади. Дostonлар таркибида насрий ва назмий қисмлар бўлиб, улар мазмунан ўзаро муштарақ бўлади. Жумладан “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Авазхон” каби дostonлар шундай қўринишга эгадир.

Воҳада дoston ижрочиларини юзбоши, шоир ёки баҳши деб юритадилар. Баҳшилар санъатида сўз устаси, қўшиқ қуйловчиси ва соз (дўмбира) чалувчиси бирлашган бўлади. Баҳшилар дostonларининг насрий қисмларини маҳорат билан водий сўзлаб, ҳикоя этсалар, шеърый бўлақларини қўшиқ шаклида қуйлайдилар ва бунда дўмбира созидан жўровозлик сифатида фойдаланиладилар.

Сурхондарё-Қашқадарё мусика услубида дostonчилиқнинг икки йирик маркази вуҷудга келган. Бу Шаҳрисабз ва Шеробод дostonчилиқ мактабларидир. Абдулла Нурали, Ислom Назар ўғли қабилар Шаҳрисабз дostonчилиқ мактабининг йирик намояндалари бўлса, Шерназар Бекназар

ўғли, Мардонкул Авлиёкул ўғли, Умар Сафар ўғли, Нормурод бахшилар эса Шеробод дostonчилик мактабининг машхур вакиллари дир. Бахшилар дoston ижро этаётган пайтида махсус “бўғик овоз” билан куйлайдилар, ҳамда дўмбира созидан ўзларига жўровозлик киладилар. Бўғик овозда куйлаш эса дostonларни ижро этиш учу асос этиб олинган анъанавий услуб бўлиб, бундай куйлаш учун бахшиларда махсус ижровий малакалар хосил этилади. Бахшиларни тарбиялаб етиштиришда “устоз-шогирд” мактаби қўлланилади. Бу шундай мактабки, унда бахши бўлиш истагида талабгор устоз-бахшига ўқувчи шогирд тушади. Шундан сўнг у қўп йиллар (5-10 йил) давомида овозда куйлаш, дўмбира чертиш каби ижрочилик мактаблари билан бирга яна “Алпомиш”, “Авазхон”, “Тўрўғли” каби дostonларни ёд олади, уларни айтиб бериш услубларини ўрганади.

Дostonларни ижро этиш мавсуми асосан кеч кузда, қишлоқ дехкончилик билан боғлиқ йиғим терим ишларини тугатгандан сўнг бошлаб, то эрта бахорга қадар давом этади. Одатда бахшилар маҳаллий аҳоли томонидан махсус уюштирилган дostonчилик кечаларини ўтказиш учун қишлоқ хонадонларидан бири таклиф этилган. Бу хонадонга маҳалла ахли, қўни-қўшнилари ҳам йиғилиб, бахшининг дoston ижроларини тинглашган. Бундай кечалар бир неча кунгача давом этиши мумкин бўлган. Бундан ташқари, бахшиларни оилавий байрами, тўй маросимлари ва бошқа тантаналарни ўтказишга ҳам таклиф этганлар.

Дostonларни куйлаш қондаларига қўра, аввал термалар куйланади. Терма бирор-бир дoston ижросидан олдин бахши томонидан куйланилган айтим бўлиб, бунда бахши ўз бисотидан қискача таърифлайди ва шу тарика тингловчиларга қарата “Қай дostonдин айтигин” деб мурожат этади. Тингловчилар тинглови, хошиш-ихтиёри ҳам сабаб бўлиб, бахши ўз репертуаридан бир дoston куйлай бошлайди.

3-БОБ: ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЧИЛИК ИЖОДИЁТИНИНГ МУСИҚИЙ-ШЕЪРИЙ ВА УМУМНАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Жаҳон мусика тарихидан аёнки, қўшиқлар қадим замонларда маълум уруғ, қабила ёки элатнинг ижодий фаоллиги маҳсули сифатида юзага келган ҳамда асрлар давомида муайян ўзгаришлар билан сайқал топган. Илмий ибора билан айтганда, халқ қўшиқлари инвариант-вариант диалектик бирлиги асосида бизнинг давргача яшаб келган. Мазкур сифатлар халқ миллий маънавий мерос кадриятларини авлоддан-авлодга анъанавий тарзда оғзаки ижод оркали етказиб беришда муҳим ўрин тутиб келган.

Ўзбек миллий мусикасининг ажралмас таркибини ташкил этган халқ қўшиқчилиқ ижодиётида кўп асрлик мусикамизга хос парда-оҳангларини ҳамда уларнинг бармоқ вазнли шеърлар билан муштарак келишини кўрамиз. Бу ижодий жараёнда айниқса асрлар давомида муқимлашган оҳанг тузилмалари аҳамиятли омил сифатида юзага чиқади. Шу боис мусиканинг “жон томири” (4.6-54 б.) бўлган оҳанг хусусидаги таянч ҳолатларни белгилаб оламиз:

- оҳанг бу икки-уч товушдан ташкил топган ва хиссий ифодавийлик касб этувчи куй айланмаси (2.43; 4.6; 3.10, 96 б.);

- бинобарин, оҳанг мусикада товуш тузилмаларининг энг кичик бирлиги ҳамда илк семантик асоси (2.7; 2.8; 2.9; 2.40; 2.77; 3.6-54 б.);

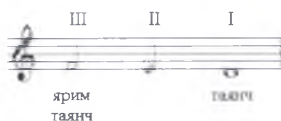
- оҳанг-халқ мусика ижоди учун “муҳим асос бўлган куй манбаидир” (4.6-54б.).

Ўзбек мусикашунослари халқ мусикасида асрлар давомида қўлланиб келинаётган бир қатор муҳим оҳанг асосларини аниқлаганлар (2.32; 2.43; 4.6, 58-59 б.). Ушбу оҳанглارнинг айримларига ҳатто образли тавсифлар ҳам берилган. Масалан, “сўрок оҳанг” (2.32), “мунгли оҳанг”, “дил ёзди оҳанг” (4.6-96 б.), “ёр-ёр формуласи” (3.17-165 б.), “ёр-ёр андозаси”, “сўздош оҳанг” (2.43) каби иборалар шулар жумласини ташкил этади. Ҳар бир оҳанг андозаси маълум вазият ёки шароит юзасидан хотирага олинади ва инвариант-вариант бирлигида ўзининг жонли ифодасини топади. Бу жараёнда оҳанг қурилмалари муайян сўз бўгинлари билан уйғунлашуви асносида хилма-хил кўринишлар касб этади. Ушбу ҳолатларни диссертациянинг иккинчи бобида қайд этилган таснифимиз тартибига мувофиқ тавсиф этиш мақсадга моликдир.

Оилавий маросим қўшиқларининг умумназарий масалалари

Ўзбек этномусикашунослигида эришилган натижалардан маълумки, асрлар давомида анъанавий ўтказиб келинаётган оилавий маросим айтимлари ўзгармас оҳанг андозалари асосида амалга оширилади (2.40:-17-18 б.). Бу ўринда айниқса, кичик терция қобиғидаги оҳанг инвариантининг

аҳамияти алоҳида таъкидланади (2.43-17, 4.6-54-57 б., 3.10-96-98 б.). Ушбу андозани мутахассислар “Ёр-ёр” формуласи ёки андозаси деб ҳам аташади (2.4, 4.16). Сабаби, мазкур оҳанг тузилмаси никоҳ тўйи маросимларида кенг ўрин тутишидадир. Қуйида мазкур андозанинг қуйи чизмасини келтирамиз:

Ўзбек анъанавий қўшиқчилик ижодиётида мазкур андозанинг хилма-хил назира қўринишларини ёзиб олишга муваффақ бўлдик. Жумладан, Сурхондарё-Қашқадарё қўшиқчилик ижодига оид намуналарда ушбу андозанинг Фарғона-Тошкент қўринишига яқин ижролари билан бир қаторда ўзгача зухурларини ҳам кўрамиз. Масалан, Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий услубида ёзиб олинган қуйидаги “Ёр-ёр”да андоза асоси яққол қўзга ташланади. Бунда оҳанг пардаси III-босқич (ре)дан қуйи томон (III-II-I каби) силжиб, I-босқич (си) товушда тўхтам ҳосил қилиши аниқ кузатилади.

Мазкур андозага мисралари тўрт бўғинда келган шеър боғланиши асосида қўшиқнинг ўлчови ва шунга мос ритм ҳаракатлари муайян қўринишга эга бўлади.

Бис – мил - лох деб = 4

Бош – ла – ди - го = 4

Тўй се – ни - ки = 4

Ёр – ё - ра - хо = 4

Тўй се – ни – ки = 4

Ос – то – на – си = 4

Тил – ло – дан – хо = 4

Уй се – ни - ки = 4

Ёр – ё - ра – хо = 4

Уй се – ни - ки = 4

“Ёр-ёр” андозасининг шу каби тўрт бўғинли шеърларга боғланган кўринишларининг қарийб барчасида ўлчов-ритм жиҳатдан шунга ўхшашлик ҳолати қайд этилди. Айни пайтда эса, бармок вазни ўзгаришига боғлиқ андозанинг ўзгача кўринишлари ҳам аниқланди. Буни, масалан, мазкур андоза қўлланган “Келин салом”ларда кўрамиз. “Келин салом” айтимларида ҳам андозанинг асл кўринишига хос аломатлар яққол сезилади. Қуйида келтирилган ҳар иккала “Келин салом” намуналарида оҳанг андозасининг дастлаб иккинчи босқичидан “туртки” олиб, сўнгра III-II-I тарзида қуйи ҳаракатини кўрамиз. Тўғри, нота мисолларидаги намуналарнинг таянч пардалари ўзаро фарк қилади. Биринчи намунада “до” товушига, иккинчисида эса “ми”га таянилган. Бу ҳол кўриладиган масаланинг моҳиятини ўзгартирмайди, чунки, халқ оғзаки мусиқа ижодиётида инвариант андозаларини ҳар бир халқ вакили ўз қобилияти ва қуйлаш имкониятларидан келиб чиққан ҳолда (вариант) ифода этиши мумкин.

Этибор берилса, оҳанглар андозасининг юқорида кўрилган “Ёр-ёр”лардан ўлчов ва усул-ритм жиҳатларидан фарқ этиши аён бўлади. Бунинг асосий омиллари қаторида шеър вазни юзага чиқади. Филҳол, “Келин салом”ларда асосан етти бўғинли шеърларнинг келиши таянч андозага ўзгача таъсир кўрсатган ва шунга мувофиқ у 4/4 ўлчовидаги ритмик тузилмаларини ҳосил қилган.

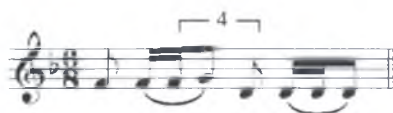
А – тир гул – ни гул кил – ган = 7
 Ик – ки ёш – ни бир кил – ган = 7
 Са – лом, са – лом ке – лин са – лом = 8
 Ав – вал ху – до – га са – лом = 7

Этиборли жойи шундаки, тавсиф этиладиган “учлик” андозаси “Ёр-ёр”ларда умумҳажми кичик секста камровидаги маҳзун товушқаторни юзага келтирса, “Келин салом”ларда эса асосан соф квинта камровидаги товушқатор доирасида ривож топади:

“Ёр-ёр” андозасининг бошқа маҳаллий услубларидан анчагина фаркли кўринишлари Республикаимизнинг кўпгина ҳудудларида ёзиб олинган никоҳ тўйи айтимларида кузатилди. Жумладан, Сурхондарё-Қашқадарё ва Бухоро-Самарқанд маҳаллий услубига хос “Ёр-ёр”да андозанинг II-боскич (ми) товуши ўринда IV-боскич (соль) товуши келиб, натижада кварта сакрамаси юзага келади. Шу билан бирга андозани кейинги ривожини Республикаимиз вилоятларида учрайдиган “Ёр-ёр”лар каби кичик секста доирасида хос ривожланган (Н-2, Н-9, Н-33, Н-58).

Мисол:

Товушкатори

Мазкур “Ёр-ёр”да юқоридаги намунадан фаркли равишда андоза ҳаракати I-боскич товуши (соль)дан туриб юқори кварта сакрамаси билан бошланади, яъни, “d” – “с”, сўнгра асосий таянч “соль”га нисбатан терция товуши бўлган “си – бемоль” (в) орқали келинади. Андозанинг ушбу варианты соф кварта оралиғидаги товушкатор қобиғи билан камралган.

Ёр – ёр

Шилдир шил – дир қо – шим – га сир – гам туш – ди ёр – ёр

си – қил – ма – ган йи – гит – га синг – лим туш – ди ёр – ёр.

Ўз қизини жойига бодом эксин ёр – ёр
Бодом шохи қайрилиб болам десун ёр – ёр
Токчадаги қайчини занг босибди ёр – ёр
Уйда ётган келинни гам босибди ёр – ёр

Шунга якин кўринишни никоҳ тўйи маросимида ўтказиладиган киз ва йигит айтишувида ҳам кўрамиз. Лекин бу ўринда андозанинг мураккаб ривожига ҳам бор. Ушбу айтишувни келин томон бўлган бир киз бошлайди. Бунда қўрилган намуналар орасида илк бор андозага дахлдор бўлмаган “ташки” товуш (соль)га таянилиб, сўнгра андозанинг “с – h – а” кўринишига уланади. Шунингдек, ушбу андоза, аввалги намуналардан фарқли бўлган кичик септима даражасига қадар товушлар уюшмасини юзага чиқаради. Бунга сабаб, мазкур намунада “Ёр-ёр” андозаси хилма-хил парда боскичларида келганлигидир. Биринчи бор у “е – h – а” шаклида келса, иккинчи бор қуйи пардаларда “f – e – d” кўринишда келади. Туркум кўринишга эга ушбу “Ёр-ёр” айтишувининг иккинчи ва учинчи қисмлари ҳам андозанинг шу каби қўлланиши асосида ижро этилади.

Мисол:

Ан – ди – ринг дан че – ча – жон ман – ди – ринг дан ёр – ёр

Андозанинг оилавий маросим айтимларида тутган ўрни бениҳоя катта. Шу жумладан, маълум ўзгаришлар билан келишини “Келин салом”, “Ёр-ёр, ёроне” ва аллаларда кузатиш мумкин (Н-10, Н-17, Н-18, Н-48).

Аёллар мусикий фольклорини илмий идрок этишда “Алла”ларнинг ўрни ҳам аҳамиятлидир. Республикамиз ҳудудлари бўйлаб, 1980 йиллардан бошлаб уюштирилган мусикий-фольклор экспедициялари давомида маҳаллий аҳоли вакиллари ижросида “Алла”ларнинг турли намуналарини тинглаб, магнит тасмаларига ёзиб олишга муваффақ бўлинган. Уларнинг баъзилари маълум бир аниқ ўлчовда ижро этилсада, айримлари ижрочининг ихтиёри ва имкониятидан келиб чиққан ҳолда эркин қўйланади. Ижрочи ўз таъсирчанлигини намойиш этиш мақсадида “Алла”ни ўзи хоҳлаганидек, гоҳ сўзларни чўзиб, гоҳ қискартириб ижро этади. Хусусан, Эшонқулова Муҳаббат ижросидаги “Алла” кварта оралиғида қўйланган бўлиб, товушлар юқоридан пастга ҳаракатланганини кўриш мумкин. Ижрочининг асосий мақсади болани ухлатиш бўлса-да, шу билан бирга ўзининг дард-аламларини “Алла” оркали ифода этади:

Алла

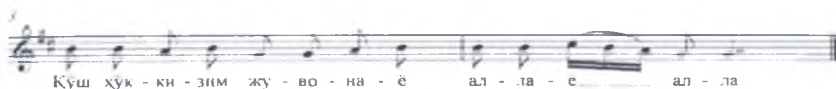

Саидмуродова Марям ижросидаги кейинги “Алла” паст товушлардан (биринчи октава ре, ми, фа) иборат бўлиб, терция оралигида эркин қуйланган. Корасув жамоа ҳўжалигида яшовчи Улуғбердиева Ирисойнинг магнит тасмасига ёзиб олинган “Алла” қўшиғи Тошкент-Фарғона услубида ижро этиладиган “Алла”лар оҳангига хос бўлиб, 4/4 ўлчовда, дойра жүрлигида ижро этилган. Яъни. бу ўринда иккиламчи фольклор таъсири сезиларлидир. “Алла” қўшиғини туманнинг кўпгина кишлокларида ҳам Сурхондарё-Қашқадарё маҳаллий услубига хос ижро устувордир.

Худудда терма шаклдаги “Алла”лар кенг тарқалган. Айримлари маълум аниқ ўлчовда ижро этилса-да, баъзан эркин бадиҳа тарзида ҳам қуйланади.

АЛЛА

Оҳиста

Бундай ижролар сирасига тўй маросими билан боғлиқ “Ўлан”, “Келин салом”, “Ёр-ёр”ларнинг айрим кўринишларини ҳам киритиш ўринлидир

Ёр — ёр

Оилавий маросимларнинг ўзига хос айтим шакллари мотам маросимларида ҳам учрайди. Бунда оғир жудолик мусибат туйғулари “Йиги”, “Йўқлов”, “Садр” айтимлари орқали ўз ифодасини топади. Улар асосан маълум бир ўлчов асосида эмас балки, айтувчининг имконияти даражасида эркин айтилади.

ЙЎҚЛОВ

Ушбу айтимлар шеърий тарзда ҳам айтилиши мумкин. Намуна сифатида куйида мархумнинг маракаларида айтиладиган эркин вазнли айтимлардан бирини келтирамиз.

Қа - ри ўл - са то - воқ - то - воқ ош бў - лур = 11

Ёш ўл - са ба - ланд тоғ - лар паст бў - лур = 10

Мархум агар ёш бўлса, ушбу шеърий айтим парчаси йиғи юкоридан пастга йўналган овозда маросимга катнашаётганларга баланд эшиттирилиб айтилган. Ушбу айтим оҳангида юкоридан пастга қараб йўналган “Ёр-ёр” андозасига яқинлик бор. Бу каби айтимлар асосан якка “гуяндачи” (форсча-сўзловчи, ривоят қилувчи, айтувчи, дегувчи) томонидан айтилган бўлиб, ҳар бир жумла охирида маросимда катнашаётган аёллар ўзларининг “мунгли” овозлари билан айтувчининг сўзларини “тасдиқлаб” туришади.

Мавсумий қўшиқларнинг умумназарий масалалари

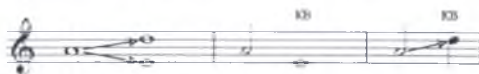
Республикамызда йил фаслларининг турли мавсумларига боғлиқ ижод этилган халқ қўшиқларидан кўплаб намуналарни магнит тасмасига ёзиб олинишга мувоффақ бўлинган. Бу қўшиқлар орасида “Наврўз” қуни, шунингдек, лола гули очилиши, турна учиб келиши, сумалак пишириш каби вазиятларга бевосита боғлиқ айтимлар салмоқли ўрин тутиши маълум бўлди. Булардан ташқари, маҳаллий аҳоли кекса авлод вақлларининг берган маълумотларига кўра, йилнинг ҳар бир фаслига монанд қўшиқлар ҳам бўлиб, улар йил давомида туркумий кўринишлар касб этган. Лекин бу айтимларнинг аксарияти замонавий ўзгаришлар таъсирида аста-секин истеъмолдан чиқиб борган.

Мусикий фольклор экспедициялари давомида ёзиб олинган мавсумий қўшиқларнинг каттагина қисми асосан баҳор фаслига тўғри келади. Бу намуналарда ўзбек халқ мусика ижоди учун хос парда оҳанг тузилмалари қўлланилган бўлиб, уларнинг вариант зухурларида ўзига хос бетақрор жиҳатлар ҳам намоён бўлади. Жумладан, мусикашунос олимларимизнинг тадқиқотларидан маълумки, мавсумий қўшиқларда сакрама оҳанглар кенг ўрин тутди. Ушбу тоифа оҳанглари мусикашунос О.Иброҳимов “даркачи оҳанг” сифатида тавсиф этади (2.40:-29-30). Муаллиф бу ҳақда шундай

ёзади: “Маълум масофа оралигида ахборот (сигнал) узатиш воситаси бўлган “даракчи оҳанг”лар ўтмишда турли вазиятлар билан боғлиқ ҳолда (масалан, ҳарбий мақсадда, хавф-хатардан огоҳ этиш, байрам кунлари, тантаналарни дараклаш, ва ҳоказо) қарор топиб келган (2.43:-30). Ушбу оҳангларнинг аксарияти байрам фасли-бахорни дараклаш мазмуни билан боғлиқ юзага келган эди. . .

Даракчи оҳангларнинг мусикий сифати оҳанг сакрамаларидан кенг намоён бўлиши билан тавсифланади. Бунда сакрамалар даражаси асосан тўрт парда (кварта) оралигини ташкил этади. (2.43:-38-40)

Даракчи оҳанг андозаси кўпинча қуйидаги кўринишда қайд этилади:

Турналар учса пастлаб = 7
 Ризкинг келар унумли = 7
 Турна бўйлик болажон = 7
 Кўкламга тиламчи = 7

Кўриниб турибдики, “Турна келди” кўшиғининг умумий шакли шеър шакли билан узвий боғлиқликда намоён бўлади. Бунда ҳар бир банд олдидан накоратсимон аҳамиятга эга “Аргамчи, гиламчи” сўз оҳанглари такрорланиб туради.

$a + b + a + c + a + d$

Эътиборли томони шундаки, мазкур айтимнинг пардалар товушкаторида нотулик “зинапоя” юзага келади, яъни, иккинчи босқич (ми) товуши ишлатилмайди. Бу ҳол айнан даракчи оҳанг қўлланилганлиги билан изоҳлаб келинганлигини яна бир бор тасдиқлайди (2.38:-30).

“Суст хотин” маросимида айтилган махсус кўшиқда ҳам даракчи оҳанг қўлланилганлигини кўрамиз. Ушбу намунада келган оҳанг андозаси таниқли олим О.Иброҳимов томонидан қайд этилган “Суст хотин” айtimi вариантидан маълум даражада фарк килади (2.43-31 б.). Жумладан, Бойсун, Кизирик ва Музработ туманларида ёзиб олинган “Суст хотин”да андозанинг қуйи сакрамаси худди рисоладагидек келган, яъни:

Ушбу тузилима асосида кўшиқнинг накароти ва унинг таъсирида ритми ҳам гуруҳланади:

Суст хотин, сузма хотин = 3 + 4

Кўланкаси майдон хотин = 8

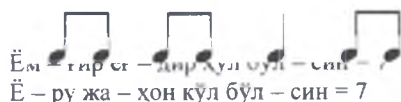

Шу билан бирга андозанинг юкори сакрама кисмида ўзгаришлар ҳам йор, яъни, сакраш нуктаси марказда жойлашган “соль” товушидан эмас, балки, оханг ҳаракати бир поғона силжиб “ля” товушидан юкорига интилади. Шундай қилиб андозага мувофик “соль – до” кварта сакрамаси рнида “ля – до” терция нисбати юзага келади:

намуна

Андозанинг бу кисми, накаротдан фаркли ўларок етти бўгинда дуқимлашган шеърий бандларга мос оханг – ритми билан боғланади:

Ём – гир ет – доғ ҳул ҳул – син –
Ё – ру жа – хон кўл бўл – син = 7

Шундай қилиб, “Суст хотин”да қўлланган пардаларда ҳам иккинчи боскич (ми) товуши келмаслигининг гувоҳи бўлди. Шу билан бирга, ининг пардаларида тусланувчи бешинчи боскич (ля бемол – ля бекор) товуши ҳамда шу ҳолат билан боглик бешинчи ва олтинчи боскичлар нисбатида ортирилган секунда интервали юзага келишини ҳам кўраимиз.

Маълум

қўшиқларнинг ўзига хос луғати бўлган “даракчи оханг” андозасининг гурлича вариант кўринишлари “Лола”, “Ҳей лола”, “Наврўз”, “Сумалак” қўшиқларида ҳам кузатилади. Жумладан, лола хақидаги қўшиқларда қуйи кварта сакрамаси (ўрта ҳаракат) аксинча келади, яъни, қуйи товушдан гуриб, ўртада жойлашган кварта нисбатидаги товушга сакраш рўй беради. Шу асосда “таянч парда товушлари нисбати ҳам ўзгаради:

Схема

Намуна:

“Соль” товуши таянч парда сифатида қарор топгач андозанинг юкори кварта сакрамаси амалга оширилади

Схема:

Намуна:

Мазкур “Лола” айтимида даракчи оҳанг андозаси буткул ҳолда аввалроқ қўрилган намуналардан фаркли равишда, қўшиқнинг накарот қисмида намоён бўлади. Шу ўринда қўшиқнинг ўзгармас такрорий қисми ҳам етти бўғинли тuroкда келган росмана накарот эканлигини ҳам айтиш керак:

Ўсар жойинг далада = 4 + 3

Қўшиқнинг еттинчи бўғинли тuroкда келган бандлари юкори парда товушлари асосида қўйланиши натижасида соль – мисолидай товушкатори юзага келади:

Намуна

I -

“Ҳей лола” қўшиғида ҳам оҳанг андозаси қуйидан юкорига йўналган (соль - до) сакрама шаклида келган бироқ унда андозанинг якуний қисмида келган кварта сакрамаси умуман қўлланилмайди. Бунга, эҳтимол, қўшиқнинг банд шаклида келгани сабаб бўлса керак. Шунга қўра, шеърӣ банднинг дастлабки икки мисраси даракчи оҳанг асосида айтилади, учинчи мисраси қўшиқнинг кичик авжи бўлган юкори $ре^2 - ми^2$ товушларига кадар ривож топади, якуний тўртинчи мисраси эса андозанинг тескари

айланмаси асосида “Ўқилади”. Гарчанд ушбу кўшиқда накарот шакли келмаган бўлсада, бироқ, бу ўринда ҳар бир мисрага уланиб келувчи “Хей ла” такрорий сўзлари ўзига хос шакл муқимлигин юзага келтиради.

Лолачага ишим бор, хей ла = 7 + 3

Кисамда кишмишим бор, хей ла = 7 + 3

Хуллас, даракчи оҳанги ва ўн бугинли (7 + 3) сўз бирикмалари ўзаро уйғунлигида юзага келган кўшиқ шакли шартли белгилар воситасида куйидагича кўринишга эга бўлади:

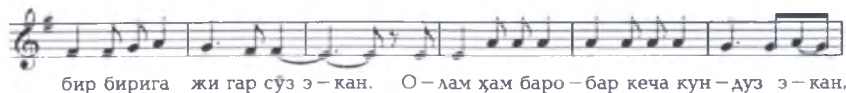
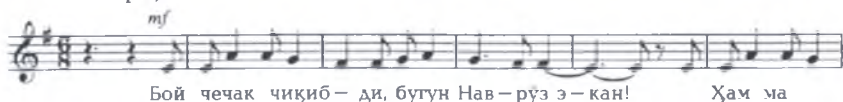
$$a + a_1 + v + a_2$$

Даракчи оҳанг андозасининг нисбатан мураккаб ва ривожланган ҳолдаги кўриниши “Наврўз” кўшиғида кузатилади. Бу ўринда ҳам дастлаб андозанинг тескари айланмаси (яъни, куйидан юқорига кварта ми – ля сакрамаси) келиб, шу асосда кўшиқнинг биринчи шеър банди айтилади:

НАВРЎЗ

Жонлироқ

Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан = 6 + 6
Ҳамма бир бирига жигар сўз экан = 6 + 5

Қўшиқнинг иккинчи банди ҳам дастлабки андоза асосида баён этилиб, ўрта парда (ля-си)ларни мутасхкам ўзлаштиради. Бу пардалар, сейинги (учинчи) бандни юкори парда ($ре^2 - ми^2$) товушларига қадар зивожлантиришда ярим таянч хизматини бажаради. Хусусан даракчи ҳанг андозасининг иккинчи юкорилама сакраш қисми “си” товушидан туриб амалга оширилади ($си_1 - ми_2$) ва шу аснода қўшиқнинг авж ғукталари “забт” этилади, сунгра андозанинг дастлабки қўриниши сайтарилиш билан айтим якунланади.

Демак, мазкур айтимда даракчи оҳанг андозаси шаклан анчагина зивожланган қўшиқ намунасини юзага келтиришда унумли қўлланган бўлиб, унинг уч қисмга эга умумий киффасини қуйидагига шартли акс эттирдик:

A A₁ A₂

$a + a_1 + a_2 + a_3 \quad a_4 + a_5 + a_6 + a_7 + a_8 + a_9 + a$

“Сумалак” қўшиғида андозанинг анчагина жўнлаштирилган, лекин, ўзига хос шакли аниқланди. Жумладан, бу ерда оҳанг андозасида сузатиладиган кварта сакрамаси маълум масофа оралиғида амалга ошганлиги сезилиб туради. Бу товушлар ўрта парда “соль” ва қуйи парда “ре” бўлиб, улар орасидаги кварта сакрамаси ёндош товушлар қўлангани боис “суваб” кетилган.

Бу қўшиқда ҳам ритм тузилмалари шеърнинг сўз бўғинлари асосида бевосита боғлиқ эканлиги аён бўлади:

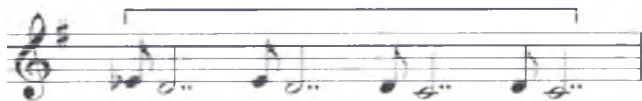
Сумалакни об келинг айланайин, $7 + 4 = 11$
 Тол товоққа соб келин бир тотайин. $7 + 4 = 11$
 Сумалагим қайнайди, сумалагим, $7 + 4 = 11$
 Тонг отгунча қайнайди, сумалагим $7 + 4 = 11$
 Биби фотма овқати бу сумалагим, $8 + 4 = 12$
 Моможоним меҳнати бу сумалагим $8 + 4 = 12$
 Есам яна егим келар сумалагим $8 + 4 = 12$
 Юрагимга дармон бўлар сумалагим $8 + 4 = 12$

Меҳнат қўшиқларининг умуназарий масалалари

Ўзбек халқ ижодиётида меҳнат қўшиқларининг қадимий даврлардан бўён келаётган намуналари ўз кучини саклаб келмоқда. Шундай айтимлар қаторида энг аввало чорвадорлик ва деҳқончилик фаолиятлари билан боғлиқ намуналарни мисол келтириш мумкин.

Чорвадорларнинг меҳнат жараёнига оид қўшиқлари хусусида музикашунос ва филолог олимларимиз қимматли маълумотларни қўлга киритганлар. Бу турдаги халқ ижодида “Соғим қўшиқлари”нинг алоҳида ўрни тўғри таъкидланган. Хусусан, “Хўш-хўш”, “Турай-турай”, “Чирей-чирей” каби аталувчи қўшиқлар тор овоз доираси (кварта - квинта) оралиғида айтилиши ва уларда турли эътиқодлар билан боғлиқ рақамлар ҳам аҳамиятли бўлганлиги қайд қилинади (2.43,22-25; 2.41,76-77).

Республикамиз ҳудудларида, шу жумладан Қорақалпоғистон Республикасида ҳам соғим қўшиқларида меҳнат жараёнини “тасвирлаш”га қаратилган товушлар уюшмасига дуч келамиз. Этиборли жойи шундаки, бу айтимларнинг аксарияти юқоридан пастга қараб поғонама-поғона қуйилиб келадиган парда товушлари асосида намоён бўлади. Бу ҳол эса соғилаётган жониворнинг сути пакир (сут қад) ёки бошқа идишга гўё бир маромда оқиб тушишининг ўзига хос бадиий ифодаси каби таассурот уйғотади. Қизиги шундаки, соғим қўшиқларида аёллар оҳанг лўғати асосини ташкил этган “Ёр-ёр” андозаси ҳам ўзига хос кўринишга келади. Жумладан, “Чирей-чирей” қўшиғида нақаротсимон аҳамиятга эга “чирей” сўзи буткул “Ёр-ёр” андозаси қобиғи ўралган ҳолда ифода этилади. Бироқ, бунда барча соғим қўшиқлари учун хос бўлган ритмик синкопа ҳолати андозага ўзгача хусусият бағишлайди.

Чи – рей, чи – рей, чи – рей, чи – рей

Афтидан, “Ёр-ёр” андозасининг қўлланилиши тасодикий эмас шекилли. Чунки, бу андоза асосан оилавий шароитда ўтказилган маросимларда аёллар томонидан қўлланилиши маълум бўлмоқда. Қора мол, эчки, қўй каби уй ҳайвонларини соғиш билан боғлиқ меҳнат жараёни ҳам асосан оиланинг уй-ҳовлиси ҳудудида, аксарият хотин-қизлар томонидан амалга оширилиши боис мазкур андоза хотирага олинса керак. Лекин шунини айтиш керакки, ушбу андоза асосан “Хўш-хўш”, “Чирей-чирей”, “Турай-турай” каби тақрорий сўзларда келади. Қолган шеърый бандларда эса меҳнат қўшиқларига хос етти ва саккиз бўғинли ритм тузилмаларига асосланган сўздош оҳанглар кенг қўлланилади. Ушбу вазият тавсифланаётган “Чирей - чирей” қўшиғининг давомида яққол кўзга

ташланади. Натижада, “Ёр-ёр” андозасига қурилган накаротсимон тузилма (а) ва сўздош оҳангларга таянган 8-бўғинли тузилма (b)нинг мунтазам алмашилиб келишига асосланган шакл юзага келади.

$$a = b = a_1 = b_1 = a_2 = b_2$$

О – на мо- лим хай – во – ни – мей = 8 “Хўш-хўш” айтимида эса ҳам накаротсимон сўз (хўш), ҳам ораликда келган мисраларнинг барчаси “Ёр-ёр” андозасидан униб чиқишини кузатдик. Бу ўринда андозанинг чизмаси – фа – ми – ре – шаклида бўлиб, унинг вариант ифодаси айтарли мураккаб эмас, кварта ҳажмига қадар (яъни бир поғонага) ўсган холос

Ва ҳ.к.

Хўш - хўш, хўш - хўш, хўш - хўш

Дехкончилик меҳнати билан боғлиқ “Қўш хайдаш”, “Хўп майда”, “Ёрғинчок” айтимларида алоҳида урғуланган сўздош хусусияти оҳангларнинг ўрни катта. Бунинг сабаби бор албатта. Чунки, бундай қўшиқлар воситасида деҳқон “ўзига ва ҳўкизига далда беришни мақсад қилади” ҳамда меҳнат иштирокчилари ҳаракатини ўзаро мутаносиб бўлишига қўмак берган бўлади” (2.43; 25). Хусусан, деҳкончилик қўшиқларида бир товушга баъзан ёндош икки товуш нисбатига таянган ритм еттилиги катта аҳамият касб этади. Шу боис бу қўшиқларда 7-бўғинли шеърлар кенг қўлланилади. “Хўп майда” қўшиғида етти тузилмаси “ре” товуши асосида ҳосил қилиниб кейинги мисрада квартагача, учинчи мисрага келиб эса квинта доирасига етади ҳамда тўртинчи мисра давомида таянч “ре”га қайтиб тушади. Қўшиқнинг накаротида еттилик тузилмалари ритм жиҳатдан янада салабатли тус олади.

Ха – во ёғ - ди ҳўл бўл – ди = 7

Э – шик оч-ган ким бўл – ди = 7

“Қуш хайдаш” кўшиғида дастлабки еттилик тузилмаси () икки тавуш “фа - саль” асосида “ясалиб”, кейинги мисралар давомида квартагача ривож топади.

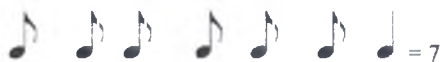

Қуш - га ил - дам юр - ма - санг = 7

Уч - чан - га - тур - тиб кў - я - ман = 8

Дехкончилик кўшиқларининг тор овоз ҳажмида келишини меҳнаткаш асосий кучини меҳнат жараёнига сарфлаб, кўшиқни имкон қадар тежам овозда куйлаши билан изохлаш мантикий кўринади. Шунга мисол қилиб “Ўрмак курдим”, “Ўрмак ҳакида”, “Тоба тошим”, “Урчуғим” ҳақидаги кўшиқларни келтиришимиз ҳам мумкин. Жумладан, “Ўрмак курдим” кварта (до-фа) овоз доирасида “Урчуғим” эса квинта (ми-си) оролиғида жойлашган товушлар асосида айтилади. Дарвоқе, бу намуналарда ҳам еттилик ва саккизлик тузилмалари дастлабки асос сифатида муҳим ўрин тутadi.

Ўр - мак кур - дим боғ - лар - га = 7

Ўр - мак ет - син тоғ - лар - га = 7

Ў - то - вим - тез - рок - бит-син = 7

Биз-чо - пай - лик - ўр - мок -қа = 7

Меҳнат жараёнига боғлиқ айрим кўшиқларда, жумладан, “Тегирмон”, “Гупи”, “Тоба тошим”, “Жун тарокни тарайман” каби кўшиқларда бу турдаги кўшиқларга хас муқимлашган ўзига хос оҳанглар пайдо бўлган. Ушбу оҳанг тузилмаси “Ёр-ёр” андозаси каби кичик терция кабиғида бўлса-да, бироқ, ундан фарқли ўлароқ мазкур тузилма кечик секунда эмас, балки, тавушлар ҳаракати катта секунда + кичик секунда ёки аксинча (кичик 2 + катта 2) нисбатида келади. Мисал. “Тегирмон”, “Гупи” кўшиқларнинг шеърӣй тузилмаси 7 бўгиндан иборат бўлиб, “Тоба тошим” кўшигининг шеърӣй тузилмаси бир оз ўзгарган 8 бўгинли шаклини кўриш мумкин.

Шуниси эътиборлики, меҳнат кўшиқларида аниқланган оҳанг тузилмаси ўзбек халқ мусика ижодидаги машҳур “Яллама ёрим” ялласини эслатади:

Дастлаб, бу каби қўшиқларнинг шеърий тузилмаси кичик терция кобигида келиши асосини “Яллама ёрим” қўшиғи негизда яратилган (вариантлашган шакли) деб қаралган эди. Бирок, назаримизда, меҳнат қўшиқларининг шеърий тузилмасини ритмик жиҳатдан 7 бўгиндан иборатлиги, кичик терция кобигида келишини ҳамда бир эмас, балки бир неча қўшиқда шу хусусиятларни намоён бўлишини, шунингдек, “Яллама ёрим”ни меҳнат қўшиқларидан кейин вужудга келганлигини эътиборга олиб, “Яллама ёрим” қўшиғи меҳнат қўшиқлари асосида яратилган деган тахминга келинди.

Турли мавзули қўшиқларнинг умумназарий масалаларни

Бу турдаги қўшиқлар маълум маросим ёки муайян вазиятларга бевосита боғлиқ бўлмаганлиги сабабидан уларда баён этилган мавзулар нисбатан эркинлиги билан ажралиб туради. Мавзу хилма-хиллиги, ўз навбатида, парда – оҳангларида бой тасвирий воситаларни юзага келтиради. Инчунин, қўшиқ оҳангларида аввалги бўлимларда қўрилган андозалар билан бирга яна сўздош ва турли хусусиятли тузилмаларнинг қўлланилиши маълум бўладики, бунда халқ донишмандлиги, бадий топқирлиги ўз ифодасини топади. Қуйида таҳлиллари акс эттирилган намуналар фикримизга ёрқин далилдир.

“Токка чикайлик” қўшиғида, хусусан, сўздош оҳанглар асосида гўё баландликка (токка) чиқиб, яъни пастга қайтиб тушиш ҳаракати бадий инъикосини топган. Қўшиқнинг таянч пардаси —“до”дан туриб юқарига йўналган сакрама юзага келади сўнгра, ортга қайтиш ҳолати қуйи секвенция воситасида амалга ошади. Шу аснода қўшиқнинг квинта ҳажимдаги товушлар уюшмаси ҳам юзага келади:

Тоққа чиқайлик

Чўлопни талхи
Румолни балхи
Яккама зулфи жон
Бурама қулфи
Отам чойжўш қўйдилар
Қайноқ сувга турсин деб
Мени шофирга бериб
Давру – даврон сурсин деб

Мисолдан кўриниб турибдики, унинг оханг уруги биринчи такт камровида ифодаланган. Унинг ихчам шаклда келишини беш бўғинли шеър вазни билан боғлиқ эканлигида ҳам кўриш мумкин:

Ток – ка чи – кай – лик =5

Чў – лоб и – чай – лик =5

Чў – лоб – ни бал – хи =5

Рў – мол – ни тал – хи =5

Шеър бўғинлари таъсирида юзага келган ритм тузилмаси қўшиқ матнида муҳим ўрин тутати. Жумладан, у оханг уругининг турли пардаларида ривожланиб якун топишида ҳам барқарор асос бўлиб хизмат қилади. Қўшиқнинг оддий банд ($a = a_1 = a_2$) шакли юқорида кайд этилган оханг тузилмаларига янги ва янги шеърый тўртликларни ўзаро қўшиш асосида юзага келади.

“Том устидан тош отдим” қўшиғида ҳам тасвирий оҳанг ҳолати диккатни ўзига тортади. Банд шаклида ифода этилган мазкур айтим “Том устидан тош отдимо, пиёлани ўхшатдим” каби мисралар билан башланади. Шу ўринда келган оҳанг тузилмаси эса худди том устидан ошиб ўтиб, бошқа томондан қайтиб ерга тушаётган тош ҳаракатини тасвирлаб бераётгандек йўлни “чизиб” ўтади:

Шунга ўхшаш оҳанглари халқ ижод этган ва мазмунида “том” сўзи

Том устидан тош отдим

2. Тогдан нори дўлонаё,
Қўш ҳукизни жувона
Аскар болам ўхшасина,
Пиёлани гулига ўхшасин

ишлатилган қўшиқларда учраши ҳақида авваллари ҳам айтилган эди (3.10:-98;.

Масалан, “Том айланиб” қўшиғида “Том устидан тош отдим” сингари дастлабки оҳанг тузилмаси юксалиб келади ва сўнгра ҳаракат ортга қайтади:

Том ус – ти – дан тош от – ди – ма = 8

Пи – ё – ла – ни ўх – шат – дим = 7

Бунда: а + б

“Том устидан тош отдим” қўшиғини кейинги мисраларида мазмун бўйича “тош” сўзи ташбеҳ сифатида ишлатилган – “пиёланинг гулини аскар боламга ўхшатдим”. Бу қўшиқнинг асл мазмуни ҳам шунда аёнлашади – ҳарбий хизматга кетган ўғлини соғинган онага ҳар бир гузал шакл, жумладан, (пиёланинг гули) фарзандини эслатмоқда. Эътиборли жиҳати шундаки, қўшиқнинг “аскар боламга ўхшатдим” сўзлари ёр-ёр андозаси асосида айтилади. Демак, “тош отиш” оҳанг тасвири билан бошланган қўшиқ бироз мунгли (дардли) туйғу ифодаси билан хотима топади.

Мазкур қўшиқ оҳангида кузатилган ҳолатни аёллар томанидан қуйланиб келинаётган кўпгина айтимларда ҳам кўрамыз. Сўздош тузилмасининг ёр-ёр андозасига уланиб келиши ҳолатлари мушакашуносларимиз томанидан қайд этилган (2.43, 3.8; 4.10). Чунончи,

куйидаги банд шаклида келган “терма” да 7+6 шеър мисралари сўздош оҳангларга пайваста этилган бўлиб, унинг ҳар бир мисраси якунига уланиб келган беш бўгинли қўшимча мисраларда эса ёр-ёр андазаси ифодаланган. Мазкур қўшиқнинг парда асоси ҳам “Ёр-ёр”лар каби кичик секста камровини ташкил этади:

Ёр – ёр ёроне

Катта тоғни қориман, ёр ёр ёроне
 Боғли дара нориман, ёр ёр ёроне
 Дара бўйлаб юраман, ёр ёр ёроне
 Писта бодом тераман, ёр ёр ёроне

Хатак тоғни устида, ёр ёр ёроне
 Какликлари сайрайди, ёр ёр ёроне
 Арча оралаб юрсам, ёр ёр ёроне
 Кўнглим гулдек яйрайди, ёр ёр ёроне

Тоғларда учрайди ёр ёр ёроне
 Ҳайвонларнинг кўп тури, ёр ёр ёроне
 Менинг оғам қўриқлар, ёр ёр ёроне
 Мерганларнинг энг зўри, ёр ёр ёроне

Умуман шуни алоҳида қайд этиш мумкинки, аёллар муסיкий фольклорига мансуб қарийб барча айтимларда ёр-ёр андозаси шу каби келиши ёки яна ўзгача кўринишлари билан тингловчига хиссий таъсир кўрсатиб туради. Айниқса, ушбу андоза шеър матнида “ёр” сўзи ишлатилган айтимларда шу сўзга боғлиқ келиши қатъий кўриниш касб этиши аён бўлади. Масалан, бунга “Ҳай ёр-ёр”, “Ёр-ёр, ёроне”, “Айлансин ёр, айлансин” қўшиқлари яққол мисол бўла олади.

“Айлансин ёр, айлансин” қўшиғи ёр-ёр андозасига асос бўлган кичик терция бўйлаб (а-с; g-в) ифодаланишини ҳамда андоза ривожини учун текис хос кичик секстага кадар ривожини кўрамыз: “Ёр-ёр, ёроне” ҳам аксарият никоҳ тўйи “Ёр-ёр”лари каби 6/8 ўлчовида келади (7 бўгин.)

Эркин мавзули кўшиқлардан “Оталар хакида”. “Наво дерлар”,
АЙЛАНСИН ЁР, АЙЛАНСИН

Кувноқ

Айлансин ёр, айлансин. қошлари қора айлансин. Шафтолизор и - чи - да
бо - дом қовоқ айлансин. Я - қу, я - қу, я - қу - я. Девол усти - да девол.
дево-на бўласин аканг. Бошингда балхи рў-мол, ишқингда ўлсин аканг. Бошингда бал
хи рў - мол, иш - қинг - да ўл - син а - канг. Я - қу, я - қу.
я - қу - я, я - қу, я - қу. я - қу - я.

”Кўнгирот”, “Бойсун уфориси”, “Соғиндим”, “Бозордан олдим”, “Наврўзи ой келибди” ва бошқа шу каби кўшиқлар турли гап-гаштакларда, гуруринг ва маҳаллий аҳолининг майиший тадбирларида ижро этилса-да, ҳар бири ўзига хос куй-оҳанг ва мусикий жозибодорликка эга. Ушбу кўшиқларнинг шеърӣ тузилмаси 7-11 бўғинли мисралардан иборат бўлиб, кварта-квинта оралигидаги товуш оҳанларига таянади. Мисол учун, “Оталар хакида”ги кўшиқ ўзгарувчан бўғинли шеър вазнида келади. Ушбу ҳолат кўшиқнинг шеърӣ айтими маълум даражада қадимийлигидан далолат беради (Н-126). Чунки, аҳоли бетартиб келган бармоқ вазни сўздош оҳанглар ўз имкони даражасида қўллай билган. Шу ўринда кўшиқнинг куй андозасига асосий диққатимизни қаратамиз. Оҳангнинг таянч пардаси ми-товуши, унга ярим таянч пардалар сифатида «фа» ва «соль» товушлари келган. Кўшиқнинг учинчи мисрасидан ярим авж пардаларидаги шакл тузилмаси намоён бўлади.

Оталар ҳақида

Мен куйлайин бошдан ўтган сав—до ни отасиз уй бир умур—га
 гавго—ни Жон йигитлар жононқизлартинглангиз қалбидарё оталар бор
 ота—лар Болалар деб кўкраги—ни қалқон қилган оталар элу юрт деб
 фа—ши—зим—ни талқон қил—ган о—та—лар жон йигитлар
 жонон қизлар тинглангиз қал—би да—рё о—та—лар бор ота—лар.

Мен куйлайман бошдан ўтган савдони
 Отасиз уй бир умрга гавгони
 Дугоналар жонон қизлар тинглангиз
 Юрда поспон оталар бор, оталар

Унинг шеърӣ мазмунида ифода этилган панд насихат туйғулари куй оҳангида ҳам ўз аксини тоапганлигин кўрамиз:

Мен куй - ла - йин бош - дан ўт - ган сав — до - ни = 11
 О - та - сиз уй бир умр - га гав —го - ни = 10
 Жон йи - гит -лар жон - он киз-лар тинг-лан —гиз = 11
 Қал - би —дар - ё ота - лар бор ота — лар = 9

Демак, кўшикнинг сўздош оҳанг ва ўзгарувчан шеър вазни асосида куйидаги шакли юзага келади:

$$a + b + a + c$$

Бунда ижрочи бошидан кечирган воқеа ва ҳодисларда оталарнинг тутган ўрни, мавқеи ҳақида “қалби дарё оталар борлиги”ни кўрсатиб

ўтади. Қўшиқ оҳанги боскичма-боскич ривожланиб, квинта ораллигигача етказилади.

“Бойсун уфориси” куйида ижро этилган қўшиқнинг шеърини вазни 8 бўғинли мисралардан тузилган бўлиб, ўйинбоб (6/8) ўлчов ритмларида кварта ораллигидаги оҳанглар асосида тузилган. Қўшиқнинг саккиз бўғинли шеърини тузилмаси сўздош оҳангларга уланиб кетади. Ўйинга “тортувчи” (қўнғирот, қўнғирот, туш даврага бой қўнғирот) оҳанглар эса ҳар бир мисрадан кейин накарот шаклида келади.

Э - лат э - динг ўнг минг уй - ли = 8
 Ҳар ҳар ер - да минг минг қўй - ли = 8
 Ал-пон лар - ининг ос - мон бўй - ли = 8
 Туш дав-ра - га бой қўн - ги - рот = 8

Қўшиқнинг куй-оҳанг андозаси куйидан юкорига караб «ре» таянч пардадан туриб «ми» ва «фа» товушлари қадар силжийди ва учлик тузилмасини ўзида намोён этади.

Эркин мавзули қўшиқларда маълум вазиятлар билан боғлиқ меҳнат мазмундаги эришилган бадиий натижалардан унумли фойдаланилганлиги кўзга ташланади. “Оталар ҳақида”, “Қўнғирот”, “Соғинч”, “Бозордан олдим”, “Бойсун уфориси” (уфариси) каби халқ ижодидаги намуналарда меҳнат қўшиқлари мисолида пайдо бўлган учлик оҳанг тузилмаси турли вариантларда келади. Бу табиий ҳол, чунки, эркин мавзули қўшиқлар турмуш шароитига кўра кейинроқ шаклланган (Н-126, Н-110, Н-132, Н-136, Н-142). Эркин мавзули “Чеча ва қиз” айтишуви кичик терция қобиғида лапар шаклида яъни, савол-жавоб тарзида қуйланади.

Қўнғирот

Богимда гуллар очи — лар чилик уйнайди болалар Утовда ур — гин

и — йи — рар сал — ла — си кат — та мо — мо — лар

уй — на уй — на қўн — ги — рот дав — ринг келди қўн — ги — рот.

Шундай қилиб, бажарилган таҳлиллардан маълум бўлади-ки, халқ қўшиқчилиги ижодиётида ҳам ўзбек мусикасида муҳим ўрин тутган оҳанг андозалари кенг қўлланилган. Бунда, масалан, оилавий маросимларда ёр-ёр формуласи (ёки кичик учлик), мавсумий қўшиқларда даракчи (ёки

жарчи) оҳанглари, меҳнат қўшиқларида урғули “еттилик” тузилмаси, турли мавзули қўшиқларда эса сўздош ва бошқа андозаларнинг қоришиб келиши аёнлашди. Мазкур андозалар ҳар бир айтим намунасида ўзига хос инвариант тарзида қўлланаркан, турли вазиндаги шеър бўғинлари, турдошлари таъсирида жамланиб, сайкаллашиб туришини кузатамиз. Бу боғланишларда қарийиб қонун кучига эга айрим тамойиллар ҳам маълум бўлди. Масалан, ёр-ёр андозасига жуфт (4+4) бўғинли шеър бўғинларининг боғланиши $3/4$ ёки $6/8$ ўлчов ритмларини юзага келтирса, тоқ етти бўғинли мисралар аксинча $4/4$ ёки $2/4$ ўлчов ритмларини ҳосил қилишига замин тайёрлайди. Бу каби ўзга андоза ва шеър муносабатларида ҳам кузатилади.

МУСИҚИЙ АСАРЛАР НАМУНАЛАРИ

1. Оилавий маросим қўшиқлари

НМ-1 “Алла”

Охиста

Ишишингдан айланайиней алла, алла болама алла,
Икки тишингдан ургиламано алла, алла қўзима алла.
Алла жоним атирима алла, алла қўзима алла,
Югуриб келаётир ботирима алла, алла болама алла
Тўққиз кизни совға қилибо алла, алла болама алла
Олиб келаётир болама алла, алла болама алла

НМ-2, “Ёр-ёр”

Ўртача

НМ-3 “Алла”

Ўртача

Ал - ла де - сам ю - ра - гим э - зи ла - ди ал - ла

ум - рим у - тиб бор - мок - да - ей се - зи - ла - ди ал - ла

Ал - ла ай - тай жо - ним бо - лам ку - лок сол - гин ал - ла - е

бир кун чи - киш тор - ла - ри у - зи - ла - ди. ал - ла

НМ-4 “Алла”

Одиста

Мен се - ни ал - ла ки - лай ал - ла - ё ал - ла

ла кў - та - ribs кат - та ки - лай ал - ла - ё

ал - ла кў - та - ribs кат - та ки - либ ал - ла - ё ал - ла

ў - ки - тиб до - но ки - ла - ё ал - ла - ё ал - ла

Алла килсин адига-ё, алла-ё, алла
 Сув келтирсин кадига-ё, алла-ё, алла
 Кади боғи узулсино, алла-ё, алла
 Ўғилгинам куёв бўлиб сузилсино, алла-ё, алла

Алла килсин опоғимо, алла-ё, алла,
 Бекасамдан чопони-ё, алла-ё, алла
 Сурув-сурув мол бокқанда, алла-ё, алла
 Ўғилгинам чўпони-ё, алла-ё, алла.

НМ-5 “Алла”

ал - ла, Ал - ла ай - тай бо - лам га - ё ал - ла - ё ал - ла

ал - ла - ё ал - ла. Ло - ла гу - лимсўл - ма - си - но ал -

ўл - ма - си - но ал - ла - ё ал - ла, Осмон да - ги ой - га ка -

май ди - ё яй - рай - ди - ё ал - ла - ё ал - ла момонгал -

ал - ла кулмай ди - ё йиғ - лай ди - ё ал - ла - ё ал - ла

НМ-6 “Ўлан”

Шошилмай

Хай - хай ў - лан жон ў - лан ў - лан - чи киз

ер е - рей ў - лан - чи киз - ей ер - ер

Ваъ - да - си - да тур - ма - га - но ва - фо - ли киз - ей ер - ер

НМ-7 “Ўлан”

Шошилмай

Ҳай - хай ў - лан жон ў - лан ў - лан - чи қиз
 ёр ё - рей ў - лан - чи қиз - ей ёр - ёр
 Ваъ - да - си - да тур - ма - га - но ва - фо - ли қиз - ей ёр - ёр.

Йиғлама қиз йиғлама ёр
 Туй сеники ёр-ёр
 Остонаси тиллодан (ей)
 Туй сеники ёр-ёр
 Далада тойчок кишнайдиё
 От бўлдим деб ёр-ёр
 Уйда келин йиғлайдиё
 Ёт бўлдим деб ёр-ёр

НМ-8 “Алла”

Охиста

Ал - ла жо - нимнинг жо - ния ал - ла, ал - ла бо - ла - ма
 ша - кар ти - ти - лим - нинг бо - ли ей
 ал - ла, ал - ла - лар бо - ли - ей ал - ла.

НМ-9 “Ёр-ёр”

Охиста

Бис мил - до леб бош-ла - ди-го туй ким - ни-ки ёр. ёр - рей

туй ким - ни-ки О - та - си бор о - на - си бор киз ким - ни-ки

ёр, ёр - ё - рей киз ким - ни-ки Хай,хай ў - ла-но жон ў - лан

ў - лан - чи киз ёр, ё - рей Оп-пок ли - бос

эг - ни - да - ё ке - лин - чак киз - а ёр - ёр

Келиннинг эгнига
Тут қокиглар ёр-ёр
Келин келди ховлингизга (ё)
Ут ёкиглар ёр-ёр

НМ-10 “Келин салом”

Охиста

Оф-то - ба - си кў - ли - да жой-на - мо - зи кў - ли - да са - лом са - лом ёр - ёр

ке-лин са - лом ёр - ёр э - шитиб о - лингқай - но - та - си сиз - га са - лом ёр - ёр

НМ-11 “Ўлан”

Тоғда тойчок кишнайди-ей
 От бўлдим деб ёр-ёр
 Уйда келино йиғлайдиё
 Ёт бўлдим деба ёр-ёрей
 Ёт бўлдим деба ёр-ёр

Йиғлама киз йиғлама
 Тўй сеники ёр-ёр
 Остонаси тиллодано
 Уй сеники ёр-ёра
 Уй сеники ёр-ёр

Н-12 “Бешик тўйинг муборак”

Тез

Бешик тўйин муборак, қутлуғ кунинг муборак
 Ота билан они ок буғдойнинг нони
 Худо берса берсин деб, тол бешикка солсин деб
 Бешик тўйинг муборак, қутлуғ кунинг муборак

НМ-13 “Гўяндачилар айтими”

Шошпамай

НМ-14 “Йўқлов”

Жонлирок

Мен ўларман охир бир кун
Эни йўк кумок ерга
Киарман киёмат
Охир бир кун
Оёғи йўк ёғоч отни
Минарман киёмат бир кун
Чироғи йўк қоронғи уйга
Киарман киёмат охир бир кун
Қоронғидаги теракми
Шилдирайди барги йўк
Мен отамни сўрасам
Қабристонда жони йўк
Қўккина қаптарни кўрдим
Қўк тумори бошида

Мен оғамни эсласам
Кора ерни кўйнида

НМ-16 “Ёр-ёй”

Охиста

Бисмил - ло деб бош - ла - ди - го тўй ким - ни - ки ёр, ёй - рей

тўй ким - ни - ки О - та - си бор о - на - си бор киз ким - ни - ки

ёй, ёй - ёй - рей киз ким - ни - ки Ҳай,хай ў - ла - но жон ў - ла - н

ў - ла - н - чи киз ёй, ёй - рей Оп - пок ли - бос

эг - ни - да - с ке - лин - чак киз - а ёй - ёй

Ҳай-хай ўлан, жон ўлано,
Ҳай-ҳайдатай
Ёй-ёйрей, ҳай-ҳайдатай
Мен оғамнинг тўйиниё карнайлатай
Ёй-ёйрей карнайлатай.
Кора-кора кўзларо тўйни бошлар
Ёй-ёйрей тўйни бошлар
Қалам қошли янгаларо ўлан бошлар
Ёй-ёйрей ўлан бошлар
Икки сандик бир бўлиб ранг беришса
Ёй-ёйрей ранг беришса
Икки қуда бир бўлиб тўй беришса
Ёй-ёйрей тўй беришса

НМ-17 “Келин салом”

Шошилмай

Үху, уху йўталган
 Обдастани кўтарган
 Салом, салом келин салом
 Қайнотасига салом
 Ўғил кўриб кеккайган
 Келин олиб сеvingан
 Салом, салом келин салом
 Қайнонасига салом
 Девордан мўралаган
 Тўй келди деб сўраган
 Салом, салом келин салом
 Қўшилларига салом

НМ-18 “Келин салом”

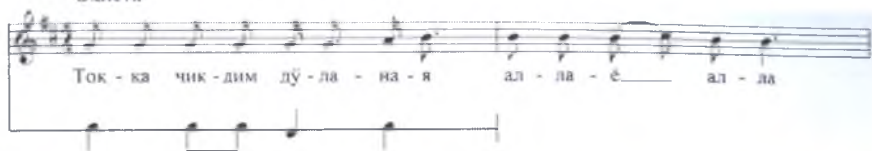
Шошилмай

Мадрасанинг йўлида
 Жойнамози кўлида
 Қайнотасига салом
 Кўкрак кериб мактанган
 Ўғил туғиб керилган
 Қайнонасига салом
 Салом-салом, яна салом
 Қайнонасига салом

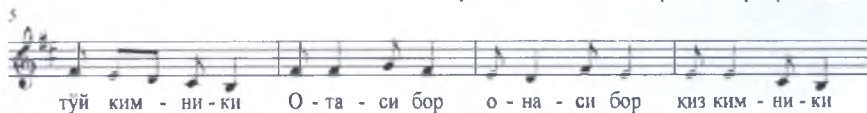
НМ-19 “Алла”

Охиста

НМ-20 “Ўлан”

Охиста

Келиннинг эгнига

Тут кокинлар ёр-ёр

Келин келди ховлингизга (ё)

Ўт ёкинлар ёр-ёр

НМ-21 “Ўйнанг момо ўйнанг”

Шўхрок

Ўй - нанг мо - мо ўй - нанг тўй - да мо - мо ўй - нанг

Тил - ла сан - дук о - чил - ди ўй - нанг мо - мо ўй - нанг

тўр - га бо - дом со - чил - ди ўй - нанг мо - мо ўй - нанг

шу бо - дом - ни тер - гун - ча ка - нот - ла - рим кай - рид - ди

ўй - нанг мо - мо ўй - нанг тўй - да мо - мо ўй - нанг

Ўнг кўлида рўмоли ўйнанг момо ўйнанг
 Чап кўлида чойнаги ўйнанг момо ўйнанг
 Чопкилай-чопкилай боради ўйнанг момо ўйнанг
 Тўхтакашни кўраги ўйнанг момо ўйнанг
 Оғам ўтиб боради ўйнанг момо ўйнанг
 Шу оғамни кўрганда ўйнанг момо ўйнанг
 Меҳрим ўсиб боради ўйнанг момо ўйнанг
 Ўйнанг момо ўйнанг тўйда момо ўйнанг

НМ-22 “Ёр-ёр”

Жонлирок

Тур - да тур - ган ги - лам - нин - гей Бир - гу - ли - сан ёр - ёр

О - танг би - лан о - нанг - ни - ей бул - бу - ли - сан ёр - ёр

йнг - ла - ма киз йнг - ла - ма туй се - ни - ки ёр - ёр

Ос - то - на - си тил - ло - да - ней уй се - ни - ки ёр - ёр

НМ-23 “Катта бўлсин кизгина”

Шошилмай

Кат - та бул - син киз - ги - на ус - ма куй - син киз - ги - на

сов - чи кел - са э - на - си - ей ун - та куй - га сот - си - на

Шугина кизнинг тўйига
 Семиз қўйлар келсино
 Аммаси-ю, холаси
 Шунга дуо қилсина
 Сои ичида арава
 Соябони бормикан
 Соябони ичидаё
 Менинг қизим бормикан

НМ-24 “Ёр-ёр”

Жонлирок

Ўз кизи жойига бодом эксин ёр-ёр
Бодом шохи кайрилиб болам десин ёр-ёр
Токчадаги кайчини занг босибди ёр-ёр
Уйда ётган келинни ғам босибди ёр-ёр

НМ-25 “Ўлан”

Шошилмай

Тоғда тойчок кишнайдией
От бўлдим деб ёр-ёр
Уйда келино йиглайдиё
Ёт бўлдим деба ёр-ёрей
Ёт бўлдим деба ёр-ёр

Йиғлама киз йиғлама
Тўй сеники ёр-ёр
Остонаси тиллодано
Уй сеники ёр-ёра
Уй сеники ёр-ёр

НМ-26 “Алла”

бо - лам ал - ла - ё ал - ла, ал - ла бо - лам А - ди - ча -

Ал - ла, сув об - ке - син на - ди - га - ё

на - ди бо - ви у - зи - либ - о Ал - ла, ке - лин бу -

су - зил - син - о ал - ла.

НМ-27 “Алла”

Ўртача

Ал - ла де - сам ю - ра - гим э - зи ла - ди ал - ла

ум - рим ў - тиб бор - моқ - да - ей се - зи - ла - ди ал - ла

Ал - ла ай - тай жо - ним бо - лам ку - лок сол - гин ал - ла - ё

бир кун чи - киш тор - ла - ри у - зи - ла - ди ал - ла

НМ-28 “Чакирув (чорлов)”

Баландрок

Хе хе хе хей А - хо ха хуй бўр - тик - ка - на бўр -

5 тик - кан А - ха - ха - хуй бўр - тик - кан - га хуй тик - кан А - ха

7 ха хей Ўз - бе - гим - нинг киз - ла - ри А - ха ха хей

Ал - по - миш - дек ул тук - кан

НМ-29 “Алла”

Охиста

Ал - ла ал - ла - е ал - ла, Ал - ла ай - тай бо - лам га - е ал - ла - е ал - ла

4 бог лар - ла - ги ло - лам - га е ал - ла - е ал - ла. Ло - ла гу - лимсул - ма - си - но ал -

7 ла - е ал - ла болажонлар ул - ма - си - но ал - ла - с ал - ла, Осмон да - ги ой - га ка -

10 ра ал - ла - е ал - ла юр - май ди - е яй - рай - ди - е ал - ла - е ал - ла момонгал -

13 ла айтган да - е ал - ла - е ал - ла кулмайди - е йнг - лайди - е ал - ла - е ал - ла

НМ-30 “Ўлан”

Шошилмай

Хай - хай ў - лан жон ў - лан ў - лан - чи киз ёр - ёрей

киз - ни о - либ ян - га - си от - ла - ниб - ди ё - рей

ё - рей ё - рей от - ла ниб - ди ё - рей

Тоғда тойчок кишнайдиё
 От бўлдим деб ёр-ёр
 Уйда келино йиғлайдиё
 Ёт бўлдим деба ёр-ёрей
 Ёт бўлдим деба ёр-ёр

Йиғлама киз йиғлама
 Туй сеники ёр-ёр
 Остонаси тиллодано
 Уй сеники ёр-ёра
 Уй сеники ёр-ёр

НМ-32 “Мучал тўнинг” кутлуг бўлсин

Ўртача

Му - чал тў - йинг кут - луг бўл - син ўн уч ё - шинг кут - луг бўл - син

сич - кон - дай эп - чил бўл - гин бо - лам сич - кон - дай кўр - қоқ бўл - ма - гин.

Сигирдай ёввош бўлгин болам,
 Сигирдай сузгир бўлмагин.

Йўлбарсдек кучли бўлгин болам,
 Йўлбарсдек йиртқич бўлмагин.

Қуёндек чопкир бўлгин болам,

Куёндек кўрқок бўлмагин.

Баликдек сузгир бўлгин болам,
Баликдек сувсизликка чидамсиз бўлмагин.

Илондек тилинг узун бўлсин болам,
Илондек чокадиган бўлмагин.

Отдек чопкир бўлгин болам,
Отдек тепгир бўлмагин.

Қўйдек файзли бўлгин болам,
Қўйдек чидамсиз бўлмагин.

Маймундек диққатли бўлгин болам,
Маймундек сассик бўлмагин.

Товукдек тонгда тургин болам,
Товукдек бемаврид кичкирмагин.

Итдек вафодор бўлгин болам,
Итдек копкир бўлмагин.

Тўнғиздек хўрак бўлгин болам,
Тўнғиздек харом бўлмагин.

Мучал тўйинг кутлуғ бўлсин
Ўн уч ёшинг кутлуғ бўлсин

НМ-33 “Ёр-ёр”

Шўҳрок

Ўз кизи жойига бодом эксин ёр-ёр
Бодом шохи кайрилиб болам десин ёр-ёр
Токчадаги қайчини занг босибди ёр-ёр
Уйда ётган келинни ғам босибди ёр-ёр

НМ-34 “Келин бўлиб сузилсин”

Шошилмай

Ка ди-га катик у-зил-син келин бўлиб су-зил-син ки зил ду-ра

6 боши-да ка ди га катик у-зил син я-ра-шибўз ко ши-га келин бўлиб

12 су-зил-син Рў-мо-ли йў - колмай-ди ка-ди-да ка-тик у-зил-син

17 ё-ри келса ко ши-га ка ди да катик у-зил син келин бўлиб сузил син.

НМ-35 “Эркаклар алласи”

Ўргача

Чик - кан жо - йим чу - йин - чи мин - ган о - тим ў - йин - чи

3 Ўзбекки-зи ул туғ-са чи-ро-ки дўппи сў-йинчи Ал-ла-я бо-лам о - пайин

6 ус-тин га кўр па ё - па-йин бир э-нанг бор дар-ба дар кай-си уй-дан то - пайин

Аллалар дейман товушин

Тукайлардан ковушин

Юрагингга жойлайин

Оталик меҳрин товушин

Она юртим уйида

Кўпқари кураш тўйида

Алпомишдек бобом бор

Бойсун, кўнгирот элидан

НМ-36 “Ёр-ёр”

Шошлмай

Тўр да турган ги-ламнингей Бир гу-ли-сан ер - ер О-танг би-лан о-нангни ей

бул - бу - ли - сан ер - ер Йиғ - ла - ма киз йиғ - ла - ма туй се - ни - ки

ер - ер Ос - то - на - си тил - ло - да-ней уй се - ни - ки ер - ер

НМ-37 “Йўқлов”

Ўртача

Йиртиқ қоша тариқ сосанг тўкилар — о Букра отга сомон ортсанг йиқи

лар йу — йиптаң ай лапай ойдаи эс — бо — мо о ёр бир ху до —

ней бо — гу — ноҳ ўл — са гу — но — ҳи гу — ки — лар е ол — лоҳ, е, ол — лоҳ

НМ-38 “Ёр-ёр”

Тез

Тўр да-турган ги-ламнингей бир гу-ли-сан ер - ер, О-танг би-лан о-нангни-е

бул - бу - ли - сан ер - ер, Йиғ - ла - ма киз йиғ - ла - ма туй се - ни - ки

ер - ер, Ос - то - на - си тил - ло - да-ней уй се - ни - ки ер - ер

НМ-39 “Келин салом”

Ўртача

А - тир - гул - ни гул кил - гаё ик - ки ёш - ни бир кил - ган

ав-вал ху - до - га са-лом са-лом са-лом я - на са-лом ав-вал ху - до - га са-лом

Detailed description: The musical score is written on two staves. The first staff is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat) and a 4/4 time signature. It contains two measures of music with lyrics 'А - тир - гул - ни гул кил - гаё' and 'ик - ки ёш - ни бир кил - ган'. The second staff is in bass clef with a key signature of one flat and a 4/4 time signature. It contains two measures of music with lyrics 'ав-вал ху - до - га са-лом са-лом са-лом я - на са-лом' and 'ав-вал ху - до - га са-лом'. There are dynamic markings 'f' and 'p' at the beginning of the second staff.

Мадрасанинг йўлида

Жойнамози қўлида

Қайнотасига салом

Кўкрак кериб мактанган

Ўғил туғиб керилган

Қайнонасига салом

Салом-салом, яна салом

Қайнонасига салом

НМ-40 “Келин салом”

Ўртача

А - тир - гул - ни гул кил - гаё ик - ки ёш - ни бир кил - ган

ав-вал ху - до - га са-лом са-лом са-лом я - на са-лом ав-вал ху - до - га са-лом

Detailed description: The musical score is written on two staves. The first staff is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat) and a 4/4 time signature. It contains two measures of music with lyrics 'А - тир - гул - ни гул кил - гаё' and 'ик - ки ёш - ни бир кил - ган'. The second staff is in bass clef with a key signature of one flat and a 4/4 time signature. It contains two measures of music with lyrics 'ав-вал ху - до - га са-лом са-лом са-лом я - на са-лом' and 'ав-вал ху - до - га са-лом'. There are dynamic markings 'f' and 'p' at the beginning of the second staff.

НМ-41 “Келин салом”

Охиста

Оф-то - ба-си кў-ли-да жой-на-мо-зи кў-ли-да са-лом са-лом ёр - ёр

ке-лин са-лом ёр - ёр э-шитиб о-лингқай-но-та-си сиз-га са-лом ёр - ёр.

Девор оша караган

Туй қачон деб сўраган

Салом, салом ёр-ёр

Келин салом ёр-ёр

Эшитиб олинг қўшнилар

Сизга салом ёр-ёр

НМ-42 “Ёр-ёр”

Шошилмай

Ке-лин кел-ди ёр - ёр бахт-ли бўл-син ёр - ёр

шу ке-линнинг ў-то-ви нур-га тўл-син ёр - ёр

НМ-43 “Келин салом”

Шошилмай

Ик - ки ёш - ни гул кил - ган ик - ки ёш - ни бвр кил - ган са - лом са - лом

ке лин са - лом ёр - ёр э - ши - тинг - ге ху - до - йнм сиз га са лом ёр - ёр

НМ-44 “Ўлан”

Охиста

Бис мил - ло деб бош - ла - ди - го туй ким - ни - ки ёр, ёр - рей

туй ким - ни - ки О - та - си бор о - на - си бор киз ким - ни - ки

ёр, ёр - ё - рей киз ким - ни - ки Хай, хай ў - ла - но жон ў - лан

ў - лан - чи киз ёр, ё - рей Оп - пок ли - бос

эг - ни - да - е ке - лин - чак киз - а ёр - ёр

Келиннинг эгнига
Тут кокинглар ёр-ёр
Келин келди ҳовлингизга (ё)
Ўт ёкинглар ёр-ёр

НМ-45 “Кутлуг бўлсин тўйлари”

Шошилмай

Кутлуг бўлсин тўй-ла - ри ер - ер ё - ро - не Ал-по - ми-шу

Барчи - ной ер - ёр ё - ро - не бахтли келин ку-нов-нини ер - ёр

ё - ро - не йукдир ар-зи ар-мо - ни ер - ер ё - ро - не

Онажоннингуйидан ёр-ёр-ёроней
 Оппок кабутар учди ёр-ёр-ёроней
 Пахлавон хонадонига ёр-ёр-ёроней
 Бахти бор келин тушди ёр-ёр-ёроней

Ойбарчинимойэкан ёр-ёр-ёроней
 Гузалликка бой экан ёр-ёр-ёроней
 Курманангиз бор булса ёр-ёр-ёроней
 Келин ипин очамиз ёр-ёр-ёроней

Жон кудажон шошмангиз ёр-ёр-ёроней
 Хаддингиздан ошмангиз ёр-ёр-ёроней
 Мард булмаса Алпомиш ёр-ёр-ёроней
 Булармиди куёвингиз ёр-ёр-ёроней

Кутлуг бўлсин тўйларинг ёр-ёр-ёроней
 Етишибди уйларинг ёр-ёр-ёроней
 Кутлуг бўлсин тўйларинг ёр-ёр-ёроней
 Тенг тушибди буйларинг ёр-ёр-ёроней

НМ-46 “Охува”

Шошилмай

Хай - ла у - гов о - ху - ва о - ху - ва - я о - ху - ва

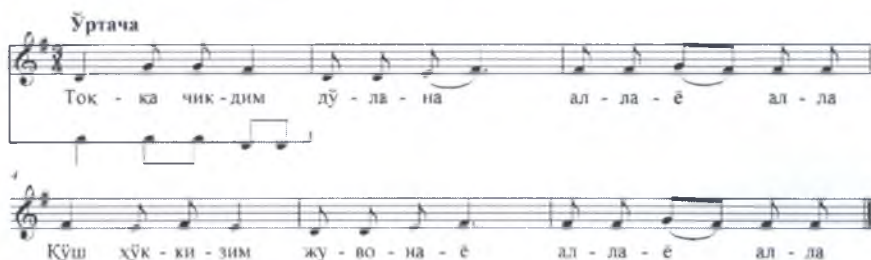
ю - рин - гиз-лар о - ху - ва ой ту - либ - ди о - ху - ва

Хайла ўтов охува
 Кимникия охува

Танижон деган охува
Бойникия охува

Қизим – кизим охува
Дегунчая охува
Тилло сочиб охува
Қочайлика охува

НМ-47 “Алла”

Алла қилай алдопа аллаё алла
Бошимга қўшша дона аллаё алла
Қўшша дона қўш бўлсино аллаё алла
Оғасига эш бўлсино аллаё алла

Қуралайдай кўзлариё аллаё алла
Ёйга ўхшар қошлариё аллаё алла
Лола каби юзлариё аллаё алла
Кулаётир ўзлариё аллаё алла

Тол ёғочдан бешигиё аллаё алла
Моллари айлансино аллаё алла
Турна бўлиб тузилсина аллаё алла
Келин бўлиб сузилсина аллаё алла

Навкор бўлиб тузилсина аллаё алла
Душман йўли бузилсина аллаё алла
Бўз тургайдай от минсино аллаё алла
Улоқларни миндирсино аллаё алла

НМ-48 “Ёр-ёр, ёроне”

Тезроқ

Ўтлағ бұлсин туйлари ёр - ёр. ё - ро - не тенг тушибди буйлари

ёр - ёр ё - ро - не Бахт - ли ке - лин ку - ёв - нинг

ёр ёр ё - ро - не Бир хил ор - зу ўй - лар - и ёр ёр ё - ро - не

Хой кизларжон, кизларжон
 Ёр-ёр ёроне
 Ҳалдингиздан ошмангиз
 Ёр-ёр ёроне
 Зўр бўлмаса шу йигит
 Ёр-ёр ёроне
 Булармиди поччангиз
 Ёр-ёр ёроне

НМ-49 “Ёр-ёр”

Шошилмай

Тоғ - да юл - дуз ёр - ёр сув - да қун - дуз ёр - ёр о - та о - нангю - бор - ди

кай - но - нан - гиз ёр - ёр Барчин ке - лин ёр - ёр сорчин ке - лин ёр - ёр

бел - боғ - тик ка я - ра - р - му со - чи ке - лин ёр - ёр Ой - бар - чи - ним ёр - ёр

қул Бар - чи - ним ёр - ёр Ул - тон - тоз - га тек - қун - ча ўл Бар - чи - ним ёр - ёр

НМ-50 “Алла”

Шокилмай

Алла килай алдопа аллаё алла
 Бошимга қўшша дона аллаё алла
 Қўшша дона қўш бўлсино аллаё алла
 Оғасига эш бўлсино аллаё алла

Қуралайдай қўзлариё аллаё алла
 Ёйга ўхшар қошлариё аллаё алла
 Лола каби юзлариё аллаё алла
 Қулаётир ўзлариё аллаё алла

Тол ёғочдан бешигиё аллаё алла
 Моллари айлансино аллаё алла
 Турна бўлиб тузилсина аллаё алла
 Келин бўлиб сузилсино аллаё алла

Навкор бўлиб тузилсино аллаё алла
 Душман йўли бузилсино аллаё алла
 Бўз тургайдай от минсино аллаё алла
 Улоқларни миндирсино аллаё алла

НМ-51 “Ёр-ёр”

Охиста

Бис мил - ло деб бош - ла - ди - го туй ким - ни - ки ёр... ёр - рей...

туй ким - ни - ки О - та - си бор о - на - си бор киз ким - ни - ки

ёр. ёр - ё - рей... киз ким - ни - ки Хай, хай ў - ла - но жон ў - лан

ў - лан - чи киз ёр, ё - рей Оп - пок ли - бос

эг - ни - да - с ке - лин - чак киз - а ёр - ёр

НМ-52 “Ўлан”

Шоши,тмай

Хай - хай ў - лан жон ў - лан... ў - лан - чи киз

ёр ё - рей... ў - лан - чи киз - ей ёр - ёр

Ваъ - да - си - да гур - ма - га - но... ва - фо - ди киз - ей ёр - ёр

Йиглама киз йиглама ёр
Туй сеники ёр-ёр
Остонаси тиллодан(ей)
Туй сеники ёр-ёр

Даллада тойчок кишнайдиё
От бўлдим деб ёр-ёр
Уйда келин йиглайдиё
Ёт бўлдим деб ёр-ёр
Ёт бўлдим деб ёр-ёр

НМ-53 “Ёр-ёр”

Ўртача

НМ-54 “Ёр-ёр”

Ўртача

Хой қиларжон кизларжон
Ёр ёр ёроне
Хадингиздан ошмангиз
Ёр ёр ёроне
Зўр бўлмаса шу йигит
Ёр ёр ёроне
Бўлармиди поччангиз
Ёр ёр ёроне

НМ-55 “Алла”

Ўртача

НМ-56 “Йўқлов”

Жонлирок

НМ-57 “Келин салом”

Уртача

Ўху, ўху йўталган
Обдастани кўтарган
Салом, салом келин салом
Қайнотасига салом

Ўғил кўриб кеккайган
Келин олиб севинган
Салом, салом келин салом
Қайнонасига салом
Девордан мўралаган
Туй келди деб сўраган
Салом, салом келин салом
Қўшиларига салом

НМ-58 “Ёр-ёр”

Охиста

Бис мил - ло деб бош-ла - ди - го тўй ким - ни - ки ёр, ёр - рей

тўй ким - ни - ки О - та - си бор о - на - си бор киз ким - ни - ки

ёр, ёр - е - рей киз ким - ни - ки Хай, хай ў - ла - но жон ў - лан

ў - лан - чи киз ёр, ё - рей Оп - пок ли - бос

эг - ни - да - ё ке - лин - чак киз - а ёр - ёр

Келлининг эгнига

Тут кокинглар ёр – ёр,

Келин келди ховлингизга (ё)

Ўт ёкинглар ёр - ёр

НМ-59 “Ёр-ёр”

Ўртача

Тур - да тур - ган ги - лам - нинг - ей Бир гу - ли - сан ёр - ёр

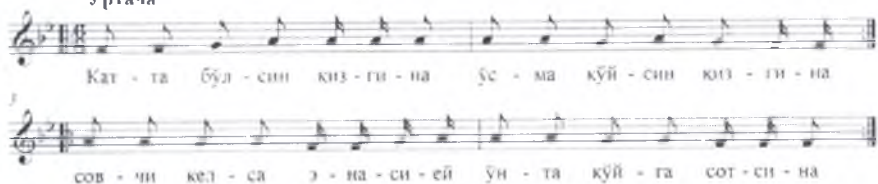
О - танг би - лан о - нанг - нинг - ей бул - бу - ли - сан

ёр - ёр Йинг - ла - ма киз йинг - ла - ма тўй се - ни - ки ёр - ёр

Ос - то - на - си тил - ло - да - ней уй се - ни - ки ёр - ёр

НМ-60 “Катта бўлсин кизгина”

Ўртача

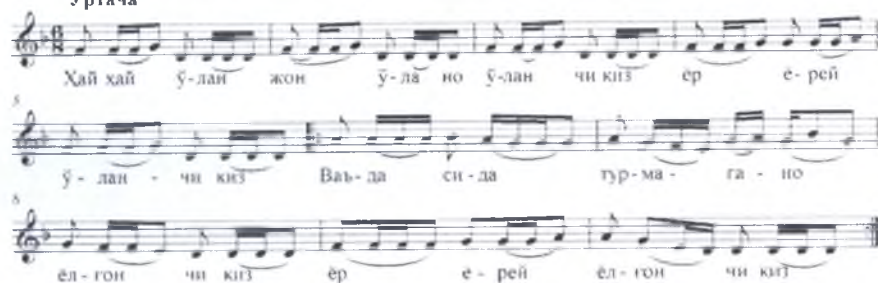

Шугина кизнинг тўйига
 Семиз кўйлар келсино
 Аммасию – холаси
 Шунга дуо килсина

Сой ичида арва
 Соябони бормикан
 Соябони ичидаё
 Менинг кизим бормикан

НМ-61 “Ўлан”

Ўртача

Токчадаги қайчиё занг босибди
 Уйда турган келинниё
 Ғам босибди ёр – ёре
 Ғам босибди.

НМ-62 “Ёр-ёй”

Жонлирок

Йиглама қиз йигламаё
 Ёр-ёрай тўй сеники.
 Остонаси тиллодано, уй сеники
 Ёр-ёрай, уй сеники.

Пайғамбарни қизиниё, ким кўрибди
 Ёр-ёрай ким кўрибди.
 Ота-она дийдорига ким тўйибди
 Ёр-ёрай ким тўйибди.

Токчадаги қайчиниё, чанг босибди
 Ёр-ёрай чанг босибди.
 Уйда турган келинниё, ғам босибди
 Ёр-ёрай ғам босибди.

Дарёга тош отмангларо, ботар-кетар
 Ёр-ёрай ботар-кетар.
 Узокка қиз бермангларо ола кетар
 Ёр-ёрай ола кетар.

Узокдаги ялпизниё ранги сарик
 Ёр-ёрай ранги сарик.
 Қўзларидан оккан ёш мисли арик
 Ёр-ёрай мисли арик.

НМ-63 “Ўлан”

Охиста

Бис мил - ло деб бош-ла - ди - го туй ким - ни - ки ер, ер - рей

туй ким - ни - ки О - та - си бор о - на - си бор киз ким - ни - ки

ер, ер - е - рей киз ким - ни - ки Хай,хай ў - ла - но жон ў - лан

ў - лан - чи киз ер, е - рей Оп-пок ли - бос

эг - ни - да - е ке - лин - чак киз - а ер - ер

НМ-64 “Алла”

Охиста

Ал-ла ал-ла - е ал-ла, Ал-ла ай-тай бо-лам га - е ал-ла - е ал-ла

боғлар-да-ги ло-лам-га е ал-ла - е ал-ла, Ло-ла гу-лимсул - ма-си-но ал-

ла - е ал-лаболажонлар ўл-ма-си-но ал-ла - е ал - ла, Осмон да-ги ой-га ка-

ра ал-ла - е ал-ла юр - май ди - е яй-рай-ди - е ал - ла - е ал-ла момонгил -

ла айтганла - е ал-ла - е ал-лакулмайди - е йинг-лайди - е ал-ла - е ал - ла

2.Мавсумий маросим кўшиклар

НМ-65 “Хей лола”

Ўртача

Ту - ра бой - ди ша - мо - ли хей ло - ла ёр - ни ё - мо - ни бўлмас

хей ло - ла Ха хо - тин киз - лар за - мо - ни хей - ло - ла

Дарахт боши айлансин хей лола
Кизлар кўли бойлансин хей лола
Бойланмаймиз биз кизлар хей лола
Бойлайсиз бизни сизлар хей лола

НМ-66 “Келгин ёр ўйнайлик”

Шошилмасдан

Хай ёр - ёр ё - ринг - ман кел - гин ёр ўй - най - лик

Мен се - ни сев - ган ё - ринг - ман кел - гин ёр ўй - най - лик

ўй - на ўй - на мен кў - рай хай ёр - ёр ўй - най - лик

Бо - шим - га гул - лар ў - рай кел - гин ёр ўй - най - лик

Эшик олди мош поя келгин ёр ўйнайлик
Барги бошингда соя келгин ёр ўйнайлик
Санга келшан балога келгин ёр ўйнайлик
Ўзим кўндаланг бўлай келгин ёр ўйнайлик

НМ-67 “Сумалак”

Уртача

Су - ма - лак - ни об ке - линг ай - ла - на - йин
 гол то - вок - ка соб ке - линг бир ту - та - йин
 Су - ма - ла - гим кай - най - ди - е су - ма - ла - гим
 Тонг от - гун - ча кай - най - ди - е су - ма - ла - гим

Биби фотма овкати бу сумалагим
 Моможонни мехнати бу сумалагим
 Есам яна егим келар сумалагим
 Юрагимга дармон булар сумалагим

Бугдой кўйдим униб чикди сумалагим
 Хар бир дардга дармон берай сумалагим
 Бир йилда бир емагганнинг
 Юрагига армондурей сумалагим

НМ-68 “Келдию Наврўзи олам”

Уртача

Кел - ди - ю Нав - рў - зи о - лам кел - ма - ди кет - ган - ла - ри
 Я - ша - мас дан бу о - лам - дан куз ю - миб ут - ган - ла - ри
 О - та - си - ни о - на - си - ни ю - ра - ги - ни эз - ган - ла - ри
 О - та - си - ни о - на - си - ни ю - ра - ги - ни эз - ган - ла - ри
 Кел - ди - ю Нав - рў - зи о - лам кел - ма - ди кет - ган - ла - ри

Соябони муштипар

Турмушини йиғлатгани
Келдию наврузи олам
Келмади кетганлари

Ўғилу қизларини
Оркасига йиғлатгани
Келдию наврузи олам
Келмади кетганлари

НМ-69 “Рамазон”

Ўргача

Рамазон айтиб келдик уйларингизга
Човиб хизмат қилайлик тўйларингизга
Рамазон ё рамазон
Оллохума бой рамазон
Сум – сум тилло сум тилло
Сувга солса кетмасин
Худойим берган бойлик
Тепкиласа кетмасин

НМ-70 “Хей лола”

Ўргача

НМ-71 “Наврӯзи олам келибту”

Ўртача

Козонда кайнатдилар
Элу юртга бердилар
Наврӯзи-ой келибту
Наврӯзи-ой келибту

Бугдойни ўстирдим
Пичок билан кесдилар

НМ-72 “Охува”

Ўртача

Қизлар кетди охува
Қир ошибай охува
Ўзим колдим охува
Адашиба охува

Қизлар кўзи охува
Чупчакдека охува
Менинг кўзим охува
Мунчоқдай охува

Эшигинг олдида
Гуллар эггим келади

Ёшлигимда ўйнаб
Кўргим келади.

Ҳалинчак учган охува
Арчамизга охува
То кўришгунча охува
Хуш денгизлара охува

НМ-73 “Лола, лола, лолажон”

Ўртача

mf

Ло - ла, ло - ла, ло - ла-жон, ў - сар жо - йинг да - ла - да

Ло - ла, ло - ла, ло - ла-жон, чи - да - динг му жа - ла - га?

Жа - ла ёғ - са кўрк - ма - гин, сел - лар оқ - са кўрк - ма - гин.

Чи - ро - йи - ни о - чай деб, киз - лар ток - са кўрк ма - гин.

НМ-74 “Турна келди”

Шошилмай

mf

Ар - гам - чи ги - лам - чи Ар - гам - чи ги - лам - чи

Тур - на бўй - лик бо - ла - жон кў - ка - лам - га ти - лам - чи

Ар - хам - чи ги - лам - чи, Ар - гам - чи ги - лам - чи

НМ-75 “Суст хотин”

Шошилмай

Суст хо - тин, су - ма хо - тин, кў - лан - ка - си май - дон хо - тин!

Ем - гир ёг - дир кўл бўл - син е - ру жа - хон кўл бўл - син.
Май - са лар ку - лоч ёз - син су - ту ка - тик мул бўл - син.

Суст хо - тин, суз - ма хо - тин, кў - лан - ка - си май - дон хо - тин!

НМ-76 “Халинчак”

Майин секин

Ха - лин - чак хо ха - лин - чак, ха - лин - чак да ке - лин - чак

Салт - ли - ги - ни со - гин - га - но ке - лин - чак хо ку - пин - чак

Ха - лин - чак хо ку - пин - чак Ха - лин - чак да ке - лин - чак

НМ-77 “Бойчечак чикибди”

Жонлирок
mf

Бой - че - чак чи - ки - б - ди бу - гун Нав - руз э - кан! Хам

ма бир - би - ри - га жи - гар суз э - кан о - лам хам ба - ро -

бар ке - ча - кун - дуз э - кан Бой - че - чак чи - ки - б - ди бу - гун Нав -

руз э - кан! Ян - ги йи - лингиз му - бо - рак бул - син хой бо - бо!

Ян - ги йи лингиз му - бо - рак бул - син хой мо - мо! Ян -

ги йи лингиз му - бо - рак бул - син хой о - на Бой - че - чак чи - ки - б -

ди бу - гун Нав - руз э - кан! Хой дехкон бо - бо, ни - хол - га бер -

син ба - ра - ка! Хой дехкон бо - бо да - ла - га бер - син ба - ра - ка!

Хой чў - пон бо - бо кў - ранг - га бер - син ба - ра - ка Бой

чечак чикиб - ди бу - гун Нав - руз э - кан!

НМ-78 Шохмўйлар

Шошилмай

1
Қўш - га ил - дам юр - ма - санг у - чаи га туртиб қў - я - ман Ях - ши юрсанг

5
шохинг - га мойлар суртиб қў - я - ман Шох - ларингбор шо - ми - ен.

12
қўз - ла - рингбор ой - на - дай Сен дан бўлган бо - ла - лар, ту - ти би - лан

16
май - на - дай Қўш - ни гортин жо - ни - вор Ту - мор та - кай шохинг - га

21
Са - ра - тон да иш ла гин со - мон ко - лар ха - кинг - га

25
Қўш - га қушдм қўш ҳў - киз, чу - хо, - чу, чу - хо, - чу, Ик ки - си ҳам

30
иш ҳў - киз чу - хо, - чу, чу - хо, - чу, Ўз ишингни тин - ди - риб.

35
чу - хо, - чу, чу - хо, - чу, Ҳо - вурингдан туш ҳў - киз чу - хо, - чу.

40
чу - хо, - чу, Ко - ра молим ко - би - лим, чу - хо, - чу, чу - хо, - чу.

45
Ко - ра ер - ни кок ер - ган, Меҳ - на - тининг зу - ри - дан теп - пе - си - дан

50
шох ер - ган Чу - хо, - чу, чу - хо, - чу, чу - хо, - чу, чу - хо, - чу.

НМ-79 “Рамазон”

Ўртача

(Шууй-га ба-ра ка) Рабби ман, ё рабби ман, ё ра-ма зон рабби ман,
 Ол - ло хум ма ху ра-ма зон, Аввалбош - лаб ху-до-ни ёд э-тай лик
 Пайгамбар - лар ру-хи-ни шод э-тайлик, Ё ра-ма зон! (кўпчилик бўлиб)

2. Мехнат кўшиклари НМ-80 “Гуни”

Те:

Сут - ка - ди - да бол кат - тик ку - би - да пиш - са
 Накорат:
 ёр бў - ла - ди, Гу - пи, гу - пи, гу - пи, гу - пи.

Сут катикда копишим бор
 Кубида пишган ёғимиз бор

Накорат

Кубида пишган ёғни яланг
 Корнинг булар таранг

НМ-81 “Чирей-чирей”

Майнрок

Чи - рей чи - рей чи - рей чи - рей О - на молимхай - во - ни - мей

чи ре-ей чи-ре-ей чи-ре-ей Сенбо-ла-ни ол-мамангго чи-ре-ей

чи-ре-ей - чи-ре-ей Ким о - ла-дия бо-ла-ни-я чи рей чи рей чи рей чи рей

НМ-82 “Том айланиб”

Шошизмай

Том ай - ла - ниб сув сеп - ди - мо ёр ке-лар део куз тут - лим

кун-до шимнингдасти-да но ко-са ко-са кон ют лим Ло-ла гу-лим бор э - ди-ей

сув-га солсам су-ли мас кун дошимнингдасти-да но куз ёш-ларим ари - мас

Гу-за-по - я ў - ти - ни ач - чиқ_ э - кан ту - ту - ни

хеч ким - са - га сол - ма - си - ней кун-дош-лик-нинг ў - ти - ни

НМ-83 “Ёргинчок”

Охиста

НМ-84 “Аранжи”

Шошилмай

НМ-85 “Хўш-хўш”

Ўртача

НМ-86 “Чирей-чирей”

Майин

Ол бо-лам ни жон-во-ра чи-рей ей чи-рей Солмех-ринг-ни жо-ни
вор чи-рей ей чи-рей Сен бо-лам-ни ол-ма-санг жо-ни-во рим
ю-ра-гинга гал бу-луп чи-рей, чи-рей

НМ-87 “Майда-майда”

Ўртача тез

Май-да де-сам хўп дединг май-да-ё хо майда со-мо-ни-ни
кўп дединг май-да-ё хо май-да Май-да кил-са я-ра-шар
май-да-ё хомай-да ба-ри жо нивор ка-ра-шар май-да-ё
хомай-да Хўп май-да май-дамай-да май-да-ё хомай-да со мо-ни сен-
га фой-да май-да-ё хо май-да май-да-ё хо май-да

НМ-88 “Тоба тошим”

Ўртача майин

Музыкальный фрагмент в нотном сопровождении с текстом песни. Заглавие: НМ-88 “Тоба тошим”. Темп: Ўртача майин. Музыка записана на пяти станах нотного станца. Ключ: два нота (F и C). Ритм: 2/4. Текст песни: Тобатошим тобатошим тобатошдек каттик бошим. угай онам дас тила но кузларимла аччик ёшим. Тобатошим бойсун тогдан онам келар кайси богдан. Онажонам келар ми деб ион пиширдим сарик ёгдан. Корасочим тарайман харкун йулга карайман. онажоним келар му деб курганлардан сўрайман.

НМ-89 “Чурей-чурей”

Чўзиброк

Музыкальный фрагмент в нотном сопровождении с текстом песни. Заглавие: НМ-89 “Чурей-чурей”. Темп: Чўзиброк. Музыка записана на пяти станах нотного станца. Ключ: два нота (F и C). Ритм: 2/4. Текст песни: Кайдан туъиб келдингиз чурей чурей болагинанг эмизгине ей чурей чурей каби каби иссик бергине чурей чурей. челака тула мой бергиней чурей чурей.

НМ-90 “Ўрмак”

Ўртячи

Музыкальный фрагмент в нотном сопровождении с текстом песни. Заглавие: НМ-90 “Ўрмак”. Темп: Ўртячи. Музыка записана на пяти станах нотного станца. Ключ: два нота (F и C). Ритм: 2/4. Текст песни: Ўрмак курдим богларга ўрмак егсин тогларга. ўтовим тезрок битсин бизчопайлик ўрмакка. Килич кокдим ўрмакка Кушник айтиб бермакка. ўтовим тезрок битсин бизчопайлик йиғмакка.

НМ-91 “Ўтов”

Ўртача тез

Кул - ди бул - син ў - то - вим тўй - лар бул - син ў - то - вим
 Жон - ги рок - лар ку - йиб бер - син ке - ча - сино биз - лар - га

Мех - мон - дан а - йир - ма - син Те - мур бо - бом ў - то - вим
 Те - мур бо - бом тўй бер - син су - яр ў - гил киз - лар - га

НМ-92 “Хўп майда”

Шошилмай

О - мон ер қай - дан бул - ди э - шик оч - ган ким бул - ди

май - да жой - нинг бо - ги - дан чи - қиб қоч ган ким бул - ди

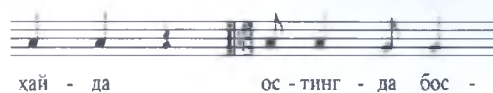
хўп хай - да - ё хўп хай - да кўр ғон хў - ро - ним хай - да

те - мир ту - ё - ғим хай - да ос - тинг - га бос -

ган дон - ни о - ё - ғинг қил син май - да.

Олмон чикди макони
 Термизида дутори
 Ўроғ олғони кетган
 Кўнгиротнинг деҳкони
 Хўп хайдаё, хўп хайда
 Шалпар кулоғим хайда
 Кўрғон хуроним хайда
 Темир туёғим хайда
 Остингдабосгандонни
 Оёғингқилсинмайда

НМ-93 “Хуп майда”

Кадмон чопди макони
Термизда дукони
Орок ургани кетди
Қўнғирокнинг деҳкони

Таскинда бор парилар
Қора сувдан нарилар
Майда жонни билади
Қизирикдан нарилар.

Май тоғ дара – дара,
Майдоннинг қоши қора
Солиштириб кўрорей,
Ҳамма кизлардан зўри.

НМ-94 “Ёргинчок”

Тез

Ос - мон - ла - ги ой бу - ла - йин о - га - жон ай - ла - най

5 шар - ки - ра - ган сой бу - ла - йин о - га - жон ыр - ги - лай

9 жар - гин - чок - нинг хи - ли - га нон пи - ши - риб сиз - лар би - лан

13 бой бу - ла - йин о - га - жон Ер - гин - чо - гим гум - бур гум - бур

17 э - та - ди нор туя - лар ку - лок со - либ у - та - ди

21 Кар - вон би - лар риз - ку ру - зи ми - со - ли

24 э - сон о - мон о - га - жо - ним кай - та - ди

Укажоним кичгина мунчокдеккина
 Отга минса кимчилар ишдеккина
 Бўйлари етмайди отнинг белига
 Ўзим бўлай тилло камчи қўлига

НМ-95 “Эгамнинг оти маллахон”

Ўртача

Э - гам - нинг о - ти мал - ла - хон мен - га бе - рар шо - ли та - хол

5 у - ни ей - ол май хол - ма хол мен қўш - га хан - док я - рай

НМ-96 “Жаргинчок”

Охиста

Жар-гин-чок тор-та тор-та ху-рон бул - дик Жар-гин-чок
но-чи-е. Ху - ро бул - дик Жаргинчогим гумбургумбур э-та-ди
Жар-гин - чо - гим гум-бур гум-бур э - та - ди Нор ту - я - лар
ку - лок со - либ у - та - ди Кар - вон би - лан риз - ки рү - зи
ми - со - ли э - сон о - мон о - га - жо - ним кай - та - ди
Жар - гин - чок торт - мас э - дим ол - тин - ла - ри - дан
тор - та - ман хей саб - за - вон айт - сам
э - дим куй - ган - ла - рим - дан ай - та - ман.

НМ-97 “Ўрма”

Ўртача

Ўр-мак ту-киб у-тир-ди-мо н-пи у-зи-либ кет-ди,
О-гам уй-га ки-риб ке-либ кўнг-лим о-чи-либ кет-ди.

НМ-98 “Чирей-чирей”

Майин

Чи - рей чи - рей чи - рей чи - рей О - на мо-лим хай - во - ни - мей

чи - ре - ей чи - ре - ей чи - ре - ей Сен бо - ла - ни ол - ма - манг - го чи - ре - ей
Е - ли - нингсуг - га туд - ди - я чи - ре - ей

чи - ре - ей - чи - ре - ей Ким о - ла - диябо - ла - ни - я чирей чирей чирей чирей

Ол болангни жонивора чирей, чирей, чирей
Олмасангга болангни чирей, чирей, чирей
Бүриларга ем булара чирей, чирей, чирей

НМ-99 “Арпа – бугдой пишибди”

Ўртача

Ар - па буг - дей пи - шиб - ди - я о - га - жон ў - рок - лар - га

ту - шай - ли - га о - га - жон Бо - бо дех - кон хак - ла - ри - га

о - га - жон Кўй - лар сў - йиб кон чи - ка - ринг о - га - жон

НМ-100 “Жун тарокни тарайман”

Шошилмай

Жун та - рок - ни та - рай - ман бо - шим - га рӯ - мол у - рай - ман

Ке - тиб кол - ган ё - рим - ни йўл - ла - ри - га ка - рай - ман

Ке - тиб кол - ган ё - рим - ни йўл - ла - ри - га ка - рай - ман

Ё - рим де - сам жо - ним де - сам ёш - лик ва - фо - до - рим де - сам

А - гар ё - рим кел - ма - са - лар би - ров - лар - дан сў - рай - ман

Халанжини олармано
Пахталарни солармано
Пахталарни олибо
Тўнларимга соларман
Ёрим тўни, жоним тўни
Жоним билан қобий уни
Ийнилариға қийдириб
Қўлим билан силай уни

НМ-101 “Бузакам”

Ўргача

Ман як бу - зак дош - там Ба - рош ган - дум кош - там

ба - рош ган - дум кош - там Бу - за - ка - ма гум кар - дам

жўр - го - то - ша гум кар - да - ме, жўр - го - то - ша гум кар - дам.

НМ-102 “Дахана тогида сепган бугдойим”

Уртача

Да - ха - на то - ги - да Сеп-ган буг - до - йи - мо Сеп-ган буг - до - йим

Ях - ши би-лан ё - мон - ни куш-ган ху - до - йи-мо куш-ган ху - до - йим

Ях - ши би - лан ё - мон ни кў - шиб ху - до - йи-мо кў - шиб ху - до - йим

У - зок - дан то - мо - ша Кўр-ган ху - до - йи-мо Кўр-ган ху - до - йим.

НМ-103 “Хай укажоним жон ука”

Уртача

Су - па - ча - да ў - ти - риб хай у - ка - жо - ним жон у - ка

Соч - ла - рим - ни та - рай - ман хай у - ка - жо - ним жон ука

Ў - зим эк - кан пах - та - ни хай у - ка - жо - ним жон у - ка

кун - да тер - гим ке - ло - ди хай у - ка жо - ним жон у - ка

НМ-104 “Эгам оти маллахон”

Шошилмай

Э - гам - нин - го - ти мал - ла - хон мен - га бе - ра - р шо - ли па - хол

у - ни ей - ол - май хол - ма хол мен қуш - га қан - док я - рай.

Шохгинангнинг мулломиди

Сенсан деҳкон қуввати

Сен бўлмасанг деҳконни

Қайрилади қаноти

НМ-105 “Урчумчук”

Ўртача

Ай - ла - на - бер - гин ур - чу - гим шай - ла - на - бер - гин ур - чу - гим

Қор боғ би - лан тоғ - лар - га жу - на - май - да ур - чу - гим.

НМ-106 “Тегирмон”

Ўртача

Ғи - чир ғи - чир те - гир - мон ай - ла - на - ди те - гир - мон

Те - гир - мон - дан дон туш - ди дас - тур - хон - га нон туш - ди

Бугдойимиз мўл бўлсин

Хирмонлар донга тўлсин

Ризкимиз бутун бўлсин

Айланавер тегирмон

Нақорат

НМ-107 “Ёр-ёр”

Уртакча

Ан - ди - ринг-дан че - ча - жон ман - ди - ринг-дан ёр - ёр

кул - ча ё - пиб нон е - га - но тан - ди - ринг-дан ёр - ёр

Ан - ди - ринг-дан че - ча - жон ман - ди - ринг-дан ёр - ёр

кул - ча ё - пиб нон е - га - но тан - ди - ринг-дан ёр - ёр

Ан - ди - ринг-дан че - ча - жон ман - ди - ринг-дан ёр - ёр

кул - ча ё - пиб нон е - га - но тан - ди - ринг-дан ёр - ёр

Қиз

Сарик кўрсам саркалаб
 Тўйни бошланг ёр – ёр
 Қалам қошли чечаларо
 Ўланг бошланг ёр- ёр
 Қизик – қизик айтинглари
 Қиз келинлар ёр – ёр
 Қизиб кетса Ўлтонбек
 Танга ташланг ёр

Жамоа накорат

Андиригдан чечажон
 Мандиригдан ёр – ёр
 Кулча ёпиб нон егано
 Тандиригдан ёр – ёр

Қиз

Эй ёр ила Кўнғирот
 Этагига ёр – ёр

Қизлар юрмас йигитнинг
Итагига ёр – ёр
Сен ўзингдан оламан
Дема қултой ёр – ёр
Тенгламасман кўришим
Патагига ёр – ёр

Жамоат нақорати

Йигит
Сарик кўрсам саркалаб
Тўйни бошлар ёр – ёр
Қалам қошли чечаларо
Ўланг бошлар ёр- ёр
Қизик – қизик айтингла
Қиз келинлар ёр – ёр
Алибдан қолган тенганиё
Қимга ташлар ёр – ёр

Жамоа нақорат

Андиригдан чечажон
Мандиригдан ёр – ёр
Қулча ёпиб нон егано
Тандиригдан ёр – ёр

Йигит

Эй ёр ила Қўнғирот
Этагига ёр – ёр
Бизлар юрмас қизларнинг
Итагига ёр – ёр
Тенгламасман тенглама
Патагига ёр – ёр
Мен розимни қуйлайман
Патагига ёр – ёр

Жамоа нақорат

НМ-108 “Қўш хайдаш қўшиғи”

Жонлирок

Қўш-га ил дам юр ма-санг учанг гатуртиб қў-я - ман Ях-шиюрсанг шохинг га

мойлар суртиб қў-я - ман Шох-ларингбор шоми - ён. кўзла-рингбор ой на-дай.

Сен дан бўлган бо ла-лар. тў - ти билан майна-дай. Қўш-ни тортин жони-вор

Ту-мортакай шохинг га. Са ра тонда иш ла гин. со-монжолар хакинг-га

Қўш-гақўшгдм қўшқў-киз. чу-хо, - чу, чу-хо, - чу, Ик ки си хам иш қў-киз

чу хо, - чу, чу хо, - чу, Ўз ишингни тинди-риб. чу хо, - чу, чу хо, - чу,

Ҳо - вурингдан тушқў-киз чу хо, - чу, чу хо, - чу, Ко - ра молим ко бн-лим,

чу-хо, - чу, чу-хо, - чу, Ко - ра ер-ни кокер-ган. Мех-на-тининг зў-ри-дан

теп-пе-сидан шохер-ган. Чу-хо, - чу, чу хо, - чу, чу хо, - чу, чу хо, - чу,

3.ЭРКИН МАВЗУЛИ ҚЎШИҚЛАР

НМ-109 “Терм”

Шошлмай

Қултойчол

Ўра тортиб ёйилар

Кўйнинг бодом ёр – ёр

Нор теракдек улашган

Бўйинг бодом ёр – ёр

Ултонтоз

Қариганда келиндаё

Бўла қопсан ёр – ёр

Қутлуг бўлсин янгажон

Тўйинг бодом ёр – ёр

Қултойчол

Шойи – шойи сайкалаб

Тўйни бошлар ёр – ёр

Қалам қошли янгаларо

Тўйни бошлар ёр – ёр

Кизик – кизик айтинглар

Қиз келинлар ёр – ёр

Қизиб кетса Ўлтонбек

Танга ташланг ёр

Ултонтоз

Шойи кўрсам сайкалаб

Тўйни бошлар ёр – ёр

Қалам қошли янгаларо

Тўйни бошлар ёр – ёр

Қултойчол

Кизик – кизик айтинглар

Қиз келинлар ёр – ёр
 Алпомишдан қолган молни
 Ултонтоз кимга ташлар ёр – ёр
 Ултонтоз
 Қизик – кизик айтинглар
 Қиз келинлар ёр – ёр
 Бу ўланни охири
 Қизик бўлар ёр – ёр
 Қултойчол
 Қизик – кизик айтинглар
 Қиз келинлар ёр – ёр
 Бу ўланни охири
 Бузук бўлар ёр – ёр

НМ-110
 “Қўнгирот”

Жонлироқ

Э - лат э - динг ўн - минг ўй - ли Хар хар ер - да мингминг ўй - ли
 Ал - пон - ла - ринг ос - мон бўй - ли Туш дав - ра - га бой Қўн - ги - рот
 Туш дав - ра - га бой Қўн - ги - рот Қўн - ги - рот Қўн - ги - рот
 Туш дав - ра - га бой Қўн - ги - рот Бо - бо - хон - дан от қўй дир - динг
 шар - тинг - га ту - я сўй дирдинг Кал - мок - ни жон - дан тўй - дирдинг
 Эт дав - ра - ни бой - Қўн - ги - рот Эт дав - ра - га той Қўн - ги - рот
 Қўн - ги - рот Қўн - ги - рот эт дав - ра - ни бой Қўн - ги - рот

Битта гапга турдинг, турдинг
 Ор номусли каддинг тутдинг
 Мустакиллик сари юрдинг
 Қўкка бокиб ой кунғирот
 Накорат:
 Сенга содик Барчин қизинг
 Мард Алпомиш халкинг туздинг
 Гуллар бўлди босган изинг
 Қаддим сенга жон қўнғирот.

НМ-111 “Наво дерлар”

Секирок

На - во дер - лар на - во дер - ла - рей бу дун - ё бе - ва - фо дер лар

На - во дер - лар на - во дер - ла - рей бу дун - ё бе - ва - фо дер - лар

О - та - си ўл - ма - ган ким бор о - на - си ўл - ма - ган ким бор

У - зок са - фар - лар - га бо - риб му - со - фир - бул - ма - ган ким - бор.

НМ-112 “Ялла”

Ўртача

Шах - ри Тер - миз кўр - го - ни Мин - дим жий - рон йўр - го - ни

Қуш - дай у - чиб бо - ра - ман о - мон гул - ни кўр - го - ни

О - мон гу - ло - ринг бў - лай Қа - тор - да но - ринг бў - лай

Хуш - ла - санг хуш - ла - ма - санг бир у - мр ё - ринг бў - лайю.

НМ-113 “Терма”

Шошилмай

А - ро - ба - каш би - ла - но чикдим да - ла - га - ё чикдим да - ла - га

бир га - ла ус - мир би ланей колдим ба - ло - га - ё колдим ба - ло - га

бир га - ла усмир - ни гал бе - ribs қочдим во - ей гал бе - ribs қочдим

Ку - кон дар - во - за - си - ни най - за - лаб оч - дим во - сй най - за - лаб оч - дим

НМ-114 “Хай ёр-ёр”

Тез

Ўс - ма хо - на росматмон хай - ер - ёр ай - ла - най Ўс - ма хо - на росматмон

хай - ёр - ёр ай - ла - най Э - лек - тр - лар чи қиб ди хай ер - ер ай - ла най

Э - лек - тр - лар чи - қиб - ди хай ёр - ёр ай - ла най

НМ-115 “Дүмбирамни чаламан”

Тез

Дүм-би-рам-ни ча-ла-ман бой-ки-зи-ни о-ла-ман Бой ки-зи-ни

бер-ма-са со-ко-ли-дан жу-ла-ман Ха-я ха-я ха-я-хей
Э-хе э-хе э-хе-хе

Хай Ха-ди-чачик-ди ки-йи-ниб кий-га-ни-га су-я-ниб

Ик-ки шо-на ко-ки-ли бел-ла-ри-га ту-йи-либ уй-на-ё-тир

Ха-ди-ча жи-гит-лар-ни куй-ди-риб уй-на-ё-тир Ха-ди-ча

бах-ши-лар-ни куй-ди-риб Ха-я ха-я ха-я-хей Хай бол-ги-на
Э-хе э-хе э-хе-хе

бол-ги-на унг бе-тинг-га хол-ги-на Хай бол-ги-на бол-ги-на

унг бетингга хол ги-на Ко шинико-киб и-мо ки лар ин-тич ка би кин киз-ги-на

Ко шинико киб ю-ра-ол май о-шикларинг тул-го-нар Ха-я ха-я ха-я-хей
Э-хе э-хе э-хе-хе

НМ-116 “Сурхондарё аёли”

Ўртача

Сиз - га ай - тай хи - ло - ли хам ха - ё - ли и - бо - ли

эр - ка - ги - нинг би - ло - ли - ё Сур - хон - дар - ё а - ё - ли - ё

Сур - хон - дар - ё а - ё - ли Со - чи май - да кирк ко - кил

я - нок - ла - ри мис - ли гул ар - мон - ла - ри кун - гид - да

хам ха - ё - ли и - бо - ли Сур - хон - дар - ё

а - ё - ли Сур - хон - дар - ё а - ё - ли

Алпомишнинг авлоди
Барчиной зурриёди
Кўнглидадир дунё – дунё
Хам иболи хам хаёли
Сурхондарё аёли

Бойсуннинг парилари
Термизнинг сулувлари
Кумқўрғоннинг гўзали
Бир карашда иболи
Хам хаёли хам иболи
Сурхондарё аёли

Бундан боринг Деновга
Боринг Сариосиёга
Келинг бунда Жарқўрғон
Гузалдир бир – биридан
Бири боли хаёли
Сурхондарё аёли

НМ-117 “Ялла”

Ўртача

Тег - ма тег - ма ўй - на - син киз бо - ла - га тег - ма ўй - на - син

ноз би - лан мул - ло тў - ра ул бо - ла - га тег - манг ўй - на - син

куз ё - ши - дар - ё бў - либ ок - кан ба - лик е - син са - ни

сан ма - ни ё - мон де - динг тен - гинг то - пил - ма - син са - ни

Оқ илон оппоқ илон
 Ойдинда ётганинг қани
 Сон мани ёмон дединг
 Яхшини топганинг қани.

НМ-118 “Хай-хай ука-ука”

Ўртача

Рў - мо - лимбор хой гул - ли хай - хай у - ка, у - ка ўр - та - си чой - нак гул - ли

хай хай у - ка у - ка Мен ё - рим - ни сў - ра - сам хай - хай у - ка у - ка

йи - гит - лар - нинг сай гу - ли хай хай у - ка у - ка.

НМ-119 “Омон-омон айланай”

Ўртача

Ше-ро-бод бул-бу-лиман Соч-ла-ри сум-бу-лиман Ўз шах-ри-миз куйлай ман,
 гу-зал-ли-гин уй-лайман О-мон о-мон ай-ла-най гу-зал-ли-гин уй-лай-ман
 Йи-гит-ла-ри шер-би-лак Киз-ла-ри су лув че-чак Пах-та-зор-га е-тайлик
 Чул-ни о-бод э-тайлик Чул-ни о-бод э-тайлик
 чул-ни о-бод э-тайлик О-мон о-мон ай-ла-най ор-зу-миз-га е-тайлик
 ор-зу-миз-га е-тайлик

НМ-120 “Терма”

Шошилмай

Ос-мон-ла ой-лар уй-най-ли ер-да чой-дуст кай-най-ли
 Шу-а-моннинг киз-ла-ри-ё хан-да-лак о-тиб уй-най-ди

Токка чиқдим таккилаб
 Жийрон отга мингашиб
 Жийрон отни сотманглар
 Тиллосига ботманглар
 Кабадиён қалашган
 Кокили белидан йўл очган
 Шу дунёда бормикан
 Мендек йўлдек адашган.

НМ-121 “Терма”

Ўртача

Ой ту-ва-ди йи-рок-дан сув ти-ний-ди бу-лок-дан
 О-шик-ли-гинг-ни би-лай ки-риб ут-дик йи-рок-дан

Эшиколди гул пустақ
 Очилади хар дастак
 Қўлингдаги гулдаста
 Ёрғинамга пайваста

Хаво жовар тов – товга
 Тезда келар ўтовга
 Келин ёрим ўйнайлик
 Бахмал ёкган ўтовга

НМ-122 Келинг дўстлар дугоналар

Тезрок

Ке - линг дўст - лар ду - го - на - лар ўй - най - ли - га куй - лай - лик

5 **Накорат:**
 Мус - та - кил - лик за - мон кел - ди ўй - най - ли - га куй - лай - лик

9
 Ус - тал ус - ти - да ка - лам Дўст - лар - га бе - ринг са - лом

11
 ёш - лик - да ўй - наб ко - линг ю - рак - дан чик - сии а - лам

Арик бўйини уйдим
 Қўлимга хина қўйдим
 Юрак кургур кўтарди
 Ўйинга бино қўйдим

Олувчани гуллатган
 Бахорингда нургилай
 Хотун – кизни яшнатган
 Замонингдан ўргилай

НМ-123 “Хая-хая киштала пиш”

Шошилмай

Ал - по - мишнинг ав - ло - ди - дан бул - га - ним Кун - ги - рот - нинг

чин зо - ти - дан бул - га - ним, Дум - би - ра - ни о - либ бу - гун

кў - лим - га куй - ла - гай - ман гу - рур - ла - ниб э - лим - га

Мен - ўз - бек - ман ўз - бе - гим - ни куй - ла - йин Ал - по - миш - нинг

ав - ло - ди - ни куй - ла - йин Хая хая киш та - ла пиш Хай ха - я киш та - ла пиш.

Ватанимни қадим Сурхон дейдилар
 Алпомишни элга дoston дейдилар
 Она юртим зотларингдан айланай
 Бойчибордек отларингда нургилай

Бобожоним минг йиллик тўйингни куйлайин
 Аста сўнмас куёшингни куйлайин
 Хая – хая кишталапиш
 Хай хая кишталапиш

Алпканотли полвонлари бор юртим
 Барчинойдек гўзаллари бор юртим
 Бахшиларинг дostonларинг ўлмасин
 Бир умрга армонларинг бўлмасин

НМ-124 “Осмонда ойлар ўйнайди”

Йигитлар: Балғам – балғам
 Кизлар: Жоним балғам
 Й: Анаву жигит қайда
 К: Ана товда
 Й: Нима жийди
 К: Пистажийди

Й: Пистанг қандай
 К: Писталамадай
 Й: Сути қандай
 К: Сутламадай
 Й: Қатиғи қандай
 К: Катламадай
 Й: Ароба жумиш қан-ё
 К: Мана-ё
 Й: Нима айтиб келсино
 К: Қушиқ айтиб келсино

- най - ди Жер - да чой - дўш қай - най - ди
 а - ри хан - да - лак о - тиб ўй - най - ди
 бак Ток - қа чик - дим тақ - қил - лаб
 қил - лаб Ме - ни кўр - ган жи - гит - лар
 Жамоя
 қил - лаб О - хо чу - чик ба - ка бак.

НМ-125 “Дўстларим айб айламанг”

Шошилмай

Дўст-ла-рим айб ай-ла-манг хо-лим ба-ён ай-ла-йин

Мен бу-гун гам-гин кўнг-лим-ни дўст-ла-рим-га бой-ла-йин

Хор:

О-на-жон йиғ-ла-манг ге-пе-шо-на-да бо-ри бу-лар

Ос-мон-да-ги бу-лут-лар бер-рок бер-рок ке-линг-лар

Ос-мон-да-ги бу-лут-лар бер-рок бер-рок ке-линг-лар

Мен ё-рим-ни йў-кот-ди-мо да-ра-ги-ни бе-ринг-лар

Хор:

О-на-жон йиғ-ла-манг-ге пе-шо-на-да бо-ри бу-лар

Ка-нот-ли қуш э-кан уч-ди-да кет-ди

бе-ва-фо ёр э-ка-но таш-ла-ди кет-ди

НМ-126 “Оталар ҳақида”

Охиста

Мен куй - ла - йин бош - дан ўт - ган сав - до - ни о - та - сиз уй
 бир у - мр - лик ғав - го - ни Жон йи - гит - лар жо - нон киз - лар
 тинг - лан - гиз қал - би дар - ё о - та - лар бор о - та - лар
 Бо - ла - лар деб кўк - ра - ги - ни қал қон қил - ган о - та - лар
 э - лу қурт деб фа - ши - зм - ни тал - қон қил - ган о - та - лар Жон йи - гит - лар
 жо - нон кизлар тинг - лан - гиз қал - би дар - ё о - та - лар бор о - та - лар

Мен куйлайман бошдан ўтган савдони
 Отасиз уй бир умрга ғавғона
 Дугоналар жонон кизлар тинглангиз
 Ҳуртда поспон оталар бор, оталар.

НМ-127 “Ўхшайдией”

Шошилмай

Су - рин су - рин ўх - шай - ди - ей сув - га қў - лим қак - шай - ди
 ке - ла - ёт - ган бу зот - ли от ёр - ги - нам - га ўх - шай - ди.

Билагимга тўғиз кўз,
 Элар қиларга бир сўз
 Гар у сўз қилса майлигаё,
 Омон бўлсин қора кўз.

Том устида беда бор,
 Майдасини элаб ол.
 Шу жувонлар ичидано,
 Яхшисини танлаб ол.

НМ-128 “Думбирамни чаламан”

Гез

Дум-би-рам-ни ча-ла-ман бой-ки-зи-ни о-ла-ман Бой ки-зи-ни

6 бер-ма-са со-ко-ли-дан жу-ла-ман Ха-я ха-я ха-я-хей
Э-хе э-хе э-хе-хе

11 Хай Ха-ди-чачик-ди ки-йи-ниб кий-га-ни-га су-я-ниб

16 Ик-ки-шо-на ко-ки-ли бел-ди-ри-га ту-йи-либ уй-на-е-тир

21 Ха-ди-ча жи-гит-лар-ни куй-ди-риб уй-на-е-тир Ха-ди-ча

26 бах-ши-лар-ни куй-ди-риб Ха-я ха-я ха-я-хей Хай бол-ги-на
Э-хе э-хе э-хе-хе

31 бол-ги-на унг-бе-тинг-га хол-ги-на Хай бол-ги-на бол-ги-на

36 унг-бетингга хол-ги-на Қо-шинико-киб и-мо-ки-лар ин-гич-ка-би-кин-киз-ги-на

42 Қо-шинико-киб ю-ра-ол-май о-шиқ-ларинг тул-го-нар Ха-я ха-я ха-я-хей
Э-хе э-хе э-хе-хе

НМ-129 “Она хақида”

Охиста

Кўз о - чиб дун - е - да дун - е кўр - ма - йин ўт - динг о - на

5 Кўз о - чиб дун - е - да дун - е кўр - ма - йин ўт - динг о - на

9 Сар - га - йиб кай - си ба - хор - ни фай - зи - ни кут - динг о - на

13 Сар - га - йиб кай - си ба - хор - ни фай - зи - ни кут - динг о - на

17 Ҳар сў - зинг - дан бол то - мар - ди бол э - ди гў - ё ти - линг

21 Ҳар сў - зинг - дан бол то - мар - ди бол э - ди гў - ё ти - линг

25 Гар - чи не ўт - кур ти - кон - ни зах - ри - ни ют - динг о - на

29 Гар - чи не ўт - кур ти - кон - ни зах - ри - ни ют - динг о - на

Уч табассум ўйнар эди
 Юз кузингда нур булиб
 Бу табассум бирла балки
 Дилни овутдинг она
 Ғам юки так булса ҳам бир
 Бора хасрат килмадинг
 Балки такдирим деб
 Қалбингни совутдинг она

Кувонтирдинг тинч бирла олам
 Тинч ётавер болам дебон
 Бу оламни кули деб

Олам кулин тутдинг она
 Сен каби бечора ёшин
 Дар бадавлат боришди
 Кузочиб дунёга дунё
 Курмайин ўтдинг она

НМ-130 “Тол бешикка суянган синглим”

Уртакча

Тол бе-шик-ка гул-дай су-ян - гансинглим Са-хар са-хар куш-дек у - ян - гансинглим Ўнг тиз-занг-га у-линг о-либ су-яр бўлдинг Хей

Чал тиз-занг-га ки-зинг о-либ су-яр бўлдинг эй От бо-ши-да дар-дим бор ай-тиб ў-тайин Юрт-да ин-ят кар-зим бор ай-тиб ў-та-йин

Ху-я, хуй-я, хуй-я, хуй Хуй-я, хуй-я хуй я, хуй Тол бе-шик-ка

туг-до-на-лар та-ка-сан Тоғ бо-ши-дан чо-чо-на-лар ў-та-сан

Тол бе-шик-ка туг-до-на-лар та-ка-сан Хей тоғ-бо-ши-дан

чо-чо-на-лар ў-та-сан Уй-ту-ри-да у-линг кут-луг

бўл-син-ей минг-куй-ли ой ки-зинг кут-луг бўл-син-ей

НМ-131 “Айтишув”

Ўртача

Кўш - те - па - дан чанг чик - са у ни - ма - дир че - ча - жон

Ик - ки от - лик тенг чик - са бу ни - ма - дир че - ча - жон

Кўш - те - па - дан чанг чик - са хуш ха - бар - дир о - на киз

Ик - ки от - лик тенг чик - са сов - га ке - лар о - на киз.

НМ-132 “Бозордан олдим бир пиёз”

Тез

Бо-зордан ол-дим бир боғ пи - ёз Е-ним-га кел-ди Ма - ма - ни - ёз

бир гу-мо - ним Ма - ма - ни - ёз ол - ган бўл-санг дўп - пи - ни бер вой

Ол - ган - лар бер - син дўп - пи - ни вой - вой

НМ-133 “Сурхондир”

Ўртача

Бу ман зил о - ро - ми жондир е - ру са - хо - ват га кондир Са - хо - ват - ли
 ну - рафшондир но - ёб нур - хо - на Сур - хон - дир но - ёб нур - хо - на Сур - хон - дир
 Сурхон су - вин мак - та - йин - му и - пак ту - рин мак - та - йин Ме - хр ну - рин
 мак - та - йин - му а - жиб нур - хо - на Сур - хон - дир а - жиб нур - хо - на Сур - хон - дир
 Жил - ва - си - да кўз - лар тол гай мардиш - ла - ри ак - лимол - гай дил - га се - винч
 о - таш сол - гай Э - лим мар - до - на Сурхондир Э - лим мар - до - на Сурхондир

НМ-134 “Соғинч қушиғи”

Ўртача

Булбулбу либгулбоғим да уч - ма - дим, О - та о намхизмати - ни кил - ма - дим
 Ешлигимда ўз юртимда бул - ма - дим Меҳрибонимей онамизни соғиндим

Кетадурман кизил вагон ичинда
 Ота – онам чиксин мени изимдан
 Отам – онам чикмасалар изимдан
 Гуллар эксин менибосган изимдан
 Меҳрибонимей отам сизни соғиндим

Ўз юртимдан кетганимга йиғлайман
 Сарик гулдан сулғанимга йиғлайман
 Сочим сунбул бўлганига йиғлайман
 Меҳрибонимей отам сизни соғиндим
 Меҳрибонимей онам сизни соғиндим

НМ-135 “Ялла”

Шўхрок

Кук шо - хи - дан куй - ла - гим зар - га бот - ган би - ла - гим

Бир ка - лам қош ёр у - чун Зар - доб бўл - ган ю - ра - гим

Ки - кир ки - кир кул - манг - лар пи - чир пи - чир кил - манг - лар

оҳ а - я - жон - си ай - лан - син ёр Ас - кар бо - лам ух - ла - син.

НМ-136 “Қўнғирот”

Шўхрок

Бо - гим - да гул - лар о - чи - лар чи - лик ўй - най - ди бо - ла - лар

Ў - тов - да ўр - гин ип - йи - ги - рар сал - ла - си кат - та мо - мо - лар

ўй - на ўй - на қўн - ги - рот дав - ринг кел - ди қўн - ги - рот.

НМ-137 “Дикир-дикир уйнасин”

Тезрок

Ди - кир ди - кир ўй - на - си - ней о - ёқ - ка ти - кан кир - ма - син

ди - кир ди - кир юр - ган да ти - кон шун - га ур - ма - син

эй гў - за ка - тик бағ - ри - тош гў - за шун - га тег - ма - син

Ди - кир ди - кир ўй - на - си - ней о - ёқ - ка ти - кан кир - ма - син

мо - хи - гул бў - лай шун - га мо - хи - дил бў - лай шун - га

Хам - ма - нинг кў - зи шун - да кўз ту - мор бў - лай шун - га

Ди - кир ди - кир ўй - на - си - ней о - ёқ - ка ти - кан кир - ма - син

НМ-138 “Ошиқлар кўшиғи”

Ўргача

Ой гу - ва - ди йи - роқ - дан сув ти - ний - ди бў - лоқ - дан

О - шик ли - гинг - ни би - лай ки - риб ўт - дик йи - роқ - дан

НМ-139 “Келдию Наврузи олам”

Шошилмай

Кел - ди - ю нав - ру - зи о - лам кел - ма - ди кет - ган - ла - ри

Я - ша - мас - дан бу о - лам - дан кўз ю - миб ўт - ган - ла - ри

о - та - си - ни о - на - си - ни ю - ра - ги - ни эз - ган - ла - ри

о - та - си - ни о - на - си - ни ю - ра - ги - ни эз - ган - ла - ри

Кел - ди - ю нав - ру - зи о - лам кел - ма - ди кет - ган - ла - ри

Соябони муштупар
Турмушини йиғлатгани
Келдию наврузи олам
Келмади кетганлари

Ўглию кизларини
Оркасидан гйғлатгани
Келдию наврузи олам
Келмади кетганлари

НМ-140 “Гулёр”

Шошилмай

Тур-на-лар ка - ро ка - ро тир-на бо-сиб-ди а - ро

мен бор - сам сиз - га са - ло - мей гул ёр

э - шиг - мас - ми - кан би - ро - вей гул - ёр

Эшик олди поли бор,
Узун-узун шоли бор.
Бизни ёрни сурасанг(ей) гулёр

Унг юзида холи бор(ей) гулёр.
 Атлас куйлак торга сол,
 Сочин ўриб дилга сол.
 Олган ёринг ёш бўлса(ей) гулёр
 Алдаб-сулдаб йўлга сол(ей) гулёр.
 Истакано-истакан,
 Стаканда гул битган,
 Ўтингдаги гулингни(ей) гулёр
 Қандай лаблар кучган(ей) гулёр.

НМ-141 “Ҳай, ёр-ёр”

Тез

Ус - ма хо - на росматмон ҳай - ер - ёр ай - ла - най Ус - ма хо - на росматмон
 ҳай - ер - ёр ай - ла - най Э - лек - тр - лар чи киб ди ҳай ер - ёр ай - ла най
 Э - лек - тр - лар чи - киб - ди ҳай ер - ёр ай - ла - най

НМ-142 “Соғинч қушиклари”

Шошилмай

И - жо - зат бер - сан - гиз мен - га бо - ribs шах - рим - ни бир кўр - сам
 Қў - яй де - ган - ла қўй - ма - ган қў - рай де - ган - ла кўр - ма - ган
 Ма - шак - кат лар би - лан бок - кан О - на - жо - ним - ни бир кўр - сам
 Бо - лам деб бағ - ри - ни оч - ган О - та - жо - ним - ни бир кўр - сам

Ўн саккизга тўлди ёшим
 Неларни кўрмади бошим
 Ўтканларни мен эсласам
 Оқадур кўзлардан ёшим

НМ-143 “Сурхон”

Ўртача

Яш - на Сур - хон ма - ко - ним Ок ол - тин - лар - га ко - ним

5
Се - ни мад - хинг - ни куй - лаб Жў - шар ме - нинг ил - хо - мим.

НМ-144 “Ёр-ёр, ёроней”

Кувноқ

Чой - дан чой - су я - сай - лик ёр - ёр, ё - ро - не

5
бе - ли тас - ма ё - рим - га ёр - ёр, ё - ро - не

9
Ар - ча - дан ко - шик я - сай - лик ёр - ёр, ё - ро - ней

11
Дар ди пис - ма ё - рим - га ёр - ёр, ё - ро - ней

НМ-145 “Якку-якку, яку-як”

Кувнок

Ай-лан-син ёр ай-лан-син кош-ла-ри ко-ра ай-лан-син

Шаф-то-ли-зор и-чи-да бо-дом ко-вок ай-лан-син

Я-ку, я-ку, я-ку-я. Де-вол ус-ти-да де-вол

де-во-на бул-син а-канг Бо-шинг-да бал-хи рү-мол

иш-кинг-да ул-син а-канг Бо-шинг-да бал-хи рү-мол

иш-кинг-да ул-син а-канг Я-ку, я-ку, я-ку-я

Я-ку, я-ку, я-ку-я

НМ-146 “Ковушим”

Шўхрок

f

Ко - ву - шим танг - ла ку - шим бог - лар - ни кез - ган ко - ву - шим

Саб - за - и о - би - ра - вон, тог - лар - ни кез - ган ко - ву - шим

Мен ко - ву - шим - ни йў - кот - дим лай - кай - лар бо - зо - ри - да

Ўг - ри - лар о - либ кет - ди ё хо - ти - ни ё ки - зи - га

Ўг - ри - лар о - либ кет - ди е хо - ти - ни ё ки - зи - га

НМ-147 “Хай, ёр-ёр”

Тез

Ўс - ма хо - на росматмон хай - ёр - ёр ай - ла - най Ўс - ма хо - на росматмон

хай - ёр - ёр ай - ла - най Э - лек - тр - лар чи киб ди хай ёр - ёр ай - ла - най

Э - лек - тр - лар чи - киб - ди хай ёр - ёр ай - ла - най

Ковуш маҳси киймайман

Хай ёр – ёр айланай

Ботинкалар чикибди

Хай ёр – ёр айланай

Рўмолим бор ой гулли

Хай ёр – ёр айланай

Ўртаси чойнак гулли

Хай ёр – ёр айланай

Отам курган кошона

Хай ёр – ёр айланай
 Хар куни бўлсин туйхона
 Хай ёр –ёрайланай

НМ-148 “Осмонда ойлар уйнайди”

Тежроқ

Ос - мон - да ой - лар уй - най - ди ер - да чоп - душ кай - най - ди

шу за - мон - нинг киз - ла - ри - ё хан - да - лак о - тиб уй - най - ди.

Том ус - ти - да ё - та - йин тур - на кел - са о - та - йин

Ба - ланд буй - ли киз - лар - га тол буй - ним - ни со - та - йин.

НМ-149 “Том устида ётайин”

Ўртача тез

Том ус - ти - да ё - та - йин тур - на кел - са о - та - йин

ба - ланд буй - ли киз - лар - га тол буй - ним - ни со - та - йин

НМ-150 “Том устида ётайин”

Ўртача

Том ус - ти - дан тош от - ди - мо пи - ё - ла - ни ўх - шатдим

ни - ё - ла - ни гу - ли - ни - ё ас - кар бо - лам - га ўх - шатдим

НМ-151 “Токка чиқайлик”

Шоғилмай

Ток - ка чи-кай-лик чо - дир ти-кай-лик Чо - дир и - чи - ла хо

3
чу - лоб и - чай-лик О - там чой хуш кўй - ди - лар Қай - на - ма - син

9
де - ди - лар о - там чой хуш кўй - ди - лар қай - на - ма - син

13
де - ди - лар Ме - ни кар - ри - га бе - риб кун кўр - ма - син де - ди - лар

Чуопни талхи
Рўмолни балхи
Яккама зулфижон
Бурама кулфи
Отам чойдўш кўйдилар
Қайпок сувга турсин деб
Мени шофирга бериб
Давру – даврон сурсин деб

НМ-152 “Охува”

Ўртача

Хай - ла ў - тов о - ху - ва о - ху - ва я о - ху - ва

5
ю - ринг киз-лар о - ху - ва ой - тў - либ - ди о - ху - ва

Хайла ўтов охува
Кимникия охува
Танижон деган охува
Бойникия охува

Кизим – кизим охува

Дегунчая охува
Тилло сочиб охува
Кочайликка охува

НМ-153 “Сурхоним”

Ўртача

Яш - на Сур - хон ма - ко - ним Оқ ол - тин - лар - га ко - ним

Се - ни мад - хинг - ни куй - лаб Жў - шар ме - нинг ил - хо - ним.

Гузал юртим чиройсан
Санъаткорларга бойсан
Шу хур замонни куйлаб
Жушар менинг илхогим

НМ-154 “Охува”

Ўртача

Ў - ра - ли те - па ў - рил - ди - ей о - ху - ва қўл - лар - га хи - на

қў - йил - ди - ей о - ху - ва Эт - ган э - линг сар - кар - да - ей

о - ху - ва дор - ток - ка бо - ribs су - йил - ди - ей

о - ху - ва о - ху - ва о - ху - ва о - ху - ва - ей

сар - бон - га бо - ribs су - йил - ди - ей о - ху - ва

НМ-155 “Туя кадам кўшиғи”

Уртача

Нор туям дўр док лабинг суй лок дир тиш ла-ринг са ни

Ас - та ас- та йўл юриб ман зил - га ет - каз-гин ма - ни

шу тир ба-ча ман шу тур ба-ча - ман лаб-ла - рим бордур лаб ла бан ги

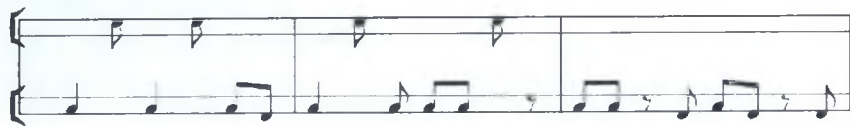
Нор туям дўр док лабинг суй лок дир тиш ла-ринг са- ни

Ас - та ас та йўл юриб ман зил - га ет - каз-гин ма - ни

НМ-156 “Биждонба бада”

НМ-157 “Араз бадаш”

НМ-158 “Шүх бадаш”

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Расмий нашрлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танкидий таҳлил, катъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истикболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11

2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олий жаноб халқимиз билан бирга қурамыз. Тошкент “Ўзбекистон” – 2017 й.

3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаравон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамыз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2016й.

4. Мирзиёев Ш. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаравонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2016 й.

5. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. 1-илова: “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 8 февраль сони ва Интернет ресурс: www.lex.uz.

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 46 б.

7. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1998. – 64 б.

8. Каримов И.А. Халқ бадий хунармандчиликлари ва амалий санъатини янада ривожлантириш давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. –Т.: “Ўзбекистон овози” газетаси, 1997. 1-апрел.

9. Каримов И.А. Ўзбекистон иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Ўзбекистон. 1995 й. 268 б.

10. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент, “Шарқ” нашриёти-матбаа концерн бош таҳририяти. 1998 й. 32 б.

11. Каримов И.А. Адолатли жамият сари. Ўзбекистон, 1998 й., 160 б.

12. Каримов И.А. Миллий истиклол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тошкент, Ўзбекистон. 2000 й. 32 б.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил “Алпомиш” дostonи яратилганлигининг 1000 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги Қарори

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда театр ва мусиқа санъатини янада ривожлантиришни қўллаб – қувватлаш ва рағбатлантириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 1995 й. 20

октябрь. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1995 й. Н-10-11.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – Ватаниманим” кўшик байрами тўғрисидаги Фармони. 1996 й. 27 август. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1996 й. Н-8.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Шарк тароналари” Халқаро мусика фестивалини ўзтақиш тўғрисидаги Қарори. // Тошкент. 1997 й. 11 март.

2. Монографиялар, тўпламлар, қўлланмалар

2.1. Акбаров И.А. Дойра зарблари (Ўзбек усуллари тўплами), Тошкент. 1952. Ўзбекистон Давлат нашриёти

2.2. Акбаров И.А. Мусика лўғати. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987. – 444 б.

2.3. Алавия М. Ўзбек халқ кўшиқлари, Тошкент, Фан, 1959 й.

2.4. Алавия М. «Ўзбек халқ маросим кўшиқлари» Тошкент, Фан, 1974 й.-221 б.

2.5. Алексеев Э. Проблемы формирования лада. М: Музыка. 1976. - 273 с.

2.6. Алексеев Э. Раннефольклорное интонирование. М. Советские композитор. 1986.-133 б.

2.7. Азимова А. Вопросы синтаксиса восточной монодии. Т.: Фан, 1989

2.8. Азимова О. Вопросы синтаксиса восточной монодии: К истории его становления и развития. – Т.: Фан. 1998.

2.9. Асафьев Б. О народнoй музыке. Л.: Музыке, 1987.-224 с.

2.10. Авлянова У. О некоторых аспектах изучения ритмической организации узбекской традиционной музыки (на материале ферганоташкентского и хорезмского музыкальных диалектов) стр.

2.11. Август Эйхгорн Музыкальная фольклористика» изд-во, Ак УзРес, Наука, 1963.

2.12. Ахмедов Б. Кўчманчи ўзбеклар давлати. Т. Тошкент. 1969 й. б.

2.13. Авдеева И. Ўзбек миллий ракс тарихидан. Тошкент, 2001 й., 284 б.

2.14. Абдуллаев Р.С. Обрядовая музыка Центральной Азии. Т.: Фан. 1994.-135 с.

2.15. Абдуллаев Р.С. Бойсун мусика мероси. Тошкент. ЮНЕСКО. 2005 й.

2.16. Абдуллаев Р.С. Бойсун тарихи ва анъаналари. ЮНЕСКО. Тошкент. 2005 й. 343 б.

- 2.17.Абдуллаев Р. Байсун. Традиционная музыкальная культура. ЮНЕСКО. Ташкент. 2006. стр. 124 б.
- 2.18.Абдуллаев Р. Файзулла М. Кароматли. Тошкент. 1996. 64 б.
- 2.19.Абдуғаффорова Ў. М. Ок ўтов. Ёзувчи, 1998 й. 24 б.
- 2.20.Ахмедова Олимбоева К. Ўзбек аёли ҳаётида мусика. –Т.: Ёзувчи, 1996.-168 б.
- 2.21.Аманов Б, Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. Алматы, «даик Пресс», 2002 г.
- 2.22.Алимов С. Тарихий-фольклорий жараён ва жанрлараро муносабатлар. 1993. – 91 б.
- 2.23.Абдурахмонов И. “Ўзбек халк ўйинлари ва томошалари”. (XX аср Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари мисолида) Т. 1997. Н.Д. 152 бет.
- 2.24.Байгаскина А. Ритмика казахской традиционной песни. Алматы. 2003.-207 с.
- 2.25.Беляев В. (тузувчи А. Б. Беляев) –М.: советский композитор. 1990.- 510 б.
- 2.26.Беляев В. О музыкальном фольклоре и древней письменности М.: Советский композитор, 1972. – 234 с.
- 2.27.Бекмуродов М. “Ўзбекистонда жамоатчилик фикри” Тошкент. 1999 й. - 244 б.
- 2.28.Визго Т. Развитие музыкального искусства Узбекистана и его связи с русской музыкой.- М.: Музике. 1970.-320 с.
- 2.29.Визго Т. Музыкальные инструменты Средной Азии (исторические очерки).-М.: Музике. 1980.-190 б.
- 2.30.Душалиев К., Лузакова Киргизский народной музыки
- 2.31.Гаджибеков У. Основы азербайджанской народной музыки.- Баку. Азмугиз. 1957.-113 с.
- 2.32.Гафурбеков Т. Фольклорные истоки узбекского профессионального музыкального творчества.-Т.: Ўқитувчи. 1987.-111 с.
- 2.33.Гафурбеков Т. Творческие ресурсы национальной монодии и их преломление в узбекское советской музыке. –Т.: Фан. 107 с.
- 2.34.Галиев Ш. Ўзбек болалар ўйин фольклори. Т., Фан, 1998 й.-46-74 б.
- 2.35.Джами А. Трактат с музыке (пер. с персидского А. И. Болдирева). Ред и комментарии В. М. Беляев. – Т. АнУзРес. 1960. 111 с.)
- 2.36.Гуллыев Ш. Туркменская музыка.
- 2.37.Дюшалиев К., Лузанова Е. Кыргызское народное музыкальное творчество: Учеб. Пособие / Под ред. Е. В. Назайкинскою – Б.: Илим, 1999, - 344 с.
- 2.38.Ерзакович Б. Музыкальное наследие казахского народа. Алма-Ата: Наука.: 1976. – 184 с.
- 2.39.Жабборов А. Мусикий драма ва комедия жанрлари Ўзбекистон композиторлари ижодида. Тошкент. Ф.Ғулом. 1999 й. 188 б.

- 2.40. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. - Т.: Ўқитувчи, 1994 - 320 б.
- 2.41. Жўраев М. Ўзбек халқ эртақларида “сеҳрли” рақамлар. Тошкент. Фан. 1991
- 2.42. Земцовский И.И. Мелодика календарных песен. Л.: Музыка. 1975. - 194 б.
- 2.43. Иброхимов О.А. «Ўзбек халқ мусика ижоди» (методик тавсиялар I қисм), Тошкент, 1994 й. - 62 б.
- 2.44. Иброхимов О.А. Мақом ва макон. Мовароуннахр, Тошкент, 1996 й. 96 б.
- 2.45. Исмоилов Ҳ. Ўзбек тўйлари. - Т.: Ўзбекистон, 1992. - 189 б.
- 2.46. Йўлдошева С. Фольклор-этнографик жамоалар услубиёти. ЎзРФА “ФАН” 1999. 112 б.
- 2.47. Йўлдошева С. Мучал тўйи. Тошкент. 1994. - 36 б.
- 2.48. Йўлдошева С. Барҳаёт анъаналар. Тошкент. 1999 й., 46 б.
- 2.49. Кароматов Ф. М. О локальных стилях узбекской народной музыки. - М.: Наука. 1964. - 8 б.
- 2.50. Кароматов Ф. М. Узбекская инструментальная музыка (наследие) - Т.: ГИЛИ им. Г. Гуляма. 1972. - 360 б.
- 2.51. Кон Ю. Г. Некоторые вопросы ладового строения Узбекской народной песни и её гармонизации. Т.: Фан. 1979. - 97 б.
- 2.52. Кушнарёв Х.С. Вопросы истории и теории армянской монодической музыки. - Л.: Музгиз. 1958. 626 б.
- 2.53. Кароматов Ф. Ўзбек музикаси совет даврида. ЎКПМКБ. Тошкент. - 1967. - 32 б.
- 2.54. Кароматов Ф. Узбекская домбровая музыка. Т., 1962/
- 2.55. Кароматов Ф. Узбекская инструментальная музыка
- 2.56. Кароматов Ф. Ўзбек халқи музика мероси (йигирманчи асрда) Тошкент. 1978 й. 1-том, 154 б.
- 2.57. Кароматов Ф. Ўзбек халқи музика мероси (йигирманчи асрда) Тошкент. 1985 й. 2-том, б.
- 2.58. Карелова И.Н. «Вопросы музыкальной культуры Узбекистана». Ташкент. 1961 г.
- 2.59. Карабаев У. Этнокультура: (Традиционная народная культура): Учеб. Пособие / Т.: Шарқ, 2005. - 240 с. .
- 2.60. Лапасов А. “Ангор: Истиклол йўли”. Термиз. 1992. - 46 б.
- 2.61. Миронов Н.Н. Песни Ферганы, Бухары и Хивы. - Т.: Госиздат. 1931. - 60 б.
- 2.62. Мўминова Ш. Қумқўрган тарихи. Термиз, 1993 й., 36 б.
- 2.63. Муродов М., Эргашев А. “Алпомиш” биринчи китоб, Сурхондарё талқини, Тошкент, Меҳнат, 1998 й., 486 б.
- 2.64. Муродов М., Эргашев А. “Алпомиш” достони, Қашқадарё талқини, иккинчи китоб, Тошкент, Меҳнат, 2000 й., 564 б.

- 2.65. Мустафокулов Р. Тошбосар дoston, 1998 й. 160 .
- 2.66. Махмуд С. Ўзбек удумлари. Тошкент, Фан. 1993 й., 222 б.
- 2.67. Муродов М. Ўзбек кадриятлари I-китоб. Тошкент, Чўлпон, 1995.- 270 б.
- 2.68. Мамадалиев Ф. Миллий мусика ижрочилиги масалалари.
- 2.69. Тошкент. Янги аср авлоди. 2001. 32 б.
- Мусика ижодиёти масалалари. Т. Т. Янги аср авлоди. 2002. - 110 б.
- 2.70. Матёкубов Б. Хоразм дoston ижрочилигининг зархат сахифалари. Хоразм. 1999. 52 б.
- 2.71. Мусакулов А. Ўзбек кўшиклари тарихий асослари. Тошкент. 1994. – 42 б.
- 2.72. Мусика ижодиёти масалалари. Т. Т.: 1997. 92 б.
- 2.73. Назайкинский Е.В. Логике музыкальной композиции. – М.: Музыка. 1982.-393 б.
- 2.74. Наимов М. Қадим Сурхон наволари. Санъат. Т.-2006. 40 б.
- 2.75. Нишонова О. Ўзбек аёлларининг этник маданияти ва одатлари. Услубий қўлланма. Тошкент. 2005. 44 б.
- 2.76. Назаров А. Форобий ва Ибн Сино мусикий ритмика хусусида. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент. 1995. -131 б.
- 2.77. Норбоев Н. Ўзбек элининг қабил ва уруғлари ҳақида. Тошкент. 1997. - 86 б.
- 2.78. Нурматов Ҳ., Иброҳимов О. Мусика. 6-синф учун ўқув қўлланма. Ўқитувчи. 1997.-112 б.
- 2.79. Наимов М. Сурхон кўшиклари. Жайхун. Термоз. 1997. -32 б.
- 2.80. Тошматов Ў. Наврўз тароналари. Тошкент. 1998. 70 б
- 2.81. Омонтурдиев Ж. Ал-Ҳакми ат-Термизий таълимоти. Тошкент. Университет. – 96 б.
- 2.82. Пеккер Я.Б. Виктор Александрович Успенский.- Т.: ГИХЛ. 1959.-223 б.
- 2.83. Попова Т. Основы русской народной музыки. . – М.: Музыка. 1977. – 223 б.
- 2.84. Ртвеладзе Э. Сурхондарё. Қомуслар Бош тахририяти. 1996. 220 б.
- 2.85. Ражабий Ю. Музыка меросимизга бир назар. – Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1978. – 163 б.
- 2.86. Ражабов Х. Поэзия ва музыка.-Т., Ўзбекистон. 1975.-24 б.
- 2.87. Ражабов Х., Мирзаев Т., Собиров О., Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди.-Т. Ўқитувчи. 1980.-360 б.
- 2.88. Рустамов М. Ўзбек этнографияси. Низомий номидаги ТДПИ. Тошкент, 1991 й., 82 б.
- 2.89. Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. Ўзадабийнашр. Тошкент. 1963. -304 б.

- 2.90. “Ражибийхонлик” илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент. 1994.-112 б.
- 2.91. Соломонова Т.Е. Вопросы ритма в узбекского песенном наследии. – Т. 1978.-58 б.
- 2.92. Турсунов С., Қобилов Э., Пардаев Т., Муртазоев Б. Сурхондарё тарих кўзгусида. -Т.: “Шарк”, 2001.-384 б.
- 2.93. Успенский Н. Лады русского севера. М. Советский композитор. 1973.-133 б.
- 2.94. Успенский В.А. Научное наследие. Воспоминания современников. Композиторское творчество. Письма. Составитель И.А. Акбаров. –Т. ГИЛИ им Г. Гуляма. 1980,-282 б.
- 2.95. Фитрар А. Ўзбек классик мусикаси ва унинг тарихи. ЎзРФА, “Фан”. 1993 й., 55 б.
- 2.96. Харлап М. Ритм и метр в музыке устной традиции. М. Музыка. 1986.-103 б.
- 2.97. Чекановска А. Музыкальная этнография. Методология и методика. М. Советский композитор. 1983.-190 б.
- 2.98. Шодиев Б. Наврўз байрами. Т., Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2001 й.
- 2.99. Санъатшунослик масалалари. Т.: 1998. – 135 б
- 2.100. Санъатшунослик масалалари. Т.: 1999.
- 2.101. Санъатшунослик масалалари. Т.: 2004.
- 2.102. Ўзбек фольклори очерклари. Бири Санъатшунослик масалалари. Т.: 1999. нчи жилд. Т.: Фан. 1988. -284 б.
- 2.103. Хасан Ато Абуший Туркий кавмлар тарихи. Тошкент. Чўлпон. 1993.-240 б.
- 2.104. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 1-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 200 . – 704 б.
- 2.105. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 4-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2004. – 704 б.
- 2.106. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 5-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2003. – 704 б.
- 2.107. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 6-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2003. – 704 б.
- 2.108. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 8-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2004. – 704 б.
- 2.109. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 10-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2005. – 704 б.
- 2.110. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 11-жилд. –Т.: Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2005. – 704 б.
- 2.111. Ўзбек мусикаси тарихи. Тузувчи Соломонова Т., Т. Т.: Ўқитувчи. 1981. -192 б.

3. Мақолалар

3.1. Азимова А. Канон и импровизация в мелодическом формообразовании ашула. В.ки: Музыкальном искусство. Т.: ГИЛИ им. Г.Гуляма. 1982. 191-210 б.

3.2. Акбаров И. Ўзбек халқ мусикаси (Кириш мақоласи) китоб: Ўзбек халқ мусикаси. Т. II. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1957. III-XIX б.

3.3. Гафурбеков Т.Б. Об обработках узбекского песенного фольклора. В.ки: Проблемы музыкальной культуры народов Узбекистане, Туркмении и Таджикистана. М. Музыка. 1976. 133-207 б.

3.4. “Далварзинтепа шахристони” (1989-1993 йиллардаги қадимшунослик тадқиқотлари якунлари, 185 бет) Соқа университети нашриёти. 1996 й. 248 б.

3.5. “Зарутсой-98” Халқро симпозиум материаллари. Т., Термиз. 1998 й.

3.6. Кароматов Ф.М. Халқ мусикаси. Китоб: Ўзбек мусикаси тарихи. Тузувчи Т.Е.Соломонова. Т.: Ўқитувчи. 1981. 27-34 б.

3.7. Кароматов Ф.М. Ўзбек халқ мусикаси мероси. XX аср. Терма, ялла, қарсақ, кириш мақоласи. Т. II. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1985. 2-23 б.

3.8. Кароматов Ф.М. Музыкальное наследие узбекского народа. В.ки.: Музыкальная культура Узбекской ССР. М.: Музыка. 1981. 11-32 б.

3.9. Кароматли Ф. Марказий Осиё халқлари мусикасида афсона ва ривоятларда. // Ж.Сапат/ 1999/ Н-3 /-39-42 б.

3.10. Музыкальная фольклористика (сб.статей), составитель

3.11. Нигмедзянов М.Н. К характеристике жанров татарских народных песен. В.ки.: Музыка современность Казань, ИЯЛИ им. Ибрагимова КФАН. 1980. 98-116 б.

3.12. Панжиев Қ. Мозийдан садо журнал. 2003. 3-4 сон. - 96 б.

3.13. Панжиев Қ. Анъанавий халқ маданиятини сақлаш муаммолари. Халқро илмий конференция материаллари. Бойсун. 2003 й. 80 б.

3.14. Панжиев Қ. Ўзбекистон санъати: тарих ва замонавийлик. Ёш олимларнинг илмий – амалий конференция материаллари. Тошкент. Янги аср авлоди. 2003. 86 б.

3.15. Панжиев Қ. Ўзбекистонда замонавий бадий таълим муаммолари. Республика илмий-назарий анжумани материаллари. Санъат. Тошкент. 2007 й., 276 б.

3.16. Панжиев Қ. Замонавий бадий маданиятда фольклор ва халқ ижодиёти. Халқро илмий конференция материаллари. Бойсун. 2002 й. 108 б.

3.17. Проблемы теоретического музыкознания в Узбекистана (сб.ст) Т.: ГИЛИ им. Г.Гуляма. 1976. 206 б.

3.18. Салимова Л. Элементы формульности в свадебных песнях.

Материалы межреспубликанской научно-теоретической конференции: Взаимсобогащение музыкальных культур народов Сереней Азии и Казахстане. Т.: ГИЛИ им. Г.Гуляма. 1977. 165-170 б.

3.19.Салимова Л. Песня в системе жанров узбекской народной музыки. В.ки.: Вопросы музыковедения Узбекистана. Т.: Типографии ТашГУ. 1982. 51-64 б.

3.Диссертация ва авторефератлар

4.1.Айходжаева Ш. Маком тароналари (жанр хусусиятлари, ижро анъаналари). Санъатшунослик номзоди илмий даражасини олиш учун такдим қилинган диссертация автореферати. Ихтисослик: 17.00.02 мусика санъати. Тошкент. 2007. - 24б.

4.2.Амонов Х. Сурхондарё вилояти тоғли ҳудудлар иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш географик асослари (Бойсун тумани мисолида). География фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун такдим этилган диссертация автореферати. Тошкент. 2008 й. – 26 б.

4.3.Гуллыев Ш. Туркменская музыка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения, специальность: 17.00.02 – «музыкальное искусство». Ташкент. 1998 г., стр. 37

4.4.Кокумбаева Б.Д. Семейно-обрядовы плачи казахов и лирические песни темы утреты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Т. 1989., 22 стр.

4.5.Кокумбаева Б.Д. Семейно-обрядовы плачи казахов и лирические песни темы утреты. Санъатшунослик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун бажарилган диссертация. (17.00.02-“мусика санъати” ихтисослиги. СИТИ кутубхонаси. 159 б.

4.6.Муллажонов Д. 1990 йиллар ўзбек мусикий эстрадасида оханг муаммоси. Санъатшунослик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун такдим этилган диссертация. (17.00.02-“мусика санъати” ихтисослиги. 2004 й., СИТИ кутубхонаси. Инв Н-1002, 151 б.

4.7.Низамов А. Суфизм в контексте музыкальной культуры народов Центральной Азии, Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения, специальность: 17.00.02 – «музыкальное искусство». Ташкент. 1998 г., стр. 36

4.8.Нишонов О. Ўзбек аёллари этномаданияти: генезиси, хусусиятлари, муаммолари (фалсафий – маданий ёндошув). Ихтисослик: 17.00.08-маданият назарияси ва тарихи. Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. Тошкент. 2005 й., 22 б.

4.9.Таштемиров Н. Узбекское народное песенное творчество Джизакской области, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Т.: СИТИ. 1933 г. 22 стр.

4.10.Тоштемиров Н. Жиззах вилояти ўзбек халқ кўшиқчилиги.: Санъатшунослик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун бажарилган диссертация. (17.00.02-“мусика санъати” ихтисослиги. 1993 й. СИТИ кутубхонаси. Инв Н-920, 196 б.

5.Кўлёмалар

5.1.Абдуллаев Р.С., Кароматов Ф.М., Гофурбеков Т.Б. Ўзбек мусика тарихи (XX-аср) Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти кутубхонаси инв Н-958.

5.2.Абдуллаев Р.С. Музыка и жизнь народа (По итогам музыкально-фольклорной экспедиции). Кўлёмза, СИТИ кутубхонаси. Инв Н-715.

5.3.Беляев В.М. Ритмика узбекской народной музыки. Москва-Ташкент. 1941. кўлёмза, СИТИ кутубхонаси. Инв Н-17 у-3

5.4.Беляев В.М. Музыка Узбекистана, кўлёмза СИТИ кутубхонаси. Инв Н-18

5.5.Кароматов Ф.М Сурхандаринская фольклорная экспедиция 1961, кўлёмза, СИТИ кутубхонаси, Инв Н-544,1

6.Нота манбаалари

6.1.Анвар С. Ватан мадҳияси, кўшиқлар тўплами, Тошкент, 1994 й. 72 б.

6.2.“Тулёр” Фарғона халқ кўшиқлари, Тошкент, 1967.

6.3.Габриэлян С.Н. “Сурхондаринская фольклорная экспедиция, 1961 г.,(руководитель Кароматов Ф.М., расшифровки маг. Записей), биб., СИТИ, Инв Н-544,3 М.(м) стр. 90

6.4.Ерзакович В.Г. “Анталогия казахских народных любовных песен» Алматы, 1994 й., стр. 278

6.5.Наимов М. Сурхон кўшиқлари. Сурхондарё вилоят матбуот бошкармаси “Жайхун”. Термиз. 1997 й., 32 б.

6.6.Зокиров П. Диёрим оханглари. Тошкент. 1994 й. 168 б.

6.7.Кароматов Ф.М. Ўзбек халқ музикаси мероси (йигирманчи асрда). Т. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1978. -154 б.

6.8.Кароматов Ф.М. Ўзбек халқ музикаси мероси. Т. II.-Т.:

6.9.Тоштемиров Н. Жиззах халқ кўшиқлари. Тошкент. 1994. – 48 б.

6.10.Ўзбек халқ музикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий, и.Акбаров таҳрири. I-жилд. Т.: Ўздавнашр. 1955. - 496 б.

6.11.Ўзбек халқ музикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий, и.Акбаров таҳрири. II-жилд. Т.: Ўздавнашр. 1957.

6.12.Ўзбек халқ музикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий, и.Акбаров таҳрири. III-жилд. Т.: Ўздавнашр. 1959. - 195 б.

6.13.Ўзбек халқ музикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий, и.Акбаров таҳрири. IV-жилд. Т.: Ўздавнашр. 1959.

6.14. Ўзбек халқ кўшиклари. III-тўплам. Тузувчилар: К.Олимбоева, Кароматов Ф. Т.: Ўздавнашр. 1954. 138 б.

6.15. Наимов М. Қадим Сурхон навалари. Санъат. Т.-2006. 40 б.

6.16. Ўзбек халқ мусикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. I жилд. Т.: Ўздавнашр. 1955. – 515 б.

6.17. Ўзбек халқ мусикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. II жилд. Т.: Ўздавнашр. 1957. – 568 б.

6.18. Ўзбек халқ мусикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. III жилд. Т.: Ўздавнашр. 1959. – 576 б.

6.19. Ўзбек халқ мусикаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. IV жилд. Т.: Ўздавнашр. 1955. – 515 б.

6.20. «Фотоальбом» Қашка-Даринское и Сурхон-Даринское фольклорных экспедиции, август 1958, Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти библиотекаси, Инв Н-464.

МУНДАРИЖА

СУЗ БОШИ.....	3
I БОБ. ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЧИЛИК ИЖОДИЁТИ ТАСНИФИ.....	4
II БОБ.ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚАСИНИНГ МАҲАЛЛИЙ УСЛУБЛАРИ	59
III БОБ.ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЧИЛИГИ ИЖОДИЁТИНИНГ МУСИҚИЙ-ШЕЪРИЙ ВА УМУМНАЗАРИЙ МАСАЛЛАЛАРИ	88
МУСИҚИЙ АСАРЛАР НАМУНАЛАРИ	112
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	199

ПАНЖИЕВ ҚУРБОННИЁЗ БЕРДИЕВИЧ

ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА ИЖОДИ

Ўқув қўлланма

Toshkent - "Innovatsiya-Ziyo" - 2022

Muharrir: Xolsaidov F. B.

Nashriyot litsenziyasi AI №023, 27.10.2018.

Bosishga 24.11.2021. da ruxsat etildi. Bichimi 60x90.

"Times New Roman" garniturasini.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 13. Nashr bosma tabog'i 13.

Adadi 50 nusxa.

"Innovatsiya-Ziyo" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahri, Farhod ko'chasi, 6-a uy.

+99893 552-11-21

Muallif va nashriyot roziligisiz chop etish ta'qiqlanadi.

ISBN978-9943-6764-8-0

9 789943 676480